LUCIAN BOIA

EUGEN BROTE

(1850 - 1912)

Editura Litera
Bucureşti - 1974

Teză de doctorat susţinută la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, în ziua de 25 noiembrie 1972.

Introducere

Despre omul politic român transilvănean Eugen Brote s-a scris foarte puţin.

Cu ocazia morţii sale, la sfârşitul anului 1912, Nicolae Iorga i-a cuprins viaţa şi caracterul în câteva fraze: "Se anunţă moartea, în sărăcie şi uitare, la Braşov, a lui Eugeniu Brote, autorul vestitei lucrări asupra chestiei româneşti, apărută a doua zi după procesul Memorandului. Om foarte cult, cu un însemnat talent la scris, minte capabilă de a stoarce faptelor concluzii nouă, Brote şi-a omorât rostul politic trecând în România după o condamnare pe care era dator s-o ispăşească...". Subliniindu-i greşelile din ultimii ani, istoricul conchide: "Totuşi, ne pare rău de omul isteţ şi mândru care ar fi putut să aibă altă soartă dacă politicianismul României libere nu l-ar fi sedus, reţinut şi distrus".[1]

Cel mai interesant articol referitor la E. Brote apare tot cu ocazia morţii sale, în revista "Luceafărul", sub semnătura T. Codru, pseudonimul remarcabilului publicist Octavian Tăslăuanu.[2] Portretul celui dispărut este aici desenat de o mână sigură, în clar-obscur; printr-o antiteză - uneori forţată, dar parţial justă - între trăsăturile bune şi rele ale lui E. Brote, autorul încearcă să explice destinul său ciudat, care se împlineşte parcă potrivit unei fatalităţi. Iată prima parte a antitezei:

"A fost un *om*. Nu un om dintre cei de toate zilele, ci dintre cei puţini şi rari, cari înţeleg viaţa, cari nu se lasă conduşi de ea, ci o conduc. A fost un om născut pentru a cârmui pe semenii săi, fiind înzestrat cu o inteligenţă clară şi rece, cu o inimă stăpânită de raţiune, cu o minte bogată în cunoştinţe şi cu o putere de muncă uimitoare. Toate însuşiri de şef, la cari mai putem adăuga: înfăţişarea lui fizică simpatică, cuceritoare chiar, puterea de convingere aproape irezistibilă, oratoria distinsă şi caldă, stilul sobru şi de o logică de fier şi mai presus de toate voinţa lui care nu cunoştea piedici, care ştia să se impună". Dar, şi acum urmează partea a doua a antitezei: "În fiinţa lui lipsea statornicia credinţii, sinceritatea convingerii, axa morală... Acţiunea lui avea totdeauna părţi tăinuite, faptele lui erau determinate de gânduri nemărturisite şi de cele mai multe ori vorbele nu acopereau faptele. Era un om al cărui drum sufletesc nu-l cunoştea nimeni, fiindcă avea multe cărări lăturalnice. Şi un astfel de om, oricât ar fi el de inteligent, de harnic şi de practic, e condamnat de firea lui proprie să se prăbuşească" .

---

[1] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, Bucureşti, 1935, p. 40.

[2] T. Codru (O. Tăslăuanu), *Eugen Brote*, în "Luceafărul", XI (1912), nr. 33 (16 decembrie), p. 774-775.

A urmat apoi uitarea. Timp de decenii, nimeni nu s-a mai interesat de el. Trecuseră aproape 30 de ani de la moartea sa, când Vasile Netea l-a "redescoperit", prezentându-i succint viaţa într-un articol de gazetă, apărut apoi, alături de altele, în volum[3]. Şi V. Netea a observat destinul ciudat al eroului său: "Eugen Brote, în care ne grăbim a identifica pe una din energiile cele mai complexe ale Transilvaniei de la sfârşitul secolului trecut, a avut un destin straniu, ingrat, sorbind cu egală intensitate atât din paharul măreţiei, cât şi din cupa decadenţei".

Aici se opreşte bibliografia lucrărilor, referitoare exclusiv la E. Brote. Desigur, numele său apare, cel puţin în treacăt, în mai toate lucrările privind istoria modernă a Transilvaniei, în monografiile dedicate unor personalităţi de seamă, alături de care s-a aflat în lupta lui politică. De asemenea, autorul prezentei lucrări a publicat unele date noi privind viata şi activitatea sa.[4]

Credem că subiectul este suficient de interesant pentru a merita o cercetare mai adâncă şi o tratare detaliată. Desigur, E. Brote nu a rămas ca o personalitate de prim rang în istoria modernă a României. Dar rolul său în viaţa noastră politică, economică, socială, culturală, însemnatele sale realizări ca şi regretabilele greşeli şi eşecuri - sunt realităţi care justifică studierea unei vieţi atât de bogată în evenimente. Biografiile nu au căpătat locul ce li se cuvine în istoriografia noastră; o epocă nu poate fi însă bine cunoscută fără a cunoaşte oamenii care au ilustrat-o.

Dată fiind bibliografia atât de restrânsă, în reconstituirea vieţii lui E. Brote am pornit aproape exclusiv de la izvoare, cercetând arhivele şi presa vremii. Din manuscrise inedite, scrisori şi articole de gazetă s-a conturat destinul unui om, s-a închegat atmosfera unei epoci. O epocă însemnată pentru istoria noastră, marcată în primul rând de lupta pentru unificarea statului naţional român. În cercetarea acestei probleme, sperăm că paginile ce urmează vor reuşi să aducă o anumită contribuţie.

---

[3] Vasile Netea, *Uitatul Eugen Brote*, în "Vremea", 17 mai 1942; acelaşi articol, în *Pentru Transilvania*, Bucureşti, f.a., vol. II, p. 95-106.

[4] Lucian Boia, *Aspecte ale emigraţiei politice din Transilvania în vechea Românie la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX*, în "Analele Universităţii Bucureşti", ştiinţe sociale, istorie, nr. 1/1970, p. 85-99; idem, *Contribuţii privind criza Partidului Naţional Român şi trecerea de la pasivism la activism (1893-1905)*, "Studii", nr. 5/1971, p. 963-984.

I. Primii ani (1850 -1870)

Eugen Brote s-a născut la 29 noiembrie/11 decembrie 1850, în Răşinari[1].

Un alt membru al familiei, Petru Brote, unchiul său, caracteriza astfel localitatea un număr de ani mai târziu: "Răşinariul este o comună curat românească, ea numără după conscrierea din anul 1370, împreună cu apartinenţa Râul-Sadului, 5.569 locuitori... Ocupaţiunea reşinărenilor este economia vitelor şi a câmpului, negoţul cu piei, seu, lână, tăiatul lemnelor de foc şi de lucru"[2].

Printre satele transilvănene, Răşinarii ocupă un loc aparte şi de invidiat. Prima menţiune sigură despre localitate o găsim în anul 1488. Locuitorii, iniţial ţărani liberi, cad treptat sub dependenţa Sibiului, spre sfârşitul secolului al XVII-lea ajungând într-o situaţie similară cu a iobagilor; în 1786, printr-o diplomă imperială, sunt însă eliberaţi, scutiţi de orice obligaţie faţă de oraş, Răşinarii devenind "sat liber regesc"[3]. De acum începe o evoluţie rapidă, comuna numărând în 1839, 3.835 locuitori, iar în 1870, 5569[4].

Este uimitor câte remarcabile personalităţi, din toate domeniile: politic, economic, cultural, sunt originare de aici sau şi-au desfăşurat aici activitatea. Din lungul şir fac parte: Visarion Roman, Sava Popovici Barcianu şi Daniil Popovici Barcianu, Aurel şi Eugen Brote, medicul Ilarie Mitrea, Octavian Goga. Andrei Şaguna venea des în Răşinari, unde este şi înmormântat.

Această poziţie specială poate primi mai multe explicaţii. În primul rând, comuna avea o populaţie numeroasă (în întregime românească); este situată în regiunea Sibiului, un puternic focar de viaţă naţională. Mai mult chiar, vreme îndelungată accesul românilor în Sibiu fiind stânjenit de barierele feudale, la Răşinari - aflat la numai 10 km depărtare de oraş - s-a concentrat o parte a activităţii care; altfel, în chip firesc, şi-ar fi avut locul în capitala comitatului.

Pământul nu este prea bun şi există puţin loc pentru agricultură. Urmarea nu a fost însă sărăcia, căci răşinărenii s-au specializat în creşterea vitelor şi mai cu seamă în comerţ. Pentru această din urmă activitate, aşezarea satului, în apropierea graniţei, era ideală. Răşinărenii cumpărau oi de dincolo de munţi (câte 80-150.000 anual), le treceau pe la Turnu Roşu şi le tăiau îndată, pentru seu. Producţia de

---

[1] Arhivele Statului Sibiu, *Protocolul botezaţilor. Răşinari*. 1850, f. 51.

[2] Petru Brote, *Libera comună regească Reşinariu*, Sibiu, 1878; p. 5. Este prima monografie a localităţii. Lucrarea de bază pentru cunoaşterea satului este: Victor Pilcală, *Monografia comunei Răşinari*, Sibiu, 1915.

[3] Victor Păcală, *op. cit.*, p. 87.

[4] *Ibidem*, p. 92-93.

seu o vindeau fabricii de stearină din Sibiu, uneori ajungând însă cu produsele lor până la Cluj, Pesta şi Viena.

Localitatea a devenit astfel mai prosperă decât majoritatea celorlalte sate româneşti. Negoţul a dezvoltat spiritul de iniţiativă al localnicilor şi i-a purtat pe răşinăreni departe de satul lor. Mulţi oameni de aici au temperament migrator. Cazul lui Ilarie-Mitrea, care şi-a petrecut viaţa în Mexic şi Indonezia, este semnificativ. Necesitatea psihică a unei permanente deplasări explică poate şi unele evenimente din viaţa lui Eugen Brote.

Tatăl său este Ioan Brote (1819-1871), personalitate marcantă, la vremea sa, pe plan local[5]. Fiu de preot, avea o anumită cultură, fiind învăţător în Răşinari (în 1837-1838) şi apoi chiar director al şcolii de aici (între 1850-1856)[6]. Principala sa ocupaţie a fost comerţul (lână, vite), cu care a reuşit să realizeze o avere considerabilă, investită în pământ şi case. Nu trebuie trecut cu vederea nici rolul său în timpul revoluţiei de la 1848; a participat la adunarea de la Blaj din 3/15 mai, apoi a fost prefectul legiunii române din ţinutul Sibiului. Îl cunoştea personal pe Andrei Şaguna, care îl vizita, sfătuindu-se cu el, când venea la Răşinari.

Deşi bolnav de inimă - din această pricină avea să moară de timpuriu - duce o viaţă activă, a cărei notă majoră este tendinţa de dominaţie, atât în viaţa publică, prin creşterea averii şi obţinerea unor funcţii, cât şi în viaţa de familie. Este de fapt un reprezentant tipic al burgheziei transilvănene în ascensiune. Potrivit unor amintiri de familie, cu toate sfaturile medici lor, el "nu-şi pierde capul, îşi face mocăneşte socoteala până la ultima leţcaie. Îşi instalează droaia de copii în casa strămoşească din Răşinari, fără să se sinchisească de gusturile nevesti-si, şi se apucă de crescătoria de oi, cu toptanul. Călare la stâne, în droşcă la Sibiu după afaceri, în fruntea treburilor răşinărenilor, el face popasuri vijelioase în casa lui..."[7].

Ioan Brote s-a căsătorit cu Ana (1824-1892), născută Popovici Barcianu, dintr-o familie răşinăreană renumită pentru preocupările sale intelectuale. Ea ar fi adus cu sine "o fragilitate fizică şi un suflu de idealism, anacronice în casa bătrânească a familiei Brote, unde masivitatea şi autoritatea despotă făceau blazon"[8]. Eugen îi va moşteni probabil pe ambii părinţi: se va dovedi un om practic, activ, strâns legat ele pământ şi bun organizator ele oameni, clar şi un idealist, care nu a ştiut sau nu a vrut să tragă niciodată foloase materiale. Dacă Ioan

---

[5] Despre Ioan Brote, vezi I. Haşeganu, *Figuri din Mărginime*, Braşov, 1943, p. 101-104; Victor Păcală, *op. cit.*, p. 319-320; *Enciclopedia Română*, vol. 1, Sibiu, 1898, p. 539.

[6] Stan A. Ionescu, *Monografia şcolii primare de stat "Octavian Goga" din Răşinari*, Sibiu, 1936, p. 40.

[7] L. Brote, *Tatăl meu*, text dactilografiat, p. 5.

[8] *Ibidem*, p. 4.

Brote a murit bogat, fiul său va sfârşi în sărăcie.

Ioan şi Ana Brote au avut o puzderie de copii, botezaţi, majoritatea, după obiceiul ardelenesc al vremii, cu nume romane: Ioan (născut în 1840), Aurel (1842), Ana (1844), Sabina (1846), Emil (1848), Eugen (1850), Iustina (1852), Valeriu (1854), Constanţia (1856), Victor (1858), Iulian (1860), Daniil (1862), Elena Aurelia (1864) şi, ultimul, Liviu[9].

Copiii au fost deprinşi de mici cu greutăţile şi învăţaţi să se descurce în viaţă. Trimişi la şcolile din Sibiu, "sâmbăta ei se întorc la Răşinari pentru o scurtă vacanţă. Fiecare primeşte duminică seara, când sunt încărcaţi în trăsură, câte o misiune gospodărească pe care sâmbăta ce vine va trebui să o ducă la îndeplinire. Nu erau prea uşoare pentru copiii Brote asemenea însărcinări; tatăl lor avea nesfârşite relaţii de afaceri şi un şir de case la Sibiu care se cereau administrate. Se întâmpla că unul mai uita sau tratase cu neglijentă ordinele tatălui, şi atunci era expediat pe loc şi pe jos la Sibiu - indiferent de oră - de unde nu se putea întoarce decât cu treaba făcută"[10].

Primele clase, Eugen Brote le face la şcoala primară din Răşinari, instituţie cu tradiţie[11]. Fusese înfiinţată la 1786 (dar, fără o organizare precisă şi local propriu funcţionase şi mai înainte). În anul 1337, s-a construit un local nou, cu etaj, care, restaurat în 1864 şi 1904, se păstrează şi astăzi. Dimensiunile sunt impresionante pentru o şcoală primară sătească, cu atât mai mare trebuie să fi fost impresia în 1837. O nouă dovadă a bogăţiei răşinărenilor, dar şi a interesului lor pentru cultură. Când a învăţat în ea E. Brote, cuprindea 6 săli de clasă, o cancelarie pentru director, o sală pentru bibliotecă, precum şi mai multe încăperi folosite de primărie şi parohie.

Eugen Brote este înscris în clasa întâi, în anul şcolar 1856/1857[12]. Tatăl său tocmai părăsise direcţia şcolii şi în locul lui fusese numit Sava Popovici Barcianu (fratele Anei Brote, deci unchiul lui E. Brote), preot, scriitor şi savant, mai cu seamă filolog. El rămâne în fruntea şcolii până în anul 1859.

În prima clasă, E. Brote învăţa religia şi istoria biblică, citirea cu caractere slave şi latine, aritmetica. La toate este calificat "eminent". În anul următor, 1857-1858, îl întâlnim în clasa a III-a[13], ceea ce înseamnă

---

[9] După *Protocolul botezaţilor. Răşinari*, aflat, pentru perioada până în 1859 la Arhivele Statului Sibiu, iar pentru anii ulteriori la Consiliul popular Răşinari. Unii dintre copii vor muri în vârstă de numai câţiva ani, alţii încă foarte tineri. Mai mult trăiesc Aurel, Ana, Sabina, Eugen, Iustina, Victor, Liviu.

[10] L. Brote, *op. cit.*, p. 6.

[11] Stan A. Ionescu, *op. cit.* Vezi şi Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 171-173.

[12] Arhiva Şcolii generale nr. 1 din Răşinari, registrul nr. 558 (1853-1876), f. 46.

[13] *Ibidem*, f. 54.

că absolvise două clase într-un an. Acum învăţa catehismul, datorinţele supuşilor, gramatica română, citirea română şi germană, gramatica germană, aritmetica, scrierea română şi germană. La 7 ani, era cel mai tânăr din clasă, colegii săi având toţi între 9 şi 13 ani. Calificativele sunt "eminent" şi "bun".

După 1858 nu îl mai găsim în registrele şcolii; neavând la dispoziţie nici alte date pentru următorii doi ani, putem trage concluzia că s-a pregătit în particular pentru clasa a IV-a, luând poate lecţii şi în vederea înscrierii la un liceu german.

În anul 1860/1861, este elev în clasa I-a a Gimnaziului evanghelic (german) din Sibiu[14]. O instituţie similară românească nu exista la Sibiu şi nu va exista (pentru băieţi) până în 1918. Învăţând într-o limbă străină, are totuşi avantajul de a deprinde de mic limba germană, pe care ajunge să o cunoască perfect, ceea ce îi va fi de mare folos mai târziu. Studiază aici până în 1864, când termină clasa a IV-a. Rezultatele obţinute sunt, în general, foarte bune. Programul de învăţământ era serios alcătuit; în clasa a III-a, de pildă, se învăţa limba latină, limba greacă, limba maternă, matematica, ştiinţele naturii, istoria şi geografia.

Terminând cele patru clase gimnaziale, E. Brote îşi continuă studiile la liceul german de stat din Sibiu. Este actualul liceu "Gheorghe Lazăr", instituţie cu tradiţie îndelungată[15]. Înfiinţată în anul 1692, şcoala a trecut prin mai multe faze, corespunzătoare limbii de predare: perioada latină (1692-1848), germană (1849-1868), maghiară (1868-1919) şi română. Deşi, în vremea de care ne ocupăm, se preda în limba germană, majoritatea elevilor erau români, fapt explicabil prin lipsa unui liceu românesc în regiune şi prin ponderea populaţiei româneşti în împrejurimile Sibiului. În anii 1848-1868 au frecventat şcoala 5.571 elevi, dintre care 3.038 români, 1421 germani, 992 maghiari.

E. Brote se află în clasa a V-a în anul şcolar 1864/1865[16]. Învaţă româna, germana, matematica, ştiinţele, limbile latină şi greacă, religia, geografia şi istoria. Calificativele sunt: bine, foarte bine şi satisfăcător. În anii următori continuă studiile la acelaşi liceu, absolvind ultima clasă, a VIII-a, în 1868. Este şi ultimul an când predarea se face în limba germană. Intervenind compromisul dualist (1867), limba de predare devine maghiara, deoarece şcoala aparţinea statului. Până la sfârşit, E. Brote este notat, în general, cu calificativul "bine", fără a fi

---

[14] Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sibiu, Hauptcataloge des Hermanslädier Gymnasiums (anii 1860-1864).

[15] Petru Munteanu, *Monografia Liceului "Gheorghe Lazăr" din Sibiu 1692/93 - 1967/68*, Sibiu, f.d.

[16] Arhiva Liceului "Gheorghe Lazăr" Sibiu. *Katalog der fünften Klasse vom Schuljahre 1864/5* (în continuare sunt folosite celelalte cataloage, până în 1868).

însă vreodată primul din clasă.

Anii când studiază la Sibiu coincid cu o perioadă dintre cele mai interesante în viaţa politică a românilor transilvăneni. În 1860, Imperiul Habsburgic, zdruncinat de nemulţumirile interne şi înfrângerile suferite pe front, în anul anterior, începe să se "liberalizeze". Desigur, evoluţia este limitată, totuşi, comparativ cu regimul neoabsolutist ce a urmat înăbuşirii revoluţiilor de la 1848, progresul este simţitor. Se reactivează viaţa politică a provinciilor istorice, printre care se afla şi Transilvania.

În faţa marilor transformări ce erau aşteptate, românii transilvăneni se organizează şi se pregătesc să intre în luptă. La 1/13 ianuarie 1861 se întruneşte o conferinţă naţională la Sibiu, alcătuită din 150 de delegaţi, sosiţi din toate ţinuturile locuite de români. Cele două petiţii adresate monarhului cer egalitatea românilor - în domeniul folosirii limbii şi pe plan bisericesc - cu celelalte naţionalităţi din Transilvania[17].

La 23 octombrie/4 noiembrie 1861, tot la Sibiu - care se impune ca centru politic al românilor transilvăneni - se inaugurează Asociaţia Transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA). Semnificaţia noii organizaţii era dublă: culturală şi politică. Preşedinte devine Andrei Şaguna, vicepreşedinte Timotei Cipariu, iar prim secretar George Bariţiu.

Anul decisiv este 1863. La 8/20 aprilie are loc o nouă conferinţă naţională a românilor, la Sibiu. Printre cerinţele formulate acum, se numără din nou autonomia Transilvaniei şi recunoaşterea naţiunii române ca egală în drepturi cu celelalte[18]. La 1 iulie st. n. este dat decretul imperial pentru convocarea Dietei Transilvaniei la Sibiu. Românii obţin 57 de mandate, maghiarii 54, iar saşii 43. Desigur, potrivit procentului lor, românii ar fi trebuit să aibă majoritatea absolută, dar obţinuseră numai o majoritate relativă. Cu toate acestea, progresul realizat era enorm. În realitate, deputaţii români au ajuns repede să reprezinte majoritatea absolută, prin neprezentarea aleşilor maghiari. Astfel, Dieta din Sibiu, din 1863, capătă o semnificaţie cu adevărat istorică.

La 29 septembrie 1863, Dieta votează legea privind întrebuinţarea egală a celor trei limbi: româna, maghiara şi germana. Legile Transilvaniei aveau să fie publicate în toate cele trei limbi. După o rodnică activitate, Dieta a fost închisă la 29 octombrie 1864, pentru durata sesiunii senatului imperial.

Un ultim câştig important al românilor a fost înfiinţarea, prin decretul imperial din 24 decembrie 1834, a mitropoliei române ortodoxe din Sibiu. Avantajul obţinut era nu numai religios, dar şi politic, căci, în lipsa unui partid, biserica avea un rol şi în conducerea

---

[17] T.V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, Sibiu, 1904, p. 212-215.

[18] *Ibidem*, vol. II, p. 736.

treburilor politice ale românilor. De asemenea, se făcea un pas înainte în consolidarea organizării culturale a românilor transilvăneni, dat fiind că învăţământul lor se afla sub controlul bisericii.

Dar, şirul succeselor se încheiase. Temându-se de afirmarea forţelor naţionale, pe care le considerau un pericol pentru integritatea imperiului, clasele conducătoare austriece au renunţat să joace cartea federalizării - chiar aşa limitate, cum se anunţa - şi s-au hotărât, încă din 1865, dar mai cu seamă în urma noii înfrângeri din 1866, să ajungă la o înţelegere cu clasele conducătoare maghiare. Dieta din Sibiu nu s-a mai convocat, în schimb, pe baza unei legi electorale retrograde, s-a adunat o nouă dietă, la Cluj (noiembrie 1865). Românii fiind în minoritate (48 deputaţi aleşi şi numiţi din 298), dieta a hotărât unirea cu Ungaria.

Compromisul austro-ungar a fost desăvârşit în anul 1867, prin numirea primului guvern maghiar, în frunte cu contele Iuliu Andrássy (februarie) şi prin încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei (iunie). Principalele avantaje politice obţinute de români în perioada liberală (1860-1867) au fost anulate. S-au menţinut doar cele două foruri din Sibiu: Astra şi Mitropolia, în jurul cărora se vor grupa, nu numai cu scopuri culturale sau religioase, mulţi intelectuali români.

Deşi nu avem alte ştiri despre activitatea lui E. Brote în anii amintiţi, în afara cataloagelor şcolare, la care ne-am referit, ne putem totuşi închipui interesul cu care el, ca şi ceilalţi tineri români, a urmărit evoluţia evenimentelor acestei perioade de efervescenţă naţională. Sibiul devenise principala scenă politică a românilor transilvăneni şi succesele, ca şi eşecurile lor, trebuie să fi trezit în mulţi pasiunea luptei politice. În orice caz, toată viaţa, E. Brote va păstra o mare admiraţie faţă de Andrei Şaguna, pe care l-a putut fără îndoială cunoaşte şi personal, la Răşinari, dar a cărui acţiune a putut-o urmări şi înţelege mai bine în timpul evenimentelor de după 1860.

Suficient de luminat şi bogat, Ioan Brote a ţinut ca fiii săi să înveţe cât mai mult şi, spirit practic, i-a îndrumat mai ales spre domeniul economic şi ştiinţific[19]. În toamna anului 1868, E. Brote îşi continuă studiile. Locul ales în vederea specializării este o mică localitate din vestul Ungariei, în apropierea graniţei cu Austria: Magyaróvár[20]. Mai înainte însă vizitează pentru câteva zile Viena, oraş care, văzut pentru prima oară de tânărul provincial, trebuie să îi fi făcut o puternică impresie. Se păstrează o scrisoare trimisă atunci din capitala Austriei,

---

[19] Aurel Brote a studiat dreptul - remarcându-se apoi ca economist -, Emil a urmat medicina, Valeriu a fost trimis la o mare fabrică din Linz, iar Eugen şi, mai târziu, Victor s-au consacrat agronomiei.

[20] În limba germană Ungarisch Altenburg (însemnând acelaşi lucru cu Magyaróvár: Veche Cetate Maghiară). În prezent, unindu-se cu orăşelul vecin Moson, localitatea se numeşte Mosonmagyaróvár.

prima cunoscută din corespondenţa sa.

La începutul lunii octombrie se afla la Magyaróvár. La 5 octombrie se înscrie la Academia de Agricultură de aici[21]. Instituţia - de rang universitar - se bucura de o frumoasă tradiţie şi de un renume european. Întemeiată în anul 1818, găzduită în vechea cetate a oraşului, ea împlinea o jumătate de secol de existenţă, în momentul când tânărul transilvănean începea aici studiile[22]. Limba de predare a fost iniţial latina, apoi germana. Din 1869 s-a predat paralel în germană şi maghiară, până în 1884, când s-a desfiinţat secţia germană. Durata cursurilor era de 2 ani (din 1907 vor fi 3 ani, iar în prezent 4 ani). Însemnătatea şcolii este dovedită şi de marele număr de studenţi din afara Ungariei, care o frecventau. Până în 1918 numărul lor fusese de 1.359 (din totalul de 7.375). Veneau aici şi mulţi transilvăneni, români, maghiari sau germani. În seria lui E. Brote, printre cei 65 de studenţi, întâlnim un alt român din Transilvania, Aron Chirilă, precum şi un bucureştean, Iosif Popovici. Desigur, E. Brote ca şi majoritatea străinilor, urmează, şi după 1869, cursurile în limba germană, mai accesibilă[23].

La Magyaróvár, programul de învăţământ era alcătuit cu toată seriozitatea, oferind studenţilor atât cunoştinţe de specialitate, cât şi o pregătire ştiinţifică generală.

Încă dinainte, E. Brote era familiarizat cu unele aspecte practice ale agronomiei; lucrase pe pământul tatălui său. La sfârşitul celor doi ani de studii, rezultatele oglindesc temeinica pregătire însuşită în acest răstimp. Calificativele acordate la recapitularea finală în vederea obţinerii certificatului de absolvire sunt următoarele:[24]

Geometrie practică - bine; mecanică - foarte bine; chimie - eminent; mineralogie - bine; climatologie - foarte bine; anatomia, morfologia şi fiziologia plantelor - bine; botanica specială - bine; cultura plantelor - foarte bine; cultura viţei de vie şi a hameiului - foarte bine; cultura fructelor şi legume lor - foarte bine; silvicultură - bine; zoologie - eminent; anatomia şi fiziologia animalelor domestice - foarte bine; creşterea oilor şi economia lânii - eminent; creşterea vitelor - eminent; creşterea cailor - foarte bine; medicina veterinară - eminent; economia

---

[21] Arhiva Şcolii Superioare de Ştiinţe din Mosonmagyaróvár, *Personal und Disciplinarbuch der Studierenden, 1868, f. 304.*

[22] În 1968 şi-a sărbătorit 150 de ani de activitate. Cu această ocazie, Vörös Antal a publicat o documentată monografie a Academiei, sub titlul *Ovár, Ovár...* (Cetate veche, Cetate veche...), Budapesta, 1968.

[23] E. Brote a declarat mai târziu - în perioada Memorandumului - că nu cunoaşte limba maghiară. Cu toate acestea, o studiase în clasa a VII-a de liceu, calificativul obţinut fiind "bine". Este de presupus că avea anumite cunoştinţe, fără a putea însă vorbi corect ungureşte.

[24] Arhiva Şcolii Superioare de Ştiinţe din Mosonmagyaróvár, *Personal und Disciplinarbuch der Studierenden, 1868, f. 304.*

naţională - eminent; statistică - eminent; ştiinţa organizării - eminent; ştiinţa evaluării - eminent; contabilitate - eminent; tehnologie - eminent; arhitectură - foarte bine; noţiuni de drept - eminent; silinţa - foarte silitor; râvna - foarte zelos; comportarea morală - pe deplin satisfăcătoare.

Subliniem rezultatele deosebite obţinute în studiul economiei, statisticii, contabilităţii. Ele corespund pe deplin structurii intelectuale a lui E. Brote, mare mânuitor de cifre şi alcătuitor de statistici. După absolvirea institutului, se pare că a făcut şi o călătorie de studii în Austria şi Germania, despre care însă nu cunoaştem amănunte[25], (sigur este că în 1873 va merge iar în Germania).

Nu ştim prea multe despre tânărul care, în 1870, la mai puţin de 20 de ani, terminase perioada studiilor. Avea o cultură generală serioasă, de formaţie germană, o bună pregătire de specialist. Era muncitor, gândea lucid şi precis. Destinul unui om este determinat însă, atât de calităţile sale, cât şi de împrejurările vieţii. Între om şi mediu legătura este indisolubilă. De aceea, mai înainte de a continua să prezentăm firul vieţii lui E. Brote, este necesară schiţarea mediului social şi politic care, oricât de puternică sau originală ar fi personalitatea unui om, îl influenţează în chip hotărâtor.

Situaţia în Transilvania era mai curând nefavorabilă pentru un tânăr român, dornic de muncă şi afirmare. Baza societăţii româneşti de aici o forma ţărănimea. Lucrători români, la oraşe, erau încă puţini, proletariatul aflându-se abia la începuturile organizării sale. De asemenea, burghezia română era slabă, ocupând poziţii neînsemnate în industrie şi comerţ, abia acum începând acţiunea de întemeiere a băncilor ("Albina" este înfiinţată în 1872), care aveau să constituie până la sfârşitul epocii dualiste principalul său reazim economic; burghezia mare nu avea încă decât un număr neînsemnat de reprezentanţi. În sfârşit, intelectualitatea transilvăneană, care dăduse o serie de personalităţi remarcabile - multe dintre ele desfăşurând o rodnică activitate peste munţi, în statul român - păstra încă un strâns contact cu ţărănimea. Mai toţi intelectualii îşi aveau originea - la depărtare ele o generaţie sau două - la ţară.

Această structură a societăţii româneşti transilvănene, neantrenată încă pe deplin în transformările impuse de legile capitalismului, trebuie neapărat luată în consideraţie pentru înţelegerea evoluţiei mişcării naţionale. Principala bază economică şi politică a luptelor naţionale au constituit-o, timp de mai multe decenii, masele ţărăneşti. O preocupare majoră şi constantă a intelectualităţii va fi, din această pricină, consolidarea economică a satului ardelenesc, luminarea ţărănimii, înarmarea ei cu suficiente cunoştinţe pentru a face faţă grelelor încercări şi lipsuri. Căci ţăranul român trăia în sărăcie şi, fără

---

[25] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albini, I mss 17.

consolidarea gospodăriei lui, cu greu se putea concepe o evoluție economică şi socială corespunzătoare, precum şi emanciparea politică a românilor. Prin formaţia sa de specialitate, E. Brote era menit să se aşeze în primele rânduri ale intelectualilor transilvăneni. Într-adevăr, puţine profesiuni erau mai necesare în Transilvania anilor 1870 decât cea de agronom.

Evoluţia societăţii româneşti avea să fie însă mult stânjenită prin evenimentele politice care aveau loc. Încorporarea Transilvaniei la Ungaria a creat o situaţie dificilă în general pentru masele populare din această provincie, dar în special pentru români, supuşi dublei asupriri naţionale şi sociale. Exploatarea naţională a barat calea, încetinind mersul noilor forţe, care în chip obiectiv trebuiau să-şi facă loc în mijlocul românilor: burghezia, intelectualitatea şi proletariatul.

Mişcarea naţională română s-a opus dârz încorporării la Ungaria şi legilor întocmite de exponenţii regimului dualist. Dacă în privinţa unei opoziţii ferme părerile coincideau, nu acelaşi lucru se poate spune a-supra tacticii adoptate. Acum apare separarea dintre activişti şi pasivişti, care va marca timp de aproape patru decenii lupta românilor transilvăneni[26]. Activiştii - care se manifestau mai ales în Banat, dar aveau unii reprezentanţi şi în Transilvania propriu-zisă (în primul rând, Andrei Şaguna) - considerau că trebuie să se ţină seama de situaţia existentă, participându-se la viaţa politică a statului. Pasiviştii - ai căror conducători erau George Bariţiu şi Ioan Raţiu - protestând împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria fără consultarea populaţiei, preconizau neparticiparea românilor, sub nicio formă, la viaţa politică a statului, abţinerea lor de la alegerile parlamentare. Trebuie insistat asupra faptului că deosebirile între cele două curente nu erau esenţiale, nu priveau programul şi scopurile mişcării naţionale. Pasivismul nu a însemnat pasivitate; dimpotrivă, neparticipând la viaţa politică, românii s-au manifestat în afara parlamentului ca o puternică forţă de opoziţie. La rândul său, activismul nu a însemnat părăsirea cauzei româneşti, trecerea în tabăra guvernamentală. Românii care au reuşit să intre în parlament şi-au făcut datoria la fel ca şi ceilalţi, apărând în acest înalt for poporul lor. De fapt, cele două tactici mai curând se completează reciproc decât se exclud.

Activiştii bănăţeni s-au constituit în partid naţional, prin adunarea din Timişoara, la 26 ianuarie/7 februarie 1869, sub conducerea tânărului şi talentatului Alexandru Mocioni. Românii din Transilvania au convocat la rândul lor o conferinţă la Miercurea (23 februarie/7 martie 1869), constituindu-se în partid naţional, pe baza pasivismului. Cele două partide nu au avut însă o existenţă legală. Puternica afirmare a

---

[26] Asupra acestei probleme, vezi Keith Hilchins, *Românii din Transilvania şi compromisul dualist (1865-1869)* la idem, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, editura Dacia, Cluj. 1970, p. 59-115.

românilor după încheierea compromisului dualist nu a putut opri ofensiva statului, îndreptată împotriva lor. Dimpotrivă situaţia li se va înrăutăţi treptat.

În acest context, ce perspective putea avea un intelectual român, care dorea să rămână credincios cauzei poporului său? A intra în aparatul de stat însemna de la bun început să renunţi la această cauză. De altfel, pentru aceasta trebuia să cunoşti bine şi limba maghiară. În rest, nu existau multe posibilităţi de alegere. Puteai fi învăţător sau profesor într-una din şcolile primare sau cele câteva gimnazii şi licee aflate sub patronajul bisericii. Puteai fi funcţionar al bisericii ortodoxe sau unite. Puteai fi funcţionar al Astrei. În curând, prin înfiinţarea băncilor româneşti, vor apare câteva posturi noi. Presa, încă puţin ramificată, nu putea oferi o situaţie sigură, menţinându-se cu destule jertfe materiale; câţiva entuziaşti s-au distins însă şi în această activitate, unde nu s-au îmbogăţit niciodată, dar s-au ruinat adeseori.

Îl vom vedea pe E. Brote, în anii următori, ocupând câteva dintre funcţiile ce îi erau accesibile. Nu a fost niciodată în serviciul statului. Patriotismul său l-a oprit. De asemenea, şi cunoaşterea insuficientă a limbii maghiare. Cu atât mai mult se va îndârji în slujirea societăţii româneşti în care, prin strămoşii săi ţărani, avea rădăcini atât de adânci. În mijlocul statului ungar va fi un neadaptat. Drama neadaptării - care l-a însoţit de-a lungul întregii vieţi - începe acum.

II. Începutul activităţii (1871-1884)

La 26 ianuarie st. v. 1871, încetează din viaţă Ioan Brote, în vârstă de numai 52 de ani[1]. Este înmormântat la Răşinari, în cripta familiei, nu departe de locul unde se va înălţa mausoleul lui Andrei Şaguna (care moare după doi ani, la 16/28 iunie 1873). Pe monument stă scris: Ioan Brote. 1819-1871. Proprietar şi comerciant.

O parte a averii revenindu-i, E. Brote este scutit de grija căutării unei slujbe. De fapt, cunoaştem foarte puţin despre viaţa sa în următorii ani. S-a consacrat administrării moştenirii rămase de la tatăl său, cultivând ferma ce o avea lângă Sibiu[2]. Introduce aici, după cum învăţase, tot felul de ameliorări, practicând o agricultură raţională. Se remarcă mai ales în creşterea vitelor. "Vitele de rasă elveţiană din pepiniera d-lui Eugen Brote - avea să scrie mai târziu Septimiu Albini - erau căutate de toţi cultivatorii şi sigure de cele dintâi premii la toate expoziţiile, fie româneşti, fie săseşti şi chiar ungureşti"[3].

De asemenea, lua în arendă şi alte proprietăţi. Dintr-o cerere ce o adresează Mitropoliei, la 15 iulie st. n. 1879, aflăm că de trei ani, deci din 1876, ţinea în arendă o grădină a acesteia[4].

Dacă date privind viaţa sa personală ne lipsesc, în schimb putem reconstitui suficient de amănunţit începuturile activităţii sale publice. E. Brote nu era omul care să se mulţumească cu administrarea propriei averi. Avea ambiţia moştenită de la tatăl său şi dorea să joace un rol în politica românească. Desigur că era prea tânăr pentru un asemenea rol. Dar, avea şi cultură, cunoştinţe de specialitate. În acest domeniu se putea afirma, nu numai prin exercitarea practică a meseriei, dar şi prin popularizarea unor cunoştinţe deosebit de necesare ţăranului român. Necesitatea acestei popularizări nu a simţit-o doar el. În Transilvania se aflau câţiva agronomi tineri care urmăreau acelaşi scop.

Iniţiativa aparţine lui Ştefan Pop, care editează la Blaj, pe la începutul anului 1873, gazeta bilunară (va apare însă mai rar) "Economul", cu subtitlul "Organ periodic ilustrat, pentru ramii de economia, industria şi comerciu". Scopul gazetei era, în primul rând, de a contribui la dezvoltarea agriculturii transilvănene.

Un colaborator al gazetei este agronomul Dimitrie Comşa, mai vârstnic decât E. Brote, născut în 1846. Studiile le-a urmat însă ceva

---

[1] Arhiva Consiliului popular Răşinari, *Matricola morţilor*, 1871; vezi şi necrologul în "Telegraful român", XIX (1871), nr. 8 (28 ianuarie/9 februarie).

[2] Nu cunoaştem întinderea şi înzestrarea ei. Mai târziu avea să o vândă cu 30.000 lei, ceea ce înseamnă că era vorba de o proprietate mijlocie, care îi oferea, desigur, un venit suficient pentru a nu avea griji materiale.

[3] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 1.

[4] Arhiva Mitropoliei Sibiu, doc. 58/1879

mai târziu, la început tot la Magyaróvár, între 1871-1873, apoi a continuat specializarea la Leipzig şi în Cehia. Scrie la "Economul" încă din primele luni ale apariţiei, trimiţând articole atât din Ungaria, cât şi din Germania. Din 1874 D. Comşa este profesor la Institutul Teologic din Sibiu. Avea deci posibilitatea să se întâlnească des cu E. Brote, legându-i aceleaşi preocupări (în plus, se căsătorise cu Constanţia, sora lui E. Brote). Cei doi vor activa împreună vreme de mulţi ani, contribuind substanţial la răspândirea cunoştinţelor agronomice în Transilvania.

Primele articole ale lui E. Brote sunt probabil cele semnate cu initiala "E", sub titlul Epistole către ţăranii agricultori[5]. Scopul lor este popularizarea unor cunoştinţe necesare agricultorilor. Încă din primul său articol, E. Brote îşi exprimă convingerea că dezvoltarea ştiinţei va contribui şi la îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor români.

Principalul articol pe care îl publică în "Economul " este însă *Agricultura şi ţăranul român. Un apel către învăţătorii şi preoţii rurali*, apărut la 15/27 aprilie 1874[6]. Sunt dezvoltate aici câteva idei care vor sta şi mai târziu la baza activităţii sale. Remarcabil este faptul că aceste idei sunt pe deplin cristalizate la un tânăr de 23 ani... "Ştiinţa e putere, ştiinţa e libertate - scria el - ... Agricultura astăzi nu mai este un conglomerat de experienţe şi datini, ci o adevărată ştiinţă". Ţăranul din alte ţări nu este sărac, deoarece foloseşte toate avantajele ce îi sunt puse la dispoziţie de ştiinţă. Pentru poporul român, baza economică o constituie agricultura; fără dezvoltarea ei, nu se poate clădi mai departe. Apelul este adresat învăţătorilor şi preoţilor, deci celor care ştiau carte la sate, pentru a-i ajuta pe ţărani să introducă un sistem raţional de agricultură.

Activitatea publicistică a lui E. Brote continuă pe un plan superior la "Foişoara Telegrafului român". "Telegraful român", al cărui supliment era "Foişoara", a apărut, din iniţiativa lui Andrei Şaguna, la 3 ianuarie 1853[7]. Deşi organ bisericesc, aparţinând Episcopiei, apoi Mitropoliei din Sibiu, timp de mai multe decenii, într-o vreme când presa românească era prea puţin ramificată, a jucat un rol politic şi cultural, care nu poate fi neglijat. Timp de 18 ani, din 1865 până în 1883, a fost redactat de Nicolae Cristea, fidel discipol al lui Andrei Şaguna[8].

Societatea românească nu era ameninţată numai din afară. Existau fenomene îngrijorătoare chiar în interiorul ei. Cultura ardelenească, în

---

[5] În "Economul", I (1873), nr. 16 (15/27 septembrie), p. 124 şi nr. 18 (15/27 octombrie), p. 139-140.

[6] "Economul", II (1874), nr. 7 (15/27 aprilie), p. 49-51.

[7] Continuă şi astăzi, fiind ziarul cu cea mai îndelungată apariţie din tara noastră.

[8] Pentru Nicolae Cristea, vezi Keith Hitchins, *Nicolae Cristea şi mişcarea naţională românească din Transilvania*, în *op. cit.*, p. 117-166.

eforturile, bine intenţionate de altfel, ale reprezentanţilor ei, tindea să se rupă de popor. Sublinierea justă a originilor noastre latine a fost şi izvorul unor exagerări dăunătoare. Tendinţa de latinizare a limbii şi adoptarea unui sistem ortografic etimologic, pe de o parte înstrăina cultura de mase, pe de altă parte crea o barieră artificială între literatura transilvăneană şi cea, care se îndrepta într-o direcţie justă, din vechea Românie. În România, Titu Maiorescu s-a remarcat în lupta pentru făurirea unei culturi unice, pentru promovarea unei singure limbi literare, unei ortografii comune. Rolul intelectualilor transilvăneni din tânăra generaţie era, după 1870, de a milita în provincia lor pentru aceleaşi idei.

Înnoirea nu trebuia să fie exclusiv culturală. Lipsuri serioase existau în domeniul organizării economice şi politice. De multe ori faptele nu corespundeau vorbelor. Era necesară o muncă temeinică, de zi cu zi, pentru consolidarea bazei economice a mişcării naţionale româneşti şi pentru ca organizaţiile cu caracter politic, economic sau cultural existente (partidele naţionale, Astra, băncile, şcolile) să întreprindă o activitate nu formală, ci utilă. Trebuia deci lichidată contradicţia dintre fond şi formă, desigur nu prin renunţarea la formele noi, ci prin ridicarea corespunzătoare a fondului.

Influenţa junimismului asupra noului curent din Transilvania este evidentă. Din anul al doilea al publicării lor, "Convorbirile literare" sunt expediate în mai multe localităţi din Transilvania, în anul al treilea (1870) răspândindu-se şi la Sibiu. "Telegraful român" a avut un rol de seamă în răspândirea ideilor junimiste şi, în general, a culturii româneşti de peste munţi.

"Foişoara Telegrafului român", care apare la 1 ianuarie 1876, este principala purtătoare de cuvânt a junimismului transilvănean. Meritul celor nu prea mulţi redactori şi colaboratori este mare şi merită a fi subliniat, căci începeau o muncă grea, pe un teren dificil, în mijlocul unui popor care avusese până atunci prea puţin acces la cultură şi unor intelectuali impregnaţi cu ideile şcolii latiniste.

N. Cristea a susţinut mişcarea, dar nu a participat activ la ea, nu a scris în suplimentul ziarului pe care îl conducea. Acţiunea a început cu nu mai mult de patru persoane[9]. Primul, în ordinea vârstei, Ilarion Puşcariu[10], născut în 1842, a făcut studii de teologie la Sibiu, apoi de filosofie la Viena (devenind în 1869 doctor în filosofie). Din 1870 era profesor la seminarul din Sibiu. Este autorul mai multor lucrări cu caracter pedagogic, istoric şi filologic. În "Foişoara Telegrafului român" se ocupă cu probleme de pedagogie, semnând un mare număr de articole.

---

[9] E. Brote, *Dr. D.P. Barcianu. Reminiscenţe politice*, în "Tribuna poporului", VII(1903), nr. 32 (18 februarie/3 martie).

[10] *Enciclopedia română*, vol. III., Sibiu, 1904, p. 698-699.

Al doilea, Dimitrie Comşa, se încadrează în acţiunea "Foişoarei" cu hărnicia sa caracteristică, dovedită şi la "Economul". Preocupările sale se pare că nu depăşesc limitele stricte ale profesiunii, dar în aceste limite se dovedeşte un bun specialist şi popularizator.

Al treilea, Daniil Popovici Barcianu, născut în 1847 la Răşinari, este fiul lui Sava Popovici Barcianu şi vărul lui E. Brote. Între 1870 şi 1874 a studiat la Viena, Bonn şi Leipzig pedagogia şi ştiinţele naturale. În 1876 e numit profesor la Institutul teologic din Sibiu. Doctor în ştiinţele naturii, a fost un remarcabil cunoscător al acestei discipline. De E. Brote îl va lega o strânsă prietenie.

În sfârşit, al patrulea din grup, cel mai tânăr, dar probabil şi cel mai energic este E. Brote. Septimiu Albini avea să scrie mai târziu că "nu numai ca colaborator cu condeiul, dar mai ales prin superioritatea sa intelectuală, prin tactul şi stăruinţa cu care ştie să urmărească o idee bună şi prin calităţile sale de prieten şi om de societate, el a fost oarecum sufletul grupării"[11].

Cei patru alcătuiau o echipă omogenă. Formaţia lor intelectuală era asemănătoare, cu toţii fiind oameni de formaţie culturală germană (se poate face aici o apropiere de "Junimea", ai cărei membri, în majoritate, se formaseră tot în şcolile germane. Pentru Transilvania, desigur, această situaţie era normală). Trei dintre ei - D. Comşa, D.P. Barcianu şi E. Brote - aveau în comun preocuparea pentru ştiinţele naturii. D.P. Barcianu şi Ilarion Puşcariu se apropiau prin interesul pentru pedagogie, fiind, ca şi D. Comşa de altfel, profesori. În sfârşit, erau tineri, între 25 şi 33 de ani.

Toţi patru se întâlneau frecvent în societatea românească a Sibiului, care nu număra încă prea mulţi intelectuali. Şedinţele redacţionale se ţineau cu regularitate la locuinţa lui Ilarion Puşcariu. «Niciun articol, nicio notiţă fie cât de scurtă, nu puteau fi publicate în "Foiţă" înainte de a fi citite şi discutate în aceste întruniri, care se prelungeau până târziu noaptea»[12].

Curând, s-au alăturat şi alţii acestui nucleu iniţial. Îl amintim pe Atanasie Marian Marienescu[13], cel mai vârstnic din grup, născut în 1830; a urmat dreptul la universităţile din Pesta şi Viena, fiind multă vreme judecător. În 1876 îndeplinea această funcţie la Timişoara. Preocupările sale s-au îndreptat însă spre lingvistică şi filologie, mai cu seamă spre literatura populară. În 1877 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar mai târziu, în 1881, membru titular. Se căsătoreşte cu sora mai mare a lui E. Brote, Ana.

De la Berlin, unde se afla la studii, a venit şi Ioan Bechnitz (născut în 1848). La "Foişoara" şi, mai târziu, la " Tribuna" el a fost tipul omului

---

[11] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 2.

[12] E. Brote, *op. cit.*

[13] Enciclopedia română, vol. III, Sibiu, 1904, p. 208-209.

atât de necesar într-o redacţie: bine informat, receptiv la ideile noi şi gata oricând să facă o treabă. În stabilirea unei direcţii culturale şi politice, rolul său a fost mai mic decât al celor patru redactori principali ai revistei. El va colabora abia în anul al doilea - 1877 - cu un studiu despre sistemul etimologic - unde ajunge la aceleaşi concluzii cu T. Maiorescu, - o traducere şi două dări de seamă.

Mai sunt şi alţi colaboratori, care apar în cursul anului 1877: profesorul Ioan Popea din Braşov, preotul Bartolomeu Băiulescu din aceeaşi localitate. De asemenea, fratele lui E. Brote, medicul Emil Brote publică un articol despre băuturile alcoolice. Colaborează şi August Salfeld, directorul Şcolii de agricultură din Mediaş (fost profesor la o instituţie similară din Hanovra), publicând în cursul anului 1876 articole cu caracter agronomic şi pedagogic.

Revista foloseşte, pentru prima dată în Transilvania, ortografia fonetică ("Telegraful român" era redactat încă într-un sistem ortografic mixt).

În ce priveşte subiectele tratate, preocuparea majoră nu se îndreaptă spre literatură, unele forţele nu erau încă suficiente, ci spre latura ştiinţifică. Într-adevăr, spre deosebire de junimismul din România, varianta sa transilvăneană nu a dat, până la George Coşbuc, niciun mare scriitor. Necesităţile societăţii transilvănene erau altele. Mai întâi trebuia să se renunţe la vorbele goale despre cultură şi să se între prindă o acţiune concretă pentru culturalizarea maselor. Se impunea sporirea şcolilor populare, pentru ca ţăranii, în cea mai mare parte analfabeţi, să înveţe carte. Problema educaţiei era importantă şi de aceea articolele cu caracter şcolar, pedagogic vor ocupa un loc în semnat. Se impunea şi răspândirea în mase a unor cunoştinţe folositoare vieţii de toate zilele, în vederea consolidării gospodăriei ţărăneşti. Din această pricină, "Foişoara Telegrafului român" va face multă ştiinţă popularizată scrisă de oameni competenţi, mai ales în domeniul ştiinţelor naturii şi al agronomiei. În sfârşit, continuând o veche tradiţie, începută de Şcoala Ardeleană, filologia, lingvistica şi istoria aveau să fie la rândul lor tratate, dar în spirit nou, corespunzător adevărului şi intereselor noastre culturale.

Colaborarea lui E. Brote la revistă caracterizează bine întreaga mişcare, de aceea ne vom opri mai mult asupra ei. O parte a articolelor sale sunt de ştiinţă popularizată. Un articol din 1876 este intitulat *Câteva trăsături generale din viaţa plantei*[14]; şi aici întâlnim convingerea că la baza agriculturii trebuie să stea cunoaşterea ştiinţifică. În anul următor publică *Prăsila vitelor în Transilvania şi Ungaria*[15]. Este o statistică completă şi amănunţită, aşa cum ştia să

---

[14] "Foişoara Telegrafului român", I (1876), nr. 10 (6 mai), p. 75-76 şi nr. 12 (3 iunie), p. 94-95.

[15] *Ibidem*, II (1877), nr. 6 (17 martie), p. 41-44, nr. 7 (3 aprilie), p. 49-50, nr. 9

facă numai E. Brote, care se pare că nu se simţea cu adevărat bine decât în lumea cifrelor. În sfârşit, în acelaşi an, articolul *Prevederea timpului*[16] urmăreşte, ca şi cel privitor la viaţa plantelor, punerea unor cunoştinţe folositoare la îndemâna ţăranului.

Alte articole, chiar dacă pornesc de la ştiinţa agronomiei, ţintesc însă mult mai departe. În *Indulgenţă sau critică*[17], agronomia nu mai este decât un pretext, E. Brote lansând aici de fapt, în al doilea număr al revistei, programul cultural al acesteia. Exemplul de la care porneşte este o lamentabilă lucrare, "manualul popular de agricultură practică", în parte compus, în parte compilat de Giorgiu Vintilă, "inspectore silvanale districtuale în Fagaraş", aşa cum se intitulează acest reprezentant nu numai al agronomiei, clar şi al coruperii limbii române. Riposta lui E. Brote este violentă, aşa cum se şi cuvenea. «Literatura unui popor, - scrie el la începutul articolului - este oglinda activităţii sale publice... Tendinţa, ce are poporul român de a-şi înavuţi literatura şi cu ea bogăţia şi cultura naţională este cu atât mai lăudabilă, cu cât deşteptarea acestui popor din "somnul cel de moarte" datează numai de curând. Însă, sedus fiind de nemărginita ambiţiune a ajunge dintr-o dată la un nivel egal cu celelalte popoare civilizate, el n-a mai cenzurat productele sale literare, ci a primit tot de bun, ce s-a produs în limba lui, pentru a putea impune lumii cu numărul cărţilor tipărite. Confundând astfel intensivitatea cu extensiunea literaturii şi fiind scrierile lipsite de orice control, cea mai firească urmare a fost încurajarea superficialităţii şi a ignoranţei pretenţioase... Prea indulgenta noastră presă a primit ideile confuze drept ştiinţă, iar frazele drept expresiune nobilă a simţământului naţional, şi cea mai rea carte deveni încărcată cu laudă şi recunoştinţă... ».

Desigur, ideile exprimate în aceste fraze nu sunt noi, ele fuseseră impuse de mai mulţi ani în România de Junimea. Totuşi, este remarcabil modul cum le-a asimilat tânărul de numai 25 de ani, cu o formaţie ştiinţifică şi o profesie care, mai ales într-un mediu intelectual refractar ideilor amintite, nu îl obligau să se ţină la curent cu mişcarea culturală de peste munţi. Remarcabilă, ţinând seama de vârstă şi mediu, este şi limpezimea frazei, limba corectă, sobră, în care, spre deosebire de acel "inspectore silvanale" şi atâţi alţi contemporani transilvăneni, a reuşit să-şi comunice convingerile. După introducere, urmează o execuţie a lucrării, în stilul maiorescian, cu citarea unor fraze şi demonstrarea absurdităţii lor. Fără îndoială, E. Brote l-a citit, chiar studiat cu atenţie, pe criticul Junimii. După respingerea conţinutului, urmează desfiinţarea stilului lucrării şi, în sfârşit, acuzaţia dovedită de plagiare a unor

(28 aprilie), p. 70-72.

[16] *Ibidem*, II (1877), nr. 20 (2 octombrie), p. 153-155 şi nr. 21 (16 octombrie), p. 161-162.

[17] *Ibidem*, I (1876), nr. 2 (15 ianuarie), p. 14-16.

fragmente. Insistă asupra faptului că, din păcate, cartea analizată nu reprezintă un fenomen izolat. "Idei nelămurite, superficialitate, imitaţiune oarbă, fraze goale, neglijarea limbei, le aflăm în *Manualul popular*, întocmai ca şi în partea cea mai însemnată a literaturii, politicei, jurnalisticei - cu un cuvânt a întregii noastre activităţi publice". În faţa acestei situaţii, E. Brote proclamă rolul criticii, menită să înlăture vorbele goale şi să pună ca fundament al întregii acţiuni culturale şi politice, adevărul.

Programul, atât de clar expus, îl va aplica însuşi E. Brote, în cercetarea activităţii de 16 ani a principalei instituţii transilvănene - Astra. Studiul, de mare întindere, publicat în mai multe numere ale "Foişoarei ", se intitulează *O privire asupra activităţii Asociaţiunei transilvane pentru, literatura română şi cultura poporului român de la înfiinţarea ei până la a XIV-a adunare generală*[18].

Bazat pe o cercetare temeinică, riguroasă, pe mânuirea fără greş a datelor statistice, E. Brote înfăţişează fără menajamente situaţia reală; între formă şi fond, între cuvinte şi realizarea lor, distanţa era mare. Sunt cercetate pe rând numărul membrilor asociaţiei, fondurile existente şi apoi modul în care s-au dus - sau nu s-au dus - la îndeplinire hotărârile adunărilor generale. În ce priveşte numărul membrilor, în timp ce la a doua adunare generală era de 728 (membri ordinari, în afară de cei câţiva fondatori sau aleşi pe viaţă), la a XIV-a adunare generală sunt numai 120. Această scădere impresionantă - chiar dacă a avut şi cauze obiective - este considerată, şi pe drept, ca îngrijorătoare pentru viitorul Astrei. Autorul crede că însuşi "spiritul de care ca a fost condusă până acum a contribuit în mare parte la scăzământul numărului membrilor"[19]. În ce priveşte averea societăţii şi folosirea ei, E. Brote constată de asemenea o situaţie puţin normală. "Privind modul distribuirii sumelor disponibile, vedem că numai 54% din sumele cheltuite s-au întrebuinţat în mod folositor iar 46% sunt mai mult sau mai puţin speze administrative. Acest fapt ne surprinde cu atât mai mult, cu cât vedem că alăturea cu scăderea sumelor disponibile merge urcarea spezelor administrative... Dacă o societate, pentru a distribui suma de fl. 26.926,24 cr., are lipsă pentru susţinerea organismului său propriu suma de fl. 23.158,30 cr., rămâne în dubiu, oare susţinerea organismului oficialilor sau distribuirea capitalelor pentru lucrări folositoare este scopul societăţii?"[20].

După constatarea insuficienţelor legate de însăşi organizarea Astrei, se trece la analizarea îndeplinirii hotărârilor adoptate. O propunere care

---

[18] În "Foişoara Telegrafului român", I (1876), nr. 13 (17 iunie), p. 97 -100, nr. 14 (1 iulie), p. 105-109, nr. 15 (17 iulie), p. 113-115, nr. 16 (29 iulie), p. 121-123, nr. 18 (26 august), p. 137-138, nr. 19 (9 septembrie), p. 145-147.
[19] *Ibidem*, p. 105.
[20] *Ibidem*, p. 106.

stârneşte riposta sa este cea relativă la "înfiinţarea unei academii române de drepturi". Se făcuse un apel la public şi se strânsese o sumă de bani în acest scop, comitetul declarând această problemă drept "vitală" . "O poziţie însemnată a unui popor în stat - scrie E. Brote - este condiţionată prin înaintarea sa în cultură. Nu forţa brută, nici fraze goale, ci o cultură trainică, dezvoltarea puterilor sale materiale şi spirituale vor ridica şi susţine un popor la o poziţie însemnată în stat. O cultură trainică însă numai atunci se creează când poporul în dezvoltarea sa urmăreşte legile naturii şi, după ce a zidit fundamentul, pune treptat piatră peste piatră la edificiul culturii sale"[21]. Consideră o absurditate înfiinţarea acestei academii, când poporul român, în cea mai mare parte încă analfabet, ducea lipsa şcolilor populare.

În continuare este cercetată "Transilvania", revista editată de Astra. Scopul acestei publicaţii era, potrivit statutelor, publicarea dezbaterilor Asociaţiei şi "lăţirea mijloacelor înaintării în literatura română şi cultura poporului român". Aproape în întregime, revista a fost scrisă de G. Bariţiu, preocupat mai ales de problemele istorice; «rezultă că cuprinsul "Transilvaniei" este foarte interesant pentru puţinii istoriografi, însă sec şi fără interes pentru majoritatea publicului român cititor»[22]. Numărul abonaţilor a fost la început 400, în anul al doilea (1869) a scăzut la 300, apoi scăderea a continuat, ajungându-se la numai 180, dovadă interesul limitat ce îl prezentau materialele publicate. Paralel, s-a agravat deficitul financiar al revistei. Deci, publicaţia, potrivit părerii lui E. Brote, nici nu a contribuit la înaintarea culturală a poporului român, nici nu a fost o întreprindere rentabilă. În plus, o parte importantă era ocupată cu publicarea "in extenso" a actelor societăţii, uneori penibile exerciţii de stil, dintre care autorul dă un exemplu convingător. Concluzia este că "o foaie ce publică protocoale, procese verbale şi articole ce s-au scris numai din disperaţie a nu rămâne coloanele netipărite, şi care foaie nu se citeşte decât de 180 inşi, nici când nu poate face pretensiunea a sprijini înaintarea poporului în cultură"[23].

Detaliat analizează E. Brote biblioteca societăţii care, la a doua adunare generală, cuprindea 89 lucrări, iar la a XIV-a, 1498. Pentru a afla calitatea acestor volume, a cercetat îndeaproape biblioteca. Mai întâi critică sistemul catalogării, unic în felul său ("Bibliotecarii care au scos la lumină acest sistem clasic de catalogizare trebuie că au avut de-a dreptul intenţiunea a-l face cât se poate mai iraţional. Ei au început cu agricultura şi, prin o asociaţiune ciudată de idei, au ajuns de la agricultură la arheologie, au continuat cu arhitectura, căreia i-au coordonat arta şi, pentru a face o săritură câte se poate mai mare, au

---

[21] *Ibidem*, p. 108.
[22] *Ibidem*, p. 113.
[23] *Ibidem*, p. 114.

înşirat bibliografia... etc.")[24]. În ce priveşte fondul, "Asociaţiunea a adunat cărţi deocamdată fără un scop anume. Şi pentru a putea impune cu un număr mare de opuri, bibliotecarii s-au folosit de mijloace, care nu se pot ierta. Ei adecă au înregistrat una şi aceeaşi carte sub mai mulţi numeri, au dat la o mulţime de publicaţiuni şi ordinaţiuni, uneori lipsite de orice preţ, numeri separaţi şi au aşezat în bibliotecă o mulţime de jurnale necomplete, care toate sunt prevăzute cu numeri proprii... Luând toate aceste în dreaptă considerare - conchide E. Brote - trebuie să mărturisim că noi cu greu ne putem decide a numi colecţiunea de cărţi a Asociaţiunii o *bibliotecă* şi ajungem astfel la trista concluziune că Asociaţiunea şi în privinţa aceasta s-a mulţumit cu crearea formei goale..."[25].

Ca o concluzie a întregului studiu, E. Brote arată că "singurele rezultate practice dobândite de Asociaţiune în răstimp de 16 ani sunt: edarea unei foi, fondarea unei biblioteci, distribuirea de stipendii şi crearea fondului unei academii române de drepturi"[26]. Dintre acestea, singura realizare care era pozitivă rămâne distribuirea burselor. Cu ajutorul Astrei, îşi continuaseră studiile, până la data aceea, 69 de tineri (din care "20 se află încă la studii, 26 sunt aplicaţi, 10 nu se ştie unde şi cum sunt aplicaţi, 6 au trecut în România, 7 au murit"). În rest, autorul consideră rezultatele dezamăgitoare şi îl avertizează pe cititor că progresul se poate face numai pe calea adevărului, nu a iluziilor. Câteva fraze merită a fi citate în încheiere, fiind caracteristice pentru gândirea lui E. Brote şi semnificative pentru calea aleasă de reprezentanţii noii generaţii transilvănene: "Nimic mai stricăcios pentru progres decât de a trăi în iluziuni şi a se înşela însuşi pe sine. Simţul de mărire şi tărie proprie ce-l produce iluziunea nu numai că ne face orbi pentru toate greşelile şi slăbiciunile noastre, ci ne mână fără cruţare înainte pe calea greşită până ce ne silesc împrejurările a ne lupta şi a ne măsura mărirea şi tăria noastră cu mărirea şi tăria altora. Rezultatul acestei lupte nu poate fi altul decât o amară dezamăgire şi expunerea slăbiciunilor noastre în toată golătatea lor. Este dar un postulat al progresului a ne desface odată pentru totdeauna de iluziuni şi, chiar dacă am trece de răi naţionalişti, a cerceta cu sânge rece după adevăr. Adevărul este singurul şi unicul punct de plecare pentru orice acţiune"[27]27.

Fără îndoială, articolul lui E. Brote este deosebit de aspru şi poate părea nedrept. Activitatea Astrei se putea privi şi din altă perspectivă. Însuşi faptul existenţei sale, chiar înaintea Societăţii Academice Române, era remarcabil. Situaţia dificilă a românilor din Transilvania

---

[24] *Ibidem*, p. 123.
[25] *Ibidem*, p. 123.
[26] *Ibidem*, p. 146.
[27] *Ibidem*, p. 145.

constituia cauza obiectivă a multor nereguli existente în organizarea lor. Cu toate acestea, privind din unghiul din care a privit el, critica rămâne îndreptăţită. Chiar în condiţii atât de vitrege, se putea face mai mult şi, în special, mai bine, cu mai multă organizare şi simţ al realităţii. Scopul criticii nu era desfiinţarea Astrei, ci ridicarea activităţii ei pe un plan superior. De fapt, idei înnoitoare apăruseră chiar în sânul societăţii. Secretar era în vremea aceea D.P. Barcianu, iar controlor chiar fratele autorului, Aurel Brote. Însuşi E. Brote participă la adunarea generală ţinută la Sibiu, în august 1876 (chiar în perioada când apărea studiul) şi este ales raportorul "comisiei pentru înscrierea membrilor noi şi încasarea taxelor". Procesul verbal al adunării este semnat şi de el[28]. Prin urmare, nu ataca Astra din afară, ci se prezenta ca unul din exponenţii înnoirii acestei societăţi, sprijinit fiind de o parte din membrii săi. Dar, fără îndoială, curajul şi temeinicia argumentării acestui tânăr trebuie să-i fi adus, de pe atunci, şi mulţi duşmani.

Critica, atât de junimistă, a unei venerabile instituţii transilvănene, nu putea fi trecută cu vederea nici de partea cealaltă a Carpaţilor. M. Eminescu a consacrat câteva rânduri de apreciere lucrării lui E. Brote, deosebit de măgulitoare, dată fiind personalitatea şi exigenţa celui care le semna: «Acest articol, însemnat prin pregnanţa judecăţii şi prin o curăţenie de limbă, abia obişnuită în jurnalistica română, e scris de D-nul Eugen Brote şi publicat în "Foişoara Telegrafului român". Din el se va vedea că deceniile din urmă ale culturii române au în toate părţile Daciei un caracter unitar, care s-ar putea însemna cu cuvintele: irosirea... puterilor vii ale poporului românesc pentru crearea de forme de cultură goale şi de prisos... Pe de altă parte băgăm de seamă că soarta oamenilor care spun adevărul e aceeaşi la noi ca şi-n Transilvania: "Cine zice că idolul trebuie zdrobit, vânzător este". De aceea vedem şi pe d. Brote aşteptându-se de a fi taxat de "rău naţionalist»[29].

La sfârşitul anului 1877, "Foişoara" îşi încetează apariţia, contopindu-se cu "Telegraful român". Nu a fost o renunţare din partea tinerilor. Dimpotrivă, se va ajunge la o transformare a însuşi "Telegrafului român", prin care se vor transmite acum, de trei ori pe săptămână, ideile vechiului supliment (din 1862 până în 1878 apăruse de două ori pe săptămână). Încă din primul număr al anului 1878, cititorii sunt înştiinţaţi că - dată fiind caracteristica timpului modern de democratizare a culturii - "Telegraful român" va apare de acum înainte cu ortografie fonetică[30]. Era o mare victorie a celor câţiva entuziaşti care, cu doi ani înainte, se grupaseră la "Foişoara Telegrafului român",

---

[28] Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 63.

[29] M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, vol. I (1870-1877), Bucureşti, 1905, p. 314-315. Articolul a apărut în "Curierul de Iaşi" din 22 septembrie 1876.

[30] *Către onoraţii cetitori*, în "Telegraful român", XXVI (1878), nr. 1 (3 ianuarie).

şi a culturii româneşti, în genere. Vom întâlni în continuare semnăturile lui Ilarion Puşcariu, Dimitrie Comşa, D. P. Barcianu, Eugen Brote, At. M. Marienescu, precum şi ale unor noi aderenţi: Simeon Popescu, Ioan Crişan.

Sub titlul *Ortografie*, E. Brote (semnat cu iniţiala "e") încearcă să demonstreze blăjenilor superioritatea ortografiei fonetice[31]. Punctul de plecare este un articol antifonetic din "Foaia scolastecă" de la Blaj, redactată de Ioan Micu Moldovan. Cu mult umor, E. Brote foloseşte arma statisticii - specialitatea sa - pentru a dovedi filologilor retrograzi marele avantaj economic al fonetismului. «Dacă "Foaia scolastecă" din Blaj - calculează el - luând de bază ortografia "Telegrafului român" va şterge într-o coloană a foaiei sale toate literele de prisos, va rezulta că se tipăresc într-o coloană nici mai mult nici mai puţin decât 100 litere de prisos... Întreg materialul, care "Foaia scolastecă" îl dă cetitorilor săi în 24, îl poate da cu ortografia fonetică în 22 1/2 numeri». Continuând calculul, ajunge la concluzia că, folosind ortografia fonetică, gazeta din Blaj ar putea face o economie de 30 florini pe an, fără a mai socoti şi cheltuielile administrative. Recunoaşte că nu este prea mult; dar, dacă foaia blăjană ar ajunge la formatul, numărul de pagini şi tirajul lui "Times ", de pildă, atunci economia ar fi de sute de mii pe an! Tot în 1878 publică, în mai multe numere succesive, un mic tratat de contabilitate pentru ţărani, sub titlul *Comptabilitatea agricultorului*.

În anii următori însă, nu îi mai întâlnim semnătura. A păstrat fără îndoială legăturile cu redacţia "Telegrafului român", poate a publicat câte ceva fără a semna, cert este că preocupările i se îndreaptă acum în alte direcţii. Înainte de a încheia prezentarea primei faze a activităţii sale publicistice, mai trebuie amintită redactarea, împreună cu D. Comşa, a *Călindarului bunului econom*. Apar opt volume, între 1877 şi 1884. Scopul său era, pe de o parte transmiterea unor cunoştinţe practice folositoare ţăranului, pe de altă parte publicarea unei literaturi de valoare şi, în acelaşi timp, pe înţelesul maselor (întâlnim aici nume ca V. Alecsandri, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, I. Creangă, C. Negruzzi, N. Bălcescu, N. Gane, Veronica Micle, chiar T. Maiorescu, nu însă şi M. Eminescu). În ce priveşte redactarea articolelor cu caracter agronomic, probabil că rolul principal l-a avut D. Comşa; aşa se explică şi faptul că numele său apare înaintea celui al lui E. Brote. Este de presupus însă că alegerea materialului literar a fost făcută mai curând de acesta din urmă.

Scăderea interesului pentru gazetărie se explică prin faptul că, în jurul anului 1880, E. Brote era un om foarte ocupat. Pregătirea superioară şi marea lui ambiţie au contribuit la ajungerea sa pe primul plan al vieţii transilvănene, şi nu în una, ci în mai multe direcţii.

---

[31] *Ortografie*, în "Telegraful român", XXVI (1878), nr. 39 (4 aprilie) şi nr. 40 (6 aprilie).

Prima funcţie publică o obţine în conducerea Astrei. Societatea era administrată, potrivit statutelor, de 7 persoane: un preşedinte, un vicepreşedinte, un prim secretar, un al doilea secretar, un bibliotecar şi arhivar, un casier, un controlor. Aceştia, ca şi comitetul Astrei, erau aleşi pentru trei ani (putând fi realeşi) de către adunarea generală. În august 1877, adunarea generală a avut loc la Blaj. Cu această ocazie au fost aleşi, ca prim secretar G. Bariţiu (cu 46 voturi din 47), secretar II Iosif Hodoşiu (23 voturi), casier C. Stezar (45 voturi), bibliotecar Nicolae Petra Petrescu (41 voturi) şi controlor E. Brote (22 voturi)[32]. Numărul de voturi întrunite - cel mai mic - este explicabil prin criticile ce nu de mult le adresase Asociaţiei. Chiar şi astfel este de mirare că a fost ales, fapt care dovedeşte încă o dată că în interiorul Astrei existau mai multe persoane care considerau observaţiile făcute întemeiate şi doreau modernizarea şi activizarea aparatului de conducere. Tot acum, preşedinte este ales eruditul Timotei Cipariu, în locul lui Iacob Bologa. După ce îndeplineşte timp de trei ani funcţia de controlor, E. Brote este reales în 1880 (adunarea generală de la Turda din 7-9 august), devenind şi membru supleant în comitetul central al Astrei. În calitate de controlor, colaborează strâns cu casierul Asociaţiei, bătrânul Constantin Stezar. În 1883, funcţiile se inversează şi E. Brote devine casier (până în 1888), iar C. Stezar controlor. Într-o funcţie sau alta, cei doi vor îndeplini o muncă foarte utilă, punând finanţele Asociaţiei pe un fundament solid. Dacă în 1871 averea Astrei se cifra la 57.078 florini, iar la sfârşitul anului 1880 la 77.094 florini[33], la 31 decembrie 1887, după un deceniu de administraţie C. Stezar - E. Brote, potrivit unui raport detaliat al ultimului, atingea 122.343 florini[34].

Desigur, importanţă prezenta nu numai creşterea fondurilor, ci şi modul cum acestea erau folosite. Constatăm acum o înviorare a activităţii şi mai mult spirit practic în iniţiativele Astrei. Astfel, biblioteca acesteia, ridiculizată în 1876 de E. Brote, ajunge sub îngrijirea unui intelectual conştiincios, N. Petra Petrescu (1848-1923), care începe să facă ordine. Sporesc achiziţiile - în special din literatura română - iar în 1880 N. Petra Petrescu elaborează şi primul catalog (publicat în 1882); biblioteca se mută într-un local propriu.

O realizare de seamă a Asociaţiei, în aceşti ani, a fost organizarea expoziţiei economice române din Sibiu. O primă expoziţie fusese organizată tot de Astra, la Braşov, în anul 1862, în vremea începutului "regimului liberal" în Austria. Acum condiţiile erau mai grele, fiind politica de asuprire crescândă a naţionalităţilor. De aceea, expoziţia, pe

---

[32] Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 63 (procesul verbal al adunării din Blaj, 5-7 august 1877).

[33] *Loc. cit.*, cutia 61 (procese verbale de şedinţe şi adunări generale).

[34] *Loc. cit.*, cutia 70, doc. 143/1888: *Starea averii Asociaţiunii Transilvane*, Sibiu, 31 decembrie 1887.

lângă faptul că avea să cuprindă produse mai multe şi mai variate ca în 1862, însemna şi o certă manifestaţie politică.

Adunarea generală a Asociaţiei, din Turda, hotăra la 8 august 1880 pregătirea expoziţiei industriale şi agricole pentru anul următor - la 27 august 1881 - cu ocazia adunării care urma să se ţină la Sibiu. A fost ales un "comitet de expoziţiune", format din baronul D. Ursu, G. Bariţiu, I. Popescu, P. Cosma, V. Roman, Al. Lebu, E. Brote, D. Comşa, D.P. Barcianu. Preşedintele comitetului a devenit Partenie Cosma, cunoscutul financiar, fost deputat, avocatul şi viitorul director al Băncii Albina, iar secretar E. Brote, ale cărui cunoştinţe economice ajunseseră să fie apreciate de toţi[35]. Pregătirea concretă a expoziţiei va fi în primul rând meritul lui.

Comitetul a lansat - pentru procurarea diferite lor obiecte - un "apel către poporul românesc, în cauza expoziţiunii naţionale, care se va deschide în 27/15 august 1881 la Sibiu". "Popoarele lipsite de industrie n-au viitor", se scria aici[36]. Dezvoltarea economiei, la care avea să contribuie expoziţia plănuită, era considerată o problemă de existenţă naţională. Această concepţie era urmarea firească a ridicării unei noi generaţii, care - ca Partenie Cosma sau Eugen Brote – nu privea politica izolat, ci lua în consideraţie, în vederea obţinerii unor succese politice, consolidarea bazei economice.

Semnificaţia politică a expoziţiei nu a scăpat guvernului, care a hotărât să împiedice această manifestare. Potrivit legii din 1868, naţionalităţile puteau întemeia asociaţii cu scopuri literare, culturale, economice etc., mai puţin politice. Prin ordonanţa ministerului de interne din 22 mai 1875, dreptul de asociere era restrâns, fiind îngăduite pentru naţionalităţi numai asociaţiile culturale şi literare. Evident, expoziţia din 1881 nu avea cum să intre în această categorie. La 1 iunie 1881, vicecomitele comitatului Sibiu trimite comitetului Astrei o adresă, în care se aminteşte că expoziţia nu putea să aibă loc.

Românii nu aveau însă intenţia să renunţe la expoziţia plănuită, a cărei pregătire se afla într-un stadiu destul de avansat. Au hotărât aşadar să continue lucrările, de data aceasta nu sub patronajul Astrei, ci al unei întreprinderi particulare, căreia guvernul nu avea ce să-i reproşeze. Evident, era doar o schimbare în formă, căci fondul rămânea acelaşi. Apelul particularilor pentru continuarea lucrărilor este semnat de G. Bariţiu, D.P. Barcianu, E. Brote, D. Comşa, P. Cosma, N. Cristea, Al. Lebu, N. Olariu, N. Petra Petrescu, R. Petria, I. Popescu, V. Roman, I. Sterca Şuluţiu, A. Trombiţaş, D. Cerbu. Reprezenta de fapt vechiul comitet, lărgit. Preşedinte este ales tot Partenie Cosma, iar secretar, de

---

[35] "Telegraful Român", XXVIII (1880), nr. 120 (11 octombrie).

[36] *Ibidem*, XXVIII (1880), nr. 151 (23 decembrie). Este posibil ca apelul să fi fost redactat de E. Brote. În orice caz, ideile expuse aici sunt şi ale sale.

asemenea, E. Brote[37].

În sfârşit, expoziţia se deschide la 15/27 august, printr-un discurs ţinut de Partenie Cosma, în sala hotelului "Împăratul Romanilor". Sunt prezenţi şi oaspeţi din vechea Românie, printre ei fiind şi Carol Davila. Au loc un prânz comun, un concert, un bal, o excursie la Răşinari. La expoziţie se află obiecte înscrise sub 6.000 numere[38], în realitate fiind mai numeroase, căci sub acelaşi număr putea figura o serie de obiecte. Din România se remarcă cele expuse de Azilul "Elena Doamna". În general, este reprezentată mai ales industria casnică; se constată însă că şi produsele ateliere lor meşteşugăreşti dovedesc un progres (sunt expuse astfel obiecte de cojocărie, pălării, pantofi, pluguri, cântare, diferite unelte etc.). De o mare industrie românească, fireşte, nu putea fi încă vorba în Transilvania.

Expoziţia a durat mai mult de două săptămâni, până la 2/14 septembrie. Afluenţa publicului a fost re marcabilă. În prima zi s-au înregistrat 445 vizitatori, în a doua - 722, a treia - 216, a patra - 1250. În total, în 4 zile - 2.633[39]. Apoi ritmul s-a menţinut: 797 la 19 august, 529 la 20 august, 362 la 21 august (spre a face o comparaţie, amintim că populaţia Sibiului era mai mică de 30.000 locuitori). Acordarea a numeroase premii şi diplome a avut drept scop încurajarea meşteşugurilor şi agriculturii româneşti, în vederea consolidării bazei economice a românilor transilvăneni.

O altă preocupare a Astrei, în care s-a afirmat E. Brote, a fost crearea unei şcoli de fete la Sibiu. Reuniunea femeilor române din oraş reuşise, printr-o acţiune iniţiată în 1881, să deschidă o şcoală primară, în 1883. În acest an, adunarea generală a Astrei ia hotărârea construirii unei şcoli superioare de fete (cu 4 clase gimnaziale); aceasta îşi va inaugura cursurile în anul 1886. Fiind casierul Asociaţiei, E. Brote a avut un rol important în strângerea fondurilor şi repartizarea lor pentru construirea clădirii[40]. Mai puţin ambiţioasă de cât ideea "Academiei de drepturi", pe care o ironizase E. Brote, şcoala de fete a avut meritul de a fi fost o propunere realistă şi, dusă la îndeplinire, de a fi contribuit la dezvoltarea învăţământului mediu românesc în Transilvania.

Putem să-l credem pe Septimiu Albini, care afirmă că E. Brote s-a remarcat la Astra ca "administrator model... în strângerea şi folosirea fondurilor"[41]. Prestigiul său de bun financiar l-a recomandat pentru un post similar în cealaltă instituţie românească din Sibiu, mult mai bogată decât Astra, Mitropolia.

---

[37] "Telegraful român", XXIX (1881), nr. 75 (30 iunie).

[38] *De la expoziţiune*, în "Telegraful român", XXIX (1881), nr. 97(20 august).

[39] *Ibidem*.

[40] Clădirea valora în 1887, potrivit raportului amintit al lui E. Brote, 63.826 florini, deci peste jumătate din averea Astrei.

[41] Biblioteca Academiei R.S.R., mss. Arh. S. Albini, I mss 17, f. 1.

Foarte interesantă era organizarea bisericii ortodoxe transilvănene. Statutul său organic[42] corespundea intenţiilor politice aflate în spatele organizării religioase. Două erau marile sale inovaţii: votul universal şi participarea laicilor la administrarea bisericii. Celula de bază a acesteia era parohia; cetăţenii ei, întruniţi în sinod, alegeau comitetul parohial, parohul, capelanul, diaconul, epitropii, profesorii şi învăţătorii. Unitatea imediat superioară era eparhia; sinodul eparhial, care se întrunea anual, număra 60 de membri, 20 preoţi şi 40 laici, aleşi pe trei ani. Organul administrativ se numea "Consistoriu eparhial", membrii săi fiind asesori consistoriali. Consistoriul se împărţea în trei senate separate: cel bisericesc (toţi membrii săi fiind clerici), şcolar (o treime preoţi, două treimi laici) şi epitropesc (de asemenea, o treime preoţi, două treimi laici). În sfârşit, în capul edificiului se afla Mitropolia, reunind mai multe eparhii. La trei ani o dată se aduna congresul naţional bisericesc, format din 90 de deputaţi, 30 clerici şi 60 laici. Organul suprem administrativ, ales de congres pentru o perioadă de trei ani, era Consistoriul metropolitan. Prezidat de mitropolit, se împărţea, ca şi consistoriul eparhial, în trei senate: cel bisericesc, care cuprindea 6 clerici, cel şcolar şi epitropesc (ultimele două cuprinzând câte 6 membri, dintre care 2 clerici şi 4 laici).

Acest sistem de organizare făcea posibilă participarea unui număr mare de români la afacerile bisericii, începând cu parohiile şi până la mitropolie. Congresele bisericeşti, ca şi şedinţele consistoriale, erau ocazii pentru discutarea unor probleme care nu rareori atingeau sfera politică, economică sau culturală.

În 1879, E. Brote este ales membru al Consistoriului Mitropoliei. Va ocupa această funcţie până în anul 1888. Ca asesor consistorial, face parte din senatul epitropesc, în a cărui sarcină se afla administrarea fondurilor bisericii ortodoxe. Îl întâlnim pentru prima dată la şedinţele senatului în ziua de 7 iulie 1879. La 11/23 iulie, C. Stezar este ales casier, iar el controlor[43]. Aceeaşi formaţie ca la Astra, ceea ce înseamnă că cei doi depuneau împreună o activitate rodnică. De-a lungul anilor a participat la aproape toate şedinţele, care se înmulţeau mereu, semn al creşterii volumului de lucrări, odată cu sporirea averii. Se cumpărau case, pământ, se făceau diferite operaţiuni financiare, se controla averea şcolilor, sarcini care reveneau lui C. Stezar şi E. Brote, mai ales ultimului[44].

---

[42] *Statutul organic al bisericii greco-orientale române din Ungaria şi Transilvania*, Sibiu, 1881.

[43] Arhiva Mitropoliei Sibiu, *Protocolul şedinţelor Consistoriului arhidiecesan epitropesc 1879*.

[44] Amănunte despre această activitate se găsesc în lucrarea lui Constantin Stezar şi Eugen Brote, Pro veritate, Sibiu, 1890. E. Brote se referă aici la munca lor, în mijlocul unui senat epitropesc "compus numai din asesori onorari, care

Paralel cu activitatea la Astra şi la Mitropolie, îl vedem începând să aibă un rol şi în conducerea mişcării naţionale. În cadrul Partidului Naţional Român din Transilvania propriu-zisă continua disputa dintre pasivişti - care îşi impuseseră punctul de vedere - şi activişti, aflaţi în minoritate. Neavând existenţă legală, partidul se întrunea în conferinţe doar cu ocazia pregătirii alegerilor, pentru a se pronunţa asupra tacticii de urmat.

În 1878, conferinţa electorală s-a întrunit la Sibiu, la 8/20 iulie, sub preşedinţia vicarului Nicolae Popea; prezenţa nu a fost prea numeroasă, multe cercuri electorale netrimiţând delegaţi[45]45. În comisia de propuneri, formată din 9 persoane, s-au ciocnit din nou punctele de vedere opuse în legătură cu participarea sau neparticiparea la alegeri. Şapte membri (printre care şi raportorul comisiei G. Bariţiu) au luat apărarea pasivităţii, ceilalţi doi (N. Străvoiu şi N. Cristea) cerând intrarea în activitate. Conferinţa a primit prima propunere cu 36 de voturi contra 25, rezultat care dovedea totuşi existenţa unui număr apreciabil de partizani ai activismului. S-a proclamat solidaritatea tuturor participanţilor, în sensul că minoritatea activistă s-a supus liniei trasate de majoritate.

Comitetul central electoral, ales în şedinţa a treia din 9/21 iulie, reflecta această situaţie. Se compunea din 7 persoane, acceptate toate cu unanimitate: Nicolae Popea, George Bariţiu, Zaharia Boiu, Dimitrie Comşa, Visarion Roman, Iosif Hodoşiu şi Eugen Brote. Ultimul în vârstă de 27 de ani, era cel mai tânăr (N. Popea, ales preşedinte al comitetului, avea 52 de ani, G. Bariţiu 66, Z. Boiu 44, D. Comşa 32, V. Roman 45 şi I. Hodoşiu 48). Dintre ei, potrivit declaraţiilor făcute în faţa conferinţei, G. Bariţiu, I. Hodoşiu şi V. Roman susţineau ferm pasivitatea, în timp ce N. Popea şi N. Cristea erau activişti. Nu ştim cum a votat E. Brote, dar presupunem că atât el, cât şi D. Comşa, făcând parte din gruparea de la "Telegraful român", condusă de N. Cristea, înclinau spre activism. Timp de mai mulţi ani, E. Brote a făcut politică pasivistă, deoarece condiţiile o impuneau şi majoritatea o cerea, dar nu din convingere. Spiritul său energic, tinzând spre afirmare pe toate planurile, îl apropia mai mult de concepţia adepţilor activismului decât de a lui G. Bariţiu.

Activitatea noului comitet (în care E. Brote îndeplineşte funcţia de

---

dacă veneau de 3-4 ori la şedinţă într-un an". C. Stezar, fiind bătrân, "nu mai putea isprăvi el singur toate şi descărca din când în când câte ceva pe umerii mei mai tineri. Şi astfel am mers înainte aproape zece ani de zile. Unde credeam că este lipsă de noi, ne duceam; unde alţii nu-şi făceau datorinţa o făceam noi pe a lor şi aveam totdeauna un singur scop: să înmulţim, să sporim şi să asigurăm averea arhidiocezei" (p. 39). Între 1879-1888 averea a crescut de la 700.000 la aproape 2.000.000 florini.

[45] Pentru conferinţa din 1878, vezi T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 630-642.

casier) a fost destul de mărginită, şi nici nu putea fi altfel. Mişcarea naţională se afla într-o perioadă de reflux, atât din pricina presiunilor guvernamentale, cât şi din cauza dezorganizării interne. Românii erau în chip artificial divizaţi în două partide, unul pentru Transilvania, altul pentru Banat şi Ungaria, urmând tactici diferite. Mai mult, după cum am arătat, şi în Transilvania propriu-zisă exista o dezbinare în problema tacticii. Singura soluţie pentru a face din mişcarea naţională o forţă capabilă să joace un rol politic era unificarea partidelor şi stabilirea unui singur program, unei singure linii de conduită.

Urmarea a fost convocarea conferinţei electorale pentru data de 12 mai st. n. 1881, la Sibiu. În aceeaşi zi, după-amiaza, s-au întrunit în conferinţă comună delegaţii ambelor partide româneşti, în vederea unificării lor. S-au prezentat 103 delegaţi din Transilvania propriu-zisă şi 52 din restul teritoriilor locuite de români. E. Brote nu a participat ca delegat la lucrările conferinţei, din motive necunoscute precis, dar care pot fi bănuite. Mai întâi, relaţiile sale cu mulţi dintre conducătorii mişcării naţionale nu erau şi nu vor fi niciodată bune, urmare a vigorii cu care criticase "formele fără fond" ale acestei mişcări. Mai important este însă dezacordul principial care îl apunea liniei oficiale. E. Brote nu putea fi de acord cu tactica pasivistă, din ce în ce mai răspândită în cadrul mişcării naţionale. Nu putea fi de acord nici cu lipsa unei linii unice, nici cu slaba preocupare a conducerii pentru problemele economice şi sociale, care constituiau totuşi baza unei afirmări politice serioase. În această vreme trebuie căutată originea rupturii care va duce la întemeierea "Tribunei" şi căutarea unei noi orientări în politica naţională.

Pentru a ilustra mai bine punctele vulnerabile ale politicii Partidului Naţional, amintim pe scurt rezultatele conferinţei din 1881. La 14 mai lucrările au luat sfârşit, rezultatul fiind fuziunea celor două partide într-un singur Partid Naţional Român, a cărui tactică nu era însă unică: pentru Transilvania propriu-zisă se menţinea pasivismul, iar pentru rest activismul. S-a adoptat în unanimitate *Programa partidei naţionale române din Ungaria şi Transilvania*, în nouă puncte[46]. Primul punct revendica autonomia Transilvaniei. Al doilea, folosirea limbii române în administraţie şi justiţie, în toate ţinuturile locuite de români. Al treilea, numirea de funcţionari români sau care cunosc limba romană în aceste ţinuturi. Al patrulea, "revizuirea legii despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor în favoarea acestora, loiala şi reala executare a tuturor legilor". Al cincilea, respectarea autonomiei bisericeşti şi şcolare, ajutorarea şcolilor şi altor instituţii culturale române de către stat. Al şaselea, "crearea unei legi electorale pe baza sufragiului universal, sau cel puţin ca fiecare cetăţean, care e supus la dare directă, să fie în vestit cu drept de alegere". În punctul şapte se arată că Partidul

---

[46] T.V. Păcăţian, *op, cit.*, vol. VII, p. 33-34.

Naţional va lupta contra tuturor tendinţelor de deznaţionalizare. Punctul opt se referă la colaborarea partidului, în ce priveşte unele reforme, cu alte forţe politice care ţin seama de bunăstarea poporului. În sfârşit, la ultimul punct se enunţa: "chestiunea dualismului nefiind astăzi la ordinea zilei, partida naţională îşi rezervă a se pronunţa asupra ei la timpul său". Comitetul central ales era format din: V. Babeş, G. Bariţiu, P. Cosma, D. Manole, N. Popea, G. Pop de Băseşti, I. Raţiu, V. Roman, G. Secula, M. Stănescu, A. Trombitaş, preşedinte fiind Partenie Cosma.

Putem presupune că E. Brote nu a fost de acord cu toate hotărârile conferinţei, unele dintre ele bune, dar altele discutabile. Se menţineau astfel, deşi partidele fuzionaseră, două linii tactice diferite: activitate şi pasivitate. Prevederile programului aveau un caracter aproape exclusiv naţional, lăsând la o parte marile probleme economice şi sociale. Ca agronom şi economist, interesat mai ales de soarta ţăranilor, E. Brote nu putea subscrie un program care considera aceste aspecte ca inexistente. În plus, atât el, cât şi, în general, gruparea de la "Telegraful român" ar fi dorit fuziunea nu formală, ci organică, a celor două partide, prin adoptarea unei singure tactici, de preferat activismul.

Confuzia politică era mare şi devenea tot mai necesară reluarea, pe un plan mai înalt şi cu forţe sporite, a mişcării de reînnoire, grupată, cu câţiva ani înainte, în jurul "Foişoarei Telegrafului român". "Telegraful român", cu toată personalitatea remarcabilă şi spiritul deschis al primului său redactor, nu putea merge prea departe; fiind organul Mitropoliei, orice iniţiativă care ar fi compromis atitudinea moderată şi de respect faţă de guvern a bisericii, nu ar fi avut sorţi de izbândă. Poate că speranţele tinerei generaţii ar fi continuat totuşi să se îndrepte spre "Telegraful român", dacă deznodământul nu s-ar fi produs pe neaşteptate. Un articol antiguvernamental publicat de I. Slavici, în octombrie 1883[47], înseamnă mai mult decât putea suporta mitropolitul Miron Romanul, care, presat la rândul său de autorităţi, pretinde şi obţine demisia lui N. Cristea[48]. Scăpat de acest preot incomod, ziarul Mitropoliei poate deveni în sfârşit o publicaţie oficială a acestei instituţii şi nimic mai mult, ieşind din circuitul ideilor noi şi pierzându-şi treptat influenţa. Odată cu plecarea lui N. Cristea, devenea urgentă necesitatea înfiinţării unui nou organ de presă. O intensă activitate, încununată până la urmă de succes, va întreprinde în această direcţie E. Brote.

Evenimentele politice, activitatea economică sau culturală, s-au suprapus în jurul anului 1880 peste o viaţă personală şi de familie, nu lipsită de întâmplări, pe care nu le putem reconstitui însă decât fragmentar.

---

[47] *Răsplată?* în "Telegraful român", XXXI (1883), nr. 116 (6/18 octombrie).
[48] "Telegraful român", XXXI (1883), nr. 117 (8/20 octombrie).

Necazurile se acumulează în familia Brote. În iunie 1879 moare la numai 24 de ani, fratele mai mic al lui Eugen, Valeriu Brote, devenit comerciant; şi-a sfârşit viaţa departe de casă, la Ludwigsburg (în Württemberg)[49]. Peste câteva luni, la vârsta de 23 de ani, moare şi Constanţia, soţia lui D. Comşa[50]. Nu după multă vreme va înceta din viaţă, la Viena, şi Emil Brote, medicul.

În aceşti ani, Eugen Brote trebuie să fi mers în mai multe rânduri la Bucureşti. Nu avem ştiri despre aceste călătorii, nu ştim dacă în capitala României s-a întâlnit cu ziarişti sau oameni politici, cu diferiţi transilvăneni aflaţi aici. Singurul fapt cert este că la Bucureşti s-a căsătorit cu Ana Triandafil (născută în 1854). Căsătoria a avut loc la 21 septembrie st. v. 1880, la biserica Lucaci[51]. Ana mai fusese căsătorită între 1872-1879 cu Ioan Popa, cunoscut ca redactor al revistei u-moristice sibiene "Calicul". Viitorii soţi se cunoscuseră la Sibiu. Divorţând de primul soţ, Ana se întorsese la Bucureşti, unde locuia împreună cu tatăl său Constantin Triandafil, negustor. Este greu de spus ce rol a jucat ea în viata lui E. Brote. O întâlnim ca membră foarte activa a "Reuniunii române de cântări" din Sibiu. Interpreta, bucurându-se de succes, arii din opere, acompaniată la pian de Minerva, soţia lui Aurel Brote (dirijorul reuniunii fiind cunoscutul compozitor George Dima).

În 1884, când cariera politică a lui E. Brote se afla la o mare răspântie, personalitatea sa era pe deplin formată. Un om care l-a cunoscut bine, Septimiu Albini, considera că "se distinge prin calmitatea, clasitatea şi logica strânsă a discursurilor sale, care de multe ori sunt hotărâtoare în chestii grele şi delicate... Ca om - continuă el - Eugen Brote este o natură muncitoare, liniştită, cumpătată şi cam rezervată... Niciodată nu-şi pierde sângele rece, nu provoacă şi nu luptă decât cu puterea argumentelor"[52]. S-ar mai putea spune că, sub o înfăţişare rece, se ascundea în E. Brote o fire pasionantă, uneori nedreaptă faţă de adversari, şi o foarte mare ambiţie, un spirit dominator. Dacă am încerca să găsim nota principală a inteligenţei sale, credem că ar fi spiritul realist şi limpede. În schimb, nu are multă

---

[49] Necrologul în "Telegraful român", XXVII (1879), nr. 71 (21 iunie st. v.).

[50] Necrologul în "Telegraful român", XXVII (1879), nr. 117 (6 octombrie st. v.).

[51] O scurtă notă este publicată în "Telegraful român", XXVIII (1880) nr. 115 (30 septembrie). Căsătoria este înregistrată în *Registrul pentru căsătoriţi pe anul 1880* (culoarea negru), aflat la Arhiva Istorică Centrală a Statului Bucureşti, Fond starea civilă. Dosarul căsătoriei, nr. 185/1880 se află în acelaşi fond.

[52] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 1.

imaginaţie, nu este omul visurilor şi idealurilor îndepărtate. A fost un evoluţionist, nu un revoluţionar. Contradicţia între înţelegerea superioară a realităţii imediate şi neînţelegerea mersului general al societăţii, a marilor transformări sociale şi naţionale ce se apropiau, a constituit cauza eşecului final al unor eforturi remarcabile.

III. Tribuna (1884-1893)

Întemeierea "Tribunei" a fost rezultatul a două şiruri de evenimente şi poate fi astfel privită din două puncte de vedere.

În primul rând, istoria ei reprezintă continuarea activităţii tinerilor grupaţi mai înainte la "Telegraful român" şi la "Foişoara Telegrafului român". Erau, după cum am văzut, oameni cu o frumoasă pregătire, mai ales ştiinţifică, obţinută prin filieră germană, câştigaţi de ideile junimiste de peste munţi, spirite în general practice, care respingeau "iluziile" mişcării naţionale şi înţelegeau să pornească exclusiv de la realitate.

După demisia forţată a lui N. Cristea, rămasă fără posibilitatea de a se manifesta prin presă, gruparea a început cu deosebită energie acţiunea pentru editarea unei gazete noi. S-au stabilit contacte cu Aurel Mureşianu, din 1877 directorul "Gazetei Transilvaniei", cel mai vechi ziar românesc de peste munţi (întemeiat în 1838)[1]1. Bogatul şi generosul negustor braşovean Diamandi Manole (1833-1899) a oferit un sprijin material în vederea transformării "Gazetei Transilvaniei " în cotidian (apărea până atunci de trei ori pe săptămână) şi mutării sale la Sibiu; era vorba deci de o fuziune a vechii publicaţii cu gruparea sibiană. În aceste condiţii i s-a oferit lui A. Mureşianu, prin E. Brote, direcţia nou lui ziar. Au avut loc discuţii, la Braşov şi Sibiu, la care a participat şi E. Brote. A. Mureşianu s-a arătat nehotărât, apoi a acceptat, ca numai după câteva zile să renunţe definitiv, hotărându-se să transforme singur, fără gruparea de la Sibiu, "Gazeta Transilvaniei" în cotidian (la 4/16 aprilie 1884).

Eşecul încercării de fuziune a avut o cauză subiectivă - dorinţa lui A. Mureşianu de a păstra vechea gazetă - dar şi una obiectivă. Între cele două grupări existau deosebiri de vederi în problemele mişcării naţionale, sibienii dovedindu-se mai supli, mai "realişti", în timp ce braşovenii se menţineau pe o poziţie "intransigentă" .

Singura soluţie care rămânea lui E. Brote şi prietenilor săi era înfiinţarea unui ziar nou, la Sibiu. Va avea numele " Tribuna", ales de I. Bechnitz, fiind editat de o societate pe acţiuni, "Institutul tipografic" . S-au făcut "mai multe emisiuni de acţiuni. Din prima emisiune de 40.000 fl. au fost rezervate acţiuni de 5.000 fl. pentru persoane ce ar fi voit, poate, mai târziu, să ia parte la întreprindere, iar din capitalul de vreo 35.000 fl., astfel adunat, s-a cumpărat o tipografie şi s-a depus cauţiu-

---

[1] Pentru tratativele viitorilor tribunişti cu Aurel Mureşianu, vezi A.A. Mureşianu, Un document important relativ la geneza "Tribunei" din Sibiu, extras din "Ţara Bârsei", Braşov, 1936. Se publică o scrisoare a lui E. Brote către A. Mureşianu din 2 martie 1884.

nea ele 6.000 fl. pentru ziarul "Tribuna"[2]2.

Această evoluţie firească a unui curent apărut din necesităţile sociale şi politice transilvănene este însă numai primul aspect care trebuie luat în consideraţie pentru a explica fenomenul tribunist. A doua cauză a apariţiei "Tribunei " se află peste munţi, în viaţa politică din România.

În 1883, statul român - la cârma căruia se afla din 1876 un guvern naţional liberal, condus de Ion. C. Brătianu - aderase la Tripla Alianţă. Stabilirea unor relaţii politice speciale cu Germania şi, mai ales, cu Austro-Ungaria, aducea cu sine însă şi necesitatea luării în consideraţie a unei probleme delicate: situaţia românilor din monarhia habsburgică. Guvernul nu putea neglija acest aspect, care se bucura de o atenţie privilegiată din partea tuturor românilor. În acelaşi timp, dacă lupta transilvănenilor, sprijiniţi de fraţii lor ele peste munţi, s-ar fi intensificat, situaţia României faţă ele noii săi aliaţi risca să devină dificilă. Mişcarea naţională din Transilvania era, aşadar, o armă redutabilă, dar cu dublu tăiş, în mâna fiecărui guvern român: se putea servi de ea, însă tot prin ea putea fi doborât.

În faţa acestei situaţii şi ţinând seama şi ele faptul că transilvănenii aveau nevoie ele sprijin, material şi moral, guvernul român a încercat să stabilească un control asupra evoluţiei politice ele peste munţi. Cel ales pentru stabilirea legăturii a fost Ioan Slavici.

Într-adevăr, scriitorul era personajul cel mai potrivit în vederea unui asemenea scop. Partizan neclintit al colaborării tuturor românilor (" Soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare", spunea el), dar totuşi legalist, nu ar fi admis să stea în fruntea unei mişcări antihabsburgice. Junimist cunoscut, păstrase tot timpul legături în Transilvania, colaborase cu hărnicie la gazetele de acolo, iar în România se apropiase şi de liberali.

Cei care l-au îndemnat să plece la Sibiu au fost mai ales liberalii (potrivit amintirilor sale, M. Kogălniceanu, I.C. Brătianu, iar dintre junimişti T. Rosetti)[3]. Din diferite motive, alţii, ca T. Maiorescu, P.P. Carp, D.A. Sturdza, îl sfătuiau să nu accepte. Rezervele lor priveau însă numai persoana lui I. Slavici (în care, mai ales junimiştii, vedeau un scriitor, şi mai puţin un om politic), nu principiul unui control asupra mişcării naţionale de peste munţi; dovadă este faptul că tocmai D.A. Sturdza va deveni principalul susţinător al lui I. Slavici şi al tribunismului.

În luna martie 1884, I. Slavici se afla la Sibiu, participând la unele dintre discuţiile amintite cu A. Mureşianu; în scurt timp a devenit directorul "Tribunei" Dacă înainte de sosirea sa rolul principal în

---

[2] I. Slavici, "*Tribuna*" *dlui dr. I. Raţiu. Explicări documentare*, Orăştie, 1896, p. 4.

[3] Ioan Slavici, *Amintiri*, Bucureşti, 1907, p. 267.

pregătirea noului organ de presă l-a avut E. Brote, acum, desigur, acesta trece pe al doilea plan. I. Slavici era o persoană mult mai cunoscută, începuse să se bucure de notorietate literară şi - mai ales - avea multe legături politice în România. Nu trebuie însă crezut că scriitorul a impus vreun punct de vedere, în dezacord cu concepţia celorlalţi. Şi sibienii erau în felul lor junimişti şi înţelegeau problema naţională în termeni asemănători.

Primul număr al "Tribunei" apare la 14/26 aprilie 1884, având în frunte un articol-program, intitulat *Către publicul român!* Semnatarii săi - 5 din Sibiu şi 5 din Braşov - sunt: Ioan Bechnitz, Aurel Brote, directorul Băncii Transilvania, Eugen Brote, Ioan Dusoiu, comerciant, Diamandi Manole, comerciant, Simeon Mărginean, avocat, Ioan Neagoe, medic, George B. Popp, fabricant, Ioan de Preda, avocat, Ioan Slavici. De remarcat faptul că mulţi dintre ei sunt oameni de afaceri: industriaşi, comercianţi sau financiari, precum şi intelectuali cu o pregătire ştiinţifică. În general, cei care au iniţiat mişcarea tribunistă sunt şi oameni cu o bună situaţie materială. De la început, "Tribuna" ne apare ca o purtătoare de cuvânt a tinerei burghezii româneşti din Transilvania, dornică să-şi asigure o poziţie economică şi politică satisfăcătoare.

Programul "Tribunei"[4] este schiţat în 5 puncte; nu este lipsită de interes o paralelă între el şi programul - în 9 puncte - al Partidului Naţional Român, din care gruparea tribunistă considera că face parte. La primul punct se arăta că Ungaria este un stat poliglot; prin urmare, niciun popor nu trebuie să fie oprit în dezvoltarea sa firească. La punctul 2 se considera poporul român ca un element de ordine în stat. Punctul 3 declara ca tactică a românilor rezistenţa pasivă, din pricina faptului că legile statului sunt încălcate de autorităţi. La punctul următor, tribuniştii arătau că nu vor intra în tratative cu niciun factor al puterii politice, exceptând situaţia când s-ar oferi românilor garanţii sigure. În sfârşit, ultimul punct susţine autonomia Transilvaniei.

Astfel enunţat, programul poate induce în eroare. El nu corespunde decât parţial programului real al tribuniştilor. Atacaţi din mai multe părţi încă înainte de apariţia ziarului, din motive tactice, ei au introdus în fruntea primului număr şi idei faţă de care manifestau un total scepticism. Punctele 3 şi 5 figurează numai de formă în programul tribunist. I. Slavici avea să îi scrie în modul cel mai clar lui T. Maiorescu, la 28 mai 1886: "Programul din Sibiu e politiceşte greşit, fiindcă nu rezolvă cestiunea naţională şi ne izolează de celelalte naţionalităţi, care nu au niciun interes de a se expune pentru autonomia Ardealului, nici de a face cauză comună cu noi care nu trimitem deputaţi în dietă... La anul viitor se fac alegerile pentru dietă. Încă la toamnă ar trebui dar să se hotărască lucrurile într-un fel ori într-altul. Dacă încercarea reuşeşte,

---

[4] *Către publicul român!*, în "Tribuna", I (1884), nr. l (14/26 aprilie).

ne punem pe lucru... "[5].

Avem aici schiţată ideea părăsirii tacticii pasiviste şi reintrarea în activitatea parlamentară, în înţelegere cu celelalte popoare asuprite din Ungaria; paralel, urma să se renunţe la autonomia Transilvaniei, considerată o cerere învechită. Poziţia era în esenţă justă, căci trebuia depăşită ideea unei autonomii numai pentru Transilvania propriu-zisă, în vederea unirii tuturor românilor. Desigur, aceste păreri, privind schimbarea tacticii partidului, sunt încă vagi; ele ne apar însă într-o lumină mai puternică, dacă ţinem seama de faptul că, peste un deceniu, tribuniştii vor fi cei care declanşează campania pentru părăsirea pasivismului şi trecerea la activism.

Punctul 4 al programului "Tribunei" lăsa să se întrevadă posibilitatea unor tratative între mişcarea naţională şi guvernul maghiar. Asemenea contacte urmau să aibă loc însă numai în cazul când s-ar fi acordat românilor suficiente garanţii. Nu era vorba aici de o cedare, ci de pregătirea unor negocieri care, mai de vreme sau mai târziu, după părerea tribuniştilor, trebuiau să aibă loc.

Credinţa în posibilitatea unei înţelegeri cu puterea de stat, în obţinerea unor concesii din partea acesteia, a constituit marea naivitate a tribunismului, ducând până la urmă la destrămarea mişcării. În ce priveşte raporturile dintre români şi maghiari, "Tribuna" s-a situat, în general, pe o poziţie justă. I. Slavici, E. Brote nu au fost niciodată şovini şi, luptând pentru drepturile românilor, au subliniat totodată necesitatea unor bune relaţii între cele două popoare, în folosul ambelor părţi.

O idee de valoare a "Tribunei" a fost permanenta legătură cu vechea Românie. Timp de câţiva ani, va oscila între junimişti şi liberali, păstrând cu primii mai ales legăturile de ordin literar, dar preferându-i tot mai mult pe ceilalţi pe plan politic.

Nu ştim dacă la întemeierea ziarului au contribuit şi banii guvernului liberal. Faptul că mulţi dintre fondatori erau oameni relativ bogaţi, ca şi dificultăţile financiare prin care trece publicaţia curând după înfiinţare, ar dovedi mai curând contrariul. Dar acest ajutor nu a întârziat să vină, putând fi probat cu sprijinul mai multor documente. Astfel, la 2/14 noiembrie 1889, I. Slavici îi scria lui T. Maiorescu, referindu-se la hotărârea lui, cu doi ani înainte, de a se întoarce în România:

" ...m-am şi hotărât să mă întorc, numai însă după ce mi se dăduseră asigurări că existenţa "Tribunei" va fi asigurată prin o subvenţiune anuală de 5-8 mii de lei, pe care n-aveam însă să o primesc decât după ce voi fi plecat de aici. Şi, în adevăr, dl. Bianu a şi venit la Braşov ca să-mi aducă 8 mii, din care aveam să-mi acopăr şi cheltuielile de călătorie ". Până la urmă, nu a mai plecat. "Am luat dar banii, m-am întors cu ei

[5] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., S 60(18)/ XVII (Scrisoarea lui I. Slavici către T. Maiorescu din 28 mai 1886).

la Sibiu şi am rămas aici"[6].

Ajutor din România, mai ales de la liberali, au primit tribuniştii şi în alte ocazii. Ioan Bianu (1856-1935), ardelean de lângă Blaj, devenit directorul Bibliotecii Academiei şi prieten intim al lui D.A. Sturdza, era unul dintre acţionarii "Institutului tipografic"[7]. Corespondenţa dintre el şi E. Brote se referă adesea la sprijinul material dat de I. Bianu sau prin I. Bianu ziarului.

Ajutorul liberal nu trebuie însă supraapreciat. Dacă "Tribuna" s-a putut menţine, cu destule dificultăţi, a fost în primul rând prin mijloacele proprii, de multe ori prin jertfele materiale ale celor din jurul său. Situaţia a devenit critică mai ales după trecerea liberalilor în opoziţie (1888). Acum I. Bianu îi scria lui E. Brote că, în privinţa sărăciei, au ajuns să fie egali, în loc de bani dându-i sfatul "scoateţi apă din piatră şi să vă ţineţi"[8]. În general, cu toate variaţiile impuse de conjunctura politică, legătura între tribunişti şi Partidul Naţional Liberal a devenit, de-a lungul anilor, tot mai strânsă.

În schimb, după câţiva ani, ruptura politică dintre "Tribuna" şi junimişti era totală. «Noi - îi scria deschis I. Slavici lui T. Maiorescu, la 2/14 noiembrie 1889 - deşi amici literari ai "junimiştilor" de peste Carpaţi, nu suntem junimişti»[9]. Junimea, adoptând o politică foarte prudentă - cu toate că în esenţă nu diferită ele a liberalilor - în problema românilor ele peste munţi, nu mai era simpatizată de tânăra generaţie transilvăneană, deşi cultura acesteia era de formaţie junimistă.

Ca şi ceilalţi membri ai grupării, E. Brote a de venit treptat, din junimist convins (aşa cum era în perioada "Telegrafului român") partizan al liberalilor. Trebuie să fi contribuit la această schimbare şi experienţa neplăcută a legăturilor personale cu Titu Maiorescu. De câteva ori, venit la Bucureşti pentru a căuta sprijin, E. Brote a avut ocazia să vorbească cu şeful "Junimii", cunoscând, în saloanele sale, şi pe alţi oameni politici şi scriitori.

La 25 februarie 1886, T. Maiorescu nota: «Scara, interesantă "Junimea" la mine. Brote de la Sibiu, Gavarry (secretar de legaţie), Carp, Th. Rosetti, Balş, Haşdeu, Urechea, Jacques (Iacob Negruzzi n.n.), Vlahuţă, Peucescu, Nica etc.»[10]. O altă întrevedere Maiorescu - Brote a

---

[6] Loc. cit., Coresp ., S 60 (25)/XVII (Scrisoarea lui I. Slavici către T. Maiorescu din 2/14 noiembrie 1839).

[7] Loc. cit., Coresp., doc. 55.490 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 17 aprilie 1889).

[8] Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, S 3/I B(Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 13/25 aprilie 1889).

[9] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., S (0 125)/XVII

[10] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881-1886l), Bucureşti, f.d., p. 338-339.

avut loc în vara anului 1888, când omul politic junimist care, în opoziţie, promisese un anumit ajutor, condiţionează acum sprijinul de schimbarea atitudinii "brătieniste" a "Tribunei"[11].

Deşi nu cunoaştem alte amănunte asupra acestor întrevederi, atmosfera discuţiilor o putem însă intui, citind câteva rânduri dintr-o scrisoare trimisă de T. Maiorescu lui I. Slavici la 7/19 noiembrie 1889: "Nu admit ca între D-ta şi mine să vorbeşti de Eug. Brote. Am vorbit cu Brote de 5 ori în viaţă şi prin urmare nu-l cunosc. Interese, ca acelea de care a vrut să vorbească Brote cu mine la ultima sa întâlnire, nu le puteam discuta cu el, nu fiindcă poate nu merită el toată încrede rea, dar eu, necunoscându-l, nu o puteam avea"[12].

În schimb, E. Brote îşi consolidează prietenia, care se va dovedi de durată, cu câţiva liberali. În februarie 1886 are prima întâlnire cu Dimitrie A. Sturdza. I. Slavici îşi trimisese prietenul cu o scrisoare de recomandare, în care explica scopul misiunii: «Ştiind că urmăriţi cu vie interesare lucrarea noastră, mi-am luat voie a vă ruga să binevoiţi a primi pe dl Eugen Brote, care este însărcinat din partea "Asociaţiunii" să adune în România ajutoare pentru şcoala de fete ce s-a înfiinţat aici la Sibiu»; îl roagă pe ministru să fie sigur că "este un om, în care puteţi să puneţi toată încrederea şi care nu va întreprinde nimic fără de ştirea şi fără de aprobarea D-voastre". În plus, E. Brote mai primise însărcinarea să-i dea lămuriri asupra situaţiei în care se afla "Tribuna", "şi de a vă ruga să binevoiţi a ne da sprijinul ce se poate în împrejurările actuale". În concluzie, I. Slavici îl asigură pe D.A. Sturdza "că aşa vom face, cum veţi crede de cuviinţă a ne povăţui prin Domnia Sa"[13].

Scrisoarea este foarte interesantă pentru cunoaşterea relaţiilor dintre tribunişti şi liberali, precum şi pentru stabilirea începutului legăturilor lui E. Brote cu D.A. Sturdza, legături care îi vor influenţa decisiv cariera şi viaţa. Cei doi oameni se asemănau în mai multe privinţe. Amândoi erau deosebit de harnici, migăloşi în munca lor, intransigenţi, uneori nedrepţi faţă de alţii şi urmărind până la capăt un drum, chiar dacă se dovedea greşit. Ca şi E. Brote, D.A. Sturdza avea o formaţie germană, fiind unul dintre puţinii liberali cu asemenea studii.

Exemplele oferite dovedesc faptul că o serie de interese i-a apropiat pe tribunişti de liberali; în ultimă instanţă însă, ei au căutat să se îndrepte nu spre un partid sau altul, ci spre România. Poate că nicio grupare politică transilvăneană nu a făcut atât de mult pentru apropierea între românii aflaţi de o parte şi de alta a Carpaţilor, pentru

---

[11] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva I. Bianu, III mss 40.

[12] I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. III, Bucureşti, 1932, p. 173-174.

[13] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 128.780 (Scrisoarea lui I. Slavici către D.A. Sturdza din 5 februarie 1886).

o cât mai bună cunoaştere reciprocă. Încă de la pregătirea apariţiei ziarului, au căutat să-şi asigure cât mai multe abonamente în România. Diamandi Manole, care a lucrat intens pentru răspândirea "Tribunei" peste munţi, insista "să se intereseze de cauza noastră şi fraţii din România"[14]14. Cerea să se trimită ziarul tuturor miniştrilor, deputaţilor şi senatorilor.

Dacă Bucureştii reprezintă primul centru spre care se orientează tribuniştii, Viena este al doilea. La "Tribuna" era încă vie vechea iluzie a românilor transilvăneni, credinţa că împăratul, cercurile politice austriece, îi vor sprijini în cele din urmă în lupta pentru emancipare naţională. Se explică astfel, într-o anumită măsură, lupta tenace desfăşurată de tribunişti între 1887 şi 1892, până au avut câştig de cauză, pentru alcătuirea şi înaintarea Memorandumului la tron.

"Tribuna" s-a împotrivit cu hotărâre tendinţelor kossuthiste de desprindere, totală sau parţială, a Ungariei de Austria. Dacă speranţele kossuthiste s-ar fi realizat, românii din Transilvania nu s-ar mai fi putut gândi la un ajutor din partea Vienei. Datorită acestei poziţii, "Tribuna" combate gruparea lui Alexandru Mocioni, care nu vedea cu ochi răi eventual a separare a Ungariei.

Strategia "Tribunei" ne apare acum clară. Bazându-se pe Bucureşti şi Viena, gruparea din Sibiu credea că se va putea exercita o presiune suficientă asupra Budapestei pentru satisfacerea cererilor româneşti. Astfel, politica tribunistă depăşeşte împrejurările locale, încadrându-se în politica europeană.

Mai exista însă un factor important, de care trebuia să se ţină seama, cu atât mai mult cu cât orientarea sa era asemănătoare mişcării românilor: lupta celorlalte popoare asuprite din Austria şi Ungaria. Modul cum a privit "Tribuna" ideea unei apropieri de celelalte mişcări naţionale este destul de complex . Iniţial, rezervele sunt mari faţă de mişcarea slavilor şi de ideea colaborării româno-slave. Tribuniştii doreau să păstreze legătura cu germanii şi să o stabilească, în cele din urmă, cu maghiarii (pe de altă parte, conducătorii popoarelor slave din Austro-Ungaria, la rândul lor, insistau în mod greşit asupra solidarităţii slave, neglijând de multe ori raporturile cu alte popoare). Realitatea a fost însă mai puternică decât prejudecăţile tribuniste; lupta tot mai dârză, pe măsura accentuării asupriri i naţionale sau a creşterii forţelor proprii, a popoarelor din monarhia habsburgică, nu se mai putea desfăşura izolat. Legăturile stabilite erau încă insuficiente; victoria nu putea fi obţinută decât prin formarea unui bloc comun.

În 1886, I. Slavici scria: "Trebuie dar să ne înţelegem cu germanii, cu

[14] Loc. cit., Coresp. S 30 (1)/ XXXII (Scrisoarea lui D. Manole către I. Slavici din 8/20 aprilie 1884).

sârbii, cu slovacii şi cu rutenii asupra unui program comun"[15]. El însuşi ia legătura, în această vreme, cu cercurile slave din Viena şi Praga[16].

O altă problemă care trebuie lămurită este cea a raporturilor "Tribunei" cu masele populare transilvănene. Dacă muncitorimea română nu a atras prea mult atenţia ziarului, în schimb, faţă de ţărănime tribuniştii au dovedit un real ataşament, acordându-i un ajutor efectiv şi primind la rândul lor un sprijin constant. În această direcţie continuă să se afle pe primul plan Eugen Brote. Un articol al său din 1891, semnificativ intitulat *Talpa ţării* [17], dovedeşte continuarea, şi în perioada tribunistă, a ideilor sale din tinereţe. "Generaţiunea mai nouă şi mai învăţată - scrie el - are mai presus de toate datorinţa a contribui prin lumina sa câştigată la îmbunătăţirea sorţii fraţilor lor rămaşi tot la sate cu plugul şi cu sapa în mână şi cu sărăcia în casă. Ea are sfânta datorinţă a întinde ţăranului plugar mâna pentru a-l ridica şi pe el la un nivel mai înalt... Căci, lumea oricum se va învârti, ţăranul este şi va rămâne talpa ţării... Ajutorarea ţăranului trebuie să fie imediată şi temeinică, adică aplicată la gospodăria sa într-o formă dăinuitoare. Ţarina sa să devină mai productivă, productele sale să devină de o calitate mai bună, munca sa destul de grea să devină mai bine răsplătită... O organizaţiune potrivită ar fi constituirea de asocieri, tovărăşii, reuniuni locale sau districtuale, care urmăresc anumite scopuri, care tind la ajutorul imediat şi temeinic al ţăranului din acele părţi".

Aceste idei nu au rămas pe hârtie, ci au fost riguros aplicate de E. Brote. Cea mai de seamă realizare a sa a fost întemeierea "Reuniunii române de agricultură" din comitatul Sibiului.

Necesitatea înfiinţării unei asemenea reuniuni[18] - în vederea ridicării nivelului agriculturii transilvănene - era de multă vreme simţită; în presă (şi mai cu seamă în revista "Economul", condusă de Ştefan Pop) se purtaseră multe discuţii în legătură cu această problemă. La începutul anului 1880, începe acţiunea practică în vederea înfăptuirii reuniunii; un pas înainte se face cu ocazia expoziţiei din 1881, înfiinţându-se acum, în vederea redactării statutelor, şi un comitet, format din 15 membri, printre care şi E. Brote (preşedinte fiind I. Sterca-Şuluţiu, iar secretar D. Comşa). Statutele au fost înaintate

---

[15] Loc. cit., Coresp. S 60 (18)/XVII (Scrisoarea lui. I. Slavici către T. Maiorescu din 28 mai 1886).

[16] I. Slavici, *Românii din regatul ungar şi politica maghiară*, Bucureşti, 1892, p. 37.

[17] "Foaia ilustrată", I (1891), nr. 23 (9/21 iunie). Revista era redactată de D.P. Barcianu.

[18] Nicolae Cordoş, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul XIX*, în Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România, 1971, p. 335-344.

Ministerului de interne în 1883. Răspunsul ministerului nu este prea încurajator: se aprobă doar înfiinţarea unei reuniuni restrânse la comitatul Sibiului, nu pentru întreaga Transilvanie, cum ar fi dorit iniţiatorii mişcării. În faţa acestei situaţii, comitetul se autodizolvă în august 1885.

Dacă planul iniţial, conceput la scară mare, nu s-a putut realiza, nu însemna însă că trebuia să se renunţe complet la ideea reuniunii agricole. Chiar redusă la dimensiunea unui singur comitat, o asemenea reuniune ar fi avut o deosebită importanţă, mai întâi prin impulsul ce urma să-1 dea agriculturii din comitatul respectiv, apoi ca un exemplu şi pentru ceilalţi români. După încetarea activităţii comitetului, acţiunea a continuat sub conducerea lui E. Brote, aflat în fruntea unui comitet provizoriu.

S-a putut astfel constitui, la 16/28 februarie 1888, "Reuniunea română de agricultură" din comitatul Sibiului[19]. În articolul de fond publicat în "Tribuna", la 19 februarie/2 martie, - scris probabil de E. Brote, - se arată menirea reuniunii. Ea trebuia să-i deprindă pe agricultori să-şi cultive pământul potrivit cu natura solului, să crească soiuri bune de vite, să realizeze o mai mare producţie de fructe, să exploateze raţional pădurile. Este în interesul tuturor "ca poporul să se lumineze, să-şi sporească averea şi să lucreze cu un câştig cât se poate de mare". "Ne tânguim mereu, scrie el, că suntem săraci: acolo, unde sunt mii şi mii de braţe muncitoare, e mare bogăţie, dacă braţele acestea lucrează cu pricepere şi calcul".

Preşedintele reuniunii a fost ales, pe şase ani, E. Brote, iar vicepreşedinte Ioan de Preda. Statutul adoptat (elaborat încă din 1887) arăta că «sub numele "Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiului " se înfiinţează o asociaţiune, cu scopul de a lucra la perfecţionarea tuturor ramurilor agriculturii, a industriilor agricole şi domestice, cum şi la îmbunătăţirea materială a claselor agricole, îndeosebi a cultivatorilor mici»[20]. Reuniunea "urmăreşte progresul agriculturii în toate ramurile sale, studiază referinţele economice, în deosebi ale populaţiunii rurale şi culege date în această privinţă, stăruieşte pentru introducerea reformelor, amelioraţiunilor şi inventiunilor bune în sfera agriculturii, industriei agricole şi domestice...". Membrii reuniunii aparţineau tuturor categoriilor sociale transilvănene, ceea ce dovedeşte că se urmărea interesarea tuturor în progresul agriculturii. Erau, desigur, ţărani, dar şi învăţători, preoţi, notari, diferiţi proprietari, primari, economişti, medici etc.

Pentru a observa punerea în practică a prevederilor statutare, luăm

---

[19] Constituirea "*Reuniunii romane de agricultură*" din comitatul Sibiului, în "Tribuna", V (1888), nr. 38 (18 februarie/1 martie).

[20] *Statutele Reuniunii romane de agricultură din comitatul Sibiului*, Sibiu, 1888.

ca exemplu activitatea reuniunii în anul 1890[21]. La 26 ianuarie, la Gura Râului, a avut loc o întrunire agricolă. D. Comşa a vorbit despre cultivarea şi îmbunătăţirea fâneţelor. La 21 aprilie, la Răşinari, s-a organizat o expoziţie de vite. Sub patronajul reuniunii, s-au înfiinţat, în sate, două tovărăşii agricole. S-au distribuit ţăranilor diferite soiuri de se minţe; s-au procurat maşini agricole; s-au răspindit multe broşuri de popularizare a agriculturii.

Cu toate dificultăţile întâmpinate, reuniunea a în semnat un frumos succes, contribuind la ridicarea nivelului material şi cultural al ţărănimii. Tot în acest scop, E. Brote a scris şi broşuri de popularizare: *Ţinerea vitelor*[22] şi *Trifoiul*[23].

O preocupare a tribuniştilor a fost şi situaţi a băncilor transilvănene, înfiinţate în primul rând tot pentru a veni în ajutorul agricultorilor români. Din păcate, burghezia română care le conducea, uita deseori scopul iniţial, împrumutând cu dobânzi destul de mari. Tribuniştii, mai ales E. Brote, s-au pronunţat pentru menţinerea băncilor ca instrumente în favoarea ţărănimii, pentru împrumuturi ieftine. Într-un memoriu relativ la Banca Albina - prima bancă românească din Transilvania - E. Brote avea cuvinte aspre la adresa conducătorilor finanţelor româneşti: "Albina... este o asociere de capital pentru a da împrumut bani scumpi ţăranului român; uzura după acest capital se foloseşte de societarii şi funcţionarii institutului pentru a se îmbogăţi, iar directorii institutului se mai folosesc şi de putere a firească a acestor afaceri de bani pentru a exercita o influenţă nenaţională asupra dezvoltării lucrurilor în afacerile publice la români"[24].

În general, toate ideile amintite nu sunt noi, dar ele au fost accentuate în mod deosebit de "Tribuna". Cei din jurul ziarului au reuşit să realizeze o echipă omogenă, dinamică, manifestându-se timp de mai mulţi ani ca factorul politic cel mai activ din cadrul Partidului Naţional Român.

În ce priveşte stabilirea liniei generale a gazetei, E. Brote, alături de I. Slavici, D. Manole, I. Bechnitz, a avut, încă de la început, un cuvânt important de spus. Se bucura şi de o poreclă printre tribunişti, la sugestia lui D. Manole spunându-i-se ,.Lord Palmerston"; aceasta, deoarece, după cum scrie I. Slavici, "cumpănitul Eugen Brote" era "om

---

[21] *Raportul general al comitetului central al "Reuniunii române de agricultură" din comitatul Sibiului pe anul 1890*, Sibiu, 1391.

[22] Eugen Brote, *Ţinerea vitelor*, Sibiu, 1833. Este textul unei conferinţe rostite la o întrunire a ţăranilor din Sălişte, cea dintâi organizată de reuniune, în vara anului 1833.

[23] Idem, *Trifoiul*, Sibiu, 1890.

[24] Biblioteca Academiei: R.S.R., mss., Coresp., doc. 55497;scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din decembrie 1839).

cam înţepat şi orator chibzuit"[25]. Rareori între "Tribuna" şi conducerea Partidului Naţional Român (precum şi celelalte instituţii ale românilor transilvăneni) a domnit o înţelegere deplină. În repetate rânduri relaţiile au ajuns să fie deosebit de încordate. Deosebiri politice esenţiale în general nu existau. "Tribuna" era însă o grupare de oameni mai tineri, cu o pregătire superioară culturală şi ştiinţifică - în consecinţă dornici să ajungă cât mai repede pe primul plan. Se bucura, mai mult decât alţii, de prieteni şi sprijin în România. Avea, incontestabil, dintre toate grupările transilvănene, cea mai solidă poziţie în rândul maselor ţărăneşti. S-ar putea spune că reprezenta, pe plan social, aripa de stânga a Partidului Naţional. Acest radicalism al " Tribunei", pe lângă unele neînţelegeri personale, a determinat atitudinea ostilă a unor elemente burgheze bogate din fruntea P.N.R., din conducerea băncilor (amintim aici un îndelungat conflict cu Partenie Cosma) şi a altor instituţii româneşti.

E. Brote avea să se găsească într-o situaţie dintre cele mai complicate, odată cu conturarea "Tribunei" ca o grupare aparte în cadrul vieţii politice transilvănene. Era funcţionar al Astrei, precum şi al Mitropoliei, fiind în acelaşi timp unul dintre conducătorii ziarului.

Intrigile nu s-au lăsat prea mult aşteptate. Primul teren al înfruntării a fost şcoala civilă de fete, patronată de Astra. Profesorii erau toţi tribunişti sau simpatizanţi ai acestora. În septembrie 1887, D.P. Barcianu, directorul şcolii, a fost nevoit să demisioneze (ca şi directoarea Elena Pop), căci intrase în conflict cu comitetul. Director provizoriu este numit Septimiu Albini (încă din 1886 profesor aici), dar în 1888 trebuie să părăsească şi el postul, împreună cu E. Hodoş şi Aurelia Filipescu. Este evident că măruntele intrigi şcolare ascundeau neînţelegeri politice mai grave între tribunişti şi conducerea Astrei. Ca urmare, la 31 iulie 1888, E. Brote adresează adunării generale (de la Abrud) o scrisoare, prin care se scuză că nu poate participa la lucrările ei, cerând în acelaşi timp să fie eliberat din funcţia de casier, pricina fiind "o divergenţă principială" de păreri cu comitetul[26]. Lua sfârşit astfel o activitate remarcabilă, de peste un deceniu.

În acelaşi timp cu criza de la Astra şi de la şcoala de fete, ruptura cu tribuniştii se petrece şi în Consistoriul Mitropoliei. Pretextul este o operaţiune financiară (convertirea unor bonuri rurale în valoare de 700.000 florini) efectuată în 1886 de C. Stezar şi de E. Brote. Ambii sunt acuzaţi că operaţiunea se soldase cu un de ficit de 5.625 florini (lucru discutabil, dar chiar dacă ar fi fost adevărat, se trecea prea uşor cu vederea faptul că, tot în urma administraţiei lor, averea Mitropoliei sporise de la 700.000 florini la 2.000.000). În mai 1888 sunt aleşi un nou casier şi un nou controlor, C. Stezar şi E. Brote trebuind să

[25] I. Slavici, *Amintiri*, Bucureşti, 1967, p. 104.
[26] Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 71, doc. 241/1888.

părăsească Consistoriul la data de 1 iulie. După părerea lui E. Brote, era vorba tot despre ofensiva Mitropoliei şi a Băncii Albina împotriva "Tribunei"; pe aceeaşi linie se curăţase şcoala de fete din Sibiu de elementele independente şi fusese izgonit din scaun - apoi nevoit să treacă în România - protopopul tribunist Simeon Popescu, şi, în sfârşit, "s-a pornit şi campania în contra noastră, pentru a ne ridica din poziţiunile de încredere ce le aveam unul de 18, celălalt de 10 ani în mijlocul bisericii noastre"[27].

De altfel, mitropolitul ceruse sinodului să fie condamnată "Tribuna" printr-un vot, iar preoţii să fie opriţi de a mai participa la întrunirile publice. D. Manole şi şase partizani ai săi stăteau în faţa unei majorităţi ostile de 49 deputaţi. Propunerile mitropolitului n-au fost discutate în cele din urmă; dar, notează I. Slavici, "Popescu, Brote, Stezar şi încă câţiva au rămas pe câmpul de luptă"[28].

Părăsirea celor două instituţii, pe lângă aspectul său neplăcut, a avut totuşi însemnătatea de a-i lăsa lui E. Brote mai mult timp liber pentru "Tribuna". Se apropia momentul când aceasta avea să se sprijine, în primul rând, pe el.

Misiunea, deloc uşoară, de administrare a ziarului îi revenise lui Aurel Brote, om cu temeinică pregătire şi îndelungată experienţă economică şi financiară. Iată ce scrie I. Slavici despre activitatea lui: «Sarcina de administrator al "Institutului" şi al ziarului o luase asupra sa dr. Aurel Brote, care făcea fel de fel de combinaţiuni spre a spori veniturile tipografiei. În fiecare zi sucea şi învârtea cifrele şi ne spunea mereu că ne apropiem de situaţiunea în care vom fi nevoiţi să lichidăm. Se sporeau, ce-i drept, abonamentele, dar se sporeau şi cheltuielile, şi ar fi fost destul să cumpărăm o mai însemnată proviziune de hârtie pentru ca să nu ne rămâie destul pentru acoperirea celorlalte cheltuieli"[29]. La început, "Tribuna" având puţini abonaţi , A. Brote era neliniştit, căci "vedea cum din zi în zi suntem tot mai aproape de situaţiunea în care va trebui să lichidăm. În fiecare zi el făcea expunere despre abonamentele ziarului şi comparaţie cu aceeaşi zi din anii trecuţi"[30]. Situaţia financiară menţinându-se dificilă, în 1888 i s-a oferit lui Alexandru Mocioni posibilitatea cumpărării unor acţiuni ale Institutului Tipografic (cei 5.000 fl. rămaşi neplasaţi); cumpărându-le, a obţinut 4 locuri în comitetul de direcţie (octombrie 1888). Apropierea de mocionişti, determinată strict de motive băneşti, nu avea să dureze mult, din pricina divergenţelor politice.

Prima victorie mai însemnată au obţinut-o tribuniştii în anul 1887, cu

---

[27] Constantin Stezar şi Eugen Brote, *Pro veritate*, Sibiu, 1890.

[28] Biblioteca Academ iei R.S.R., mss, Coresp., doc. 60079 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 25 mai 1888).

[29] I. Slavici, *op. cit.*, p. 274-275

[30] I. Slavici, "*Tribuna*" *şi tribuniştii*, Orăştie, 1896, p. 36

prilejul celei de a treia conferinţe naţionale, întrunită la Sibiu, la 7 mai st. n. În comisia de 30 pentru elaborarea propunerilor au intrat I. Slavici şi E. Brote, dovadă că gruparea condusă de ei se afirmase şi, cu voie sau fără voie, trebuia luată în consideraţie. Noul comitet central, ales acum, se forma din 11 membri: Vincenţiu Babeş, George Bariţiu, Eugen Brote, Iuliu Coroianu, Vasile Lucaciu, Aurel Mureşianu, Nicolae F. Negruţiu, Nicolae Oncu, George Pop de Băseşti, Ioan Raţiu, Ioan Slavici[31].

Preşedinte era G. Bariţiu. După cum scrie I. Slavici, acesta "s-a apropiat în anii din urmă de oamenii noştri". I. Slavici ar fi vrut să-i cedeze direcţia "Tribunei", mai ales că "are trecere şi în cercurile pe care noi n-am putut să le câştigăm"[32]. "Bariţiu a primit din nou prezidiul, iar noi cu dl. Brote ne-am angajat să ajutăm pe bătrânul, dl. Brote ca casier, iar eu ca secretar". În noul comitet, rolul tribuniştilor avea să fie însemnat. "Greutatea întreagă - mai scria I. Slavici - cade asupra celor trei membri din Sibiu care constituiesc biroul, deoarece comitetul întreg numai rar se poate întruni. Ne vom şi da toată silinţa să organizăm partidul şi să-l pornim pe cât se va putea la lucrare"[33].

Conferinţa, în faţa pătrunderii tot mai anevoioase a deputaţilor popoarelor asuprite în parlament, a hotărât generalizarea tacticii pasiviste. Faptul că tribuniştii se raliază acestui punct de vedere înseamnă doar că se vedeau nevoiţi să ţină seama de realităţi şi de opinia majorităţii; am văzut, şi vom vedea, că părerile lor intime erau totuşi altele. Ei au insistat însă ca pasivismul să fie exploatat la maximum, printr-o politică în realitate activă, prin antrenarea maselor şi popularizarea peste hotare a cererilor româneşti. Acum începe de fapt campania memorandistă, care va constitui, categoric, cel mai mare triumf al tribunismului.

Făcând această afirmaţie, nu uităm că cel dintâi apărător al ideii Memorandumului a fost Aurel Mureşianu. La începutul anului 1885 el scrie, sub titlul *Românii, tronul şi opiniunea publică*, o serie de articole în "Gazeta Transilvaniei", arătând necesitatea înmînării unui memoriu suveranului; documentul urma să prezinte detaliat situaţia grea a românilor. Cele 12 articole referitoare la această problemă au avut un puternic ecou. La conferinţa din mai 1887, A. Mureşianu, sprijinit şi de ceilalţi delegaţi, inclusiv de tribunişti, a susţinut redactarea şi prezentarea Memorandumului printr-o deputăţie cât mai numeroasă, la tron. El şi Iuliu Coroianu şi-au luat obligaţia să redacteze câte un proiect. Proiectul său a fost gata în august 1888, în timp ce Iuliu Coroianu l-a prezentat în 1890.

---

[31] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 347.

[32] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 60047 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 26 aprilie 1887).

[33] Loc. cit., doc. 60048 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 10 mai 1887).

Cu toate acestea, mişcarea memorandistă se leagă, şi pe drept, de numele "Tribunei", nu al lui A. Mureşianu. Unii transilvăneni sperau, desigur, ca Memorandumul să determine o schimbare în atitudinea Curţii din Viena faţă de români. Tribuniştii, mizând pe o alianţă cu Viena, urmăreau şi ei acest scop. Dar Memorandumul nu a însemnat în primul rând un apel adresat împăratului. Pornindu-se de aici, s-a încercat popularizarea cauzei românilor pe plan european şi, în ace laşi timp, mobilizarea maselor transilvănene la luptă deschisă împotriva regimului dualist. Aceasta a fost semnificaţia mai înaltă a Memorandumului, cea care a dat acţiunii un caracter aproape revoluţionar. Declanşarea unei puternice ofensive naţionale era, fireşte, un act de mare răspundere. De reuşita sau nereuşita ei atârna soarta multor oameni. Dacă românii izbuteau să antreneze şi alte popoare asuprite din monarhie, criza sistemului dualist, a întregii monarhii, era deschisă. Implicaţiile puteau fi mari chiar pe plan european. Dar, înfrângerea mişcării putea însemna paralizarea, pentru mulţi ani, a luptei naţionale.

Tribuniştii, prin tinereţea şi dinamismul lor, s-au arătat a fi cei mai constanţi şi mai călduroşi sprijinitori ai Memorandumului. În acest timp, A. Mureşianu, ca şi alţi conducători ai mişcării naţionale (V. Babeş, A. Mocioni etc.), deşi aprobând teoretic acţiunea pe care o iniţiase, s-a eschivat de la punerea ei în practică. Nimeni nu îndrăznea să spună că ideea Memorandumului ar fi rea; în schimb, se considera că momentul nu este oportun, că în conjunctura existentă, în raportul de forţe, nu se putea întrevedea şansa unei victorii româneşti. De aceea, dacă ideea a fost a lui A. Mureşianu, mişcarea în sine, singura care prezintă importanţă, a fost în cea mai mare parte opera tribuniştilor.

În momentul când "Tribuna" ajunsese să joace un rol în conducerea Partidului Naţional, ascensiunea sa este stânjenită de condamnarea lui I. Slavici. Autorităţile îşi dăduseră seama de la început că, mai mult decât "Gazeta Transilvaniei", dinamica "Tribuna" reprezenta o primejdie. Până în 1892 "Gazeta Transilvaniei" are patru procese de presă (totalizând un an şi jumătate închisoare), iar "Tribuna" şapte (peste patru ani)[34]. Primul proces de presă se desfăşoară în faţa curţii cu jurati din Sibiu, la 3 februarie 1885; acuzaţii: I. Slavici şi redactorul responsabil Corneliu Pop Păcurariu sunt achitaţi. Ca urmare, la 27 iunie 1885 este desfiinţată Curtea din Sibiu. Următoarele procese vor avea loc la Cluj, într-o atmosferă mult mai defavorabilă mişcării nationale române. La 13 mai 1886, C. Pop Păcurariu este condamnat la un an închisoare, iar la 25 aprilie 1888 vine rândul lui I. Slavici, care primeşte de asemenea un an. Va sta închis la Vaţ, între 1 iulie 1888 şi 10 iulie

---

[34] Eugen Brote, *Un memoriu politic, Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1895, anexa 67, p. 415-444.

1889[35].

În acest răstimp, principalul conducător al mişcării rămâne E. Brote, tocmai eliberat de obligaţiile sale la Astra şi Mitropolie. Lui I. Bianu, care se temea de intrarea lui A. Mocioni în comitetul de direcţie al "Tribunei", I. Slavici îi scria: "Temerile, pe care le ai în ceea ce priveşte "Tribuna", nu-mi par destul de întemeiate. Eugen e om cu multă judecată şi mai viclean ca vicleanul, de care te temi d-ta"[36]. În fruntea "Tribunei", el a păstrat legătura cu I. Slavici[37], vizitându-l şi la închisoare (" ieri - scria I. Slavici, la 1 februarie 1889 - a sosit şi dl. Eugen Brote aici")[38].

În acelaşi timp, E. Brote încerca să strângă relaţiile cu partidele din România, în primul rând cu liberalii, dar şi cu junimiştii, aflaţi la guvern. În februarie 1889 face o vizită la Bucureşti; după întoarcerea la Sibiu îi scrie lui I. Bianu, scuzându-se că nu s-a putut întâlni cu el în ultima seară, trebuind să vadă pe altcineva (este vorba de un junimist, poate chiar de T. Maiorescu): "Am primit aici răspuns de la Domnia lui. Răspunsul este mai puţin cinic, dar mai duios ca cel de toamna trecută: situaţiunea foarte grea. Noi trecem a fi în serviciul altora. Cu toate aceste, ce s-a făcut pentru alţii se va face şi pentru noi. Să viu la mai - dacă până atunci nu vor fi intrat «pahonţii» în ţară"[39].

Absenţa lui I. Slavici coincide cu o situaţie materială din nou complicată, dar, în urma atâtor experienţe, proiectată pe un fond de optimism: "Un sfert din capitalul nostru este cheltuit... avem o situaţiune financiară din cele mai penibile, dar nu ne dăm... Cuconul Diamandi pune mereu la inimă, Aurel suduie ca niciodată, Bechnitz se luptă cu nervi, şi ducem cu toţii în spate pe amicul d-voastre, pe dl. Babeş - dar nu ne dăm"[40].

G. Bariţiu se retrăsese practic din activitatea politică, gruparea Babeş - Mocioni se consolida. Ţinând seama şi de situaţia financiară a "Tribunei", este lesne de înţeles de ce E. Brote, din motive tactice temporare, s-a decis să păstreze bune relaţii cu A. Mocioni (intrarea

---

[35] D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 354-366.

[36] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 60091 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4 decembrie 1888).

[37] Vezi scrisorile lui, din această perioadă, către I. Slavici, la Biblioteca Academiei R.S.R., ms, Coresp., S 15 (1-4)/XXXII

[38] Loc. cit., doc. 60099 {Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 1 februarie 1889).

[39] Loc. cit., doc. 55489 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 11 martie 1889).

[40] Loc. cit., doc. 55490 {Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 17 aprilie 1889).

mocioniştilor la "Tribuna", scria el, "a fost o necesitate politică"[41]).

Totuşi, el s-a străduit, şi în aceste condiţii politice neclare, să menţină neclintită linia mişcării tribuniste, împotriva elementelor moderate, legate mai ales de Banca Albina şi de directorul acesteia Partenie Cosma. "Comitetul naţional electoral - îi scria lui I. Slavici, la 13 mai 1889 - este convocat prin dr. Raţ pe 18 l.c. la Turda. Bariţ se vede că s-a lăsat cu totul baltă de politică, iar onorabilii membri externi cred că cu cât vor fi mai departe de "Albina", cu atât mai independent pot vorbi. Eu am de gând să mă duc la Turda şi am să le spun că oamenii cari nu pot fi independenţi în toate împrejurările, să se lase de politică"[42].

Întoarcerea lui I. Slavici la Sibiu - la sfârşitul lunii august 1889 - nu limpezeşte situaţia. Dimpotrivă, relaţiile dintre el şi A. Mocioni sunt foarte ascuţite. Au loc tratative, în luna octombrie, I. Slavici pronunţându-se hotărât împotriva dualismului, pentru unitatea monarhiei, în timp ce A. Mocioni credea "că noi românii nu avem să-i combatem, ci să-i sprijinim pe maghiari în silinţele lor de a desface statul ungar de Austria, iar aceasta nu numai pentru că un stat ungar independent e mai avizat ca cel actual la sprijinul nostru, ci şi pentru că independenţa Ungariei e un pas înainte spre lichidarea Austro-Ungariei"[43].

Ca urmare a neînţelegerilor, A. Mocioni se retrage din comitetul de direcţie. Situaţia financiară se agravează, punând sub semnul întrebării şi coeziunea grupării tribuniste. "Am rămas - scria I. Slavici - aproape numai patru inşi, cu E. Brote, Cristea şi Comşa: ceilalţi mai bucuroşi ar fi, dacă am face aşa, cum zice dl. A. Mocioni"[44].

"Tribuna" este "în agonia morţii", îi comunica la 2 decembrie 1889 I. Slavici lui I. Bianu. Pentru a se menţine, ar fi fost necesară suma de 4.000 florini. Această sumă "am împărţit-o în 80 sorţi egale de câte 50 fl . Fiecare amic al cauzei, care stăruie pentru apariţia "Tribunei" în formă neschimbată, n-are decât să dovedească stăruinţa prin plătirea în bani gata a unui sau mai multor sorţi". Pondul trebuia să ia fiinţă înainte de 18 decembrie 1889, ziua când se hotărâse adunarea generală a Institutului Tipografic, care avea să hotărască apariţia în continuare sau sistarea ziarului. Îi comunică lui I. Bianu că va pleca la Braşov pentru a strânge bani, iar de va fi nevoie este gata să vină şi la Bucureşti[45].

---

[41] Loc. cit., doc. 55491 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 16 mai 1889).

[42] Loc. cit., S 15 (3)/XXXII (Scrisoarea lui E. Brote catre I. Slavici din 13 mai 1889).

[43] Loc. cit., doc. 60129 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 16/28 octombrie 1889).

[44] Ibidem.

[45] Loc. cit., doc. 60093 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 2 decembrie

La Braşov a mers însă E. Brote, care a găsit sprijin material şi moral, mai ales în G. Popp şi D. Manole; aceştia au stăruit "pentru continuarea luptei cu forţe îndoite"[46]. Apoi, E. Brote a mers la Arad şi Caransebeş. Drumul i-a adus ajutor bănesc, dar şi multe încurajări, donvedind poziţia specială ocupată de "Tribuna" în politica transilvăneană: «Nimeni nu voieşte să ştie de căderea "Tribunei"», îi comunica lui I. Bianu[47]. La rândul său, I. Slavici scria la 4/16 decembrie: «" Tribuna", dacă toate reuşesc, e asigurată. Aici, la Braşov, la Cluj, la Arad şi la Caransebeş, s-au adunat aproape 2 000 fl. Brote, care e dus, ne-a anunţat ieri 1850»[48]. Se primiseră bani şi de la Bucureşti. "Succesul călătoriei - continua I. Slavici - e peste aşteptare bun şi după scrisoarea, pe care am primit-o azi, oamenii pretutindeni sunt calzi şi au trecut aici peste 3.000 fl.". Iar, la 4 ianuarie 1890 putea să-i scrie lui I. Bianu: «Chestia "Tribunei" e rezolvată în cele mai bune condiţiuni... Mergem deci sigur înainte»[49].

Dar, "Tribuna" avea să meargă înainte fără I. Slavici. Şi aşa, acesta îşi prelungise peste limitele hotărâte iniţial şederea în Transilvania. Avea nostalgia vieţii de peste munţi. În repetate rânduri, de-a lungul celor şase ani de lucru la Sibiu, se arătase gata de a renunţa. De fiecare dată, se resemnase totuşi să mai rămână: era mare nevoie de el. La începutul anului 1890 hotărârea de a pleca, şi cât mai repede, devine însă irevocabilă. Nu mai avea îndoieli în legătură cu soarta ziarului după plecarea sa, fiind conştient că îl lansase pe un drum bun, şi având toată încrederea în valoarea prietenilor săi.

În momentul când I. Slavici se pregătea să plece, la Cluj era convocat comitetul central al Partidului Naţional Român (6/18 februarie 1890), pentru a hotărî în problema Memorandumului. Tribuniştii sunt reprezentaţi prin E. Brote, care rămâne acum, în locul lui I. Slavici, conducătorul necontestat al mişcării. Discuţiile purtate la Cluj au însemnat un succes pentru "Tribuna" . V. Babeş lipsind, în numele său C. Brediceanu a stăruit pentru amânarea prezentării Memorandumului, în timp ce A. Mureşianu, "s-a încercat în tot chipul a ne ţine în loc cu discuţiunea". E. Brote a combătut ideile lui V. Babeş, fiind sprijinit hotărât de I. Coroianu şi V. Lucaciu. Fiind doar 2 voturi contra, comitetul s-a pro nunţat pentru înaintarea fără întârziere a Memorandumului. Textul (cel al lui I. Coroianu) era stabilit, urmând doar să se

---

1889). Dintr-o însemnare pe marginea scrisorii rezultă că I. Bianu a plătit 100 florini.

[46] Loc. cit., S 15 (7)/XXXII (Scrisoare nedatată a lui E. Brote către I. Slavici).

[47] Loc. cit., doc. 55496 (Scrisoarea lui E. Brote I. Bianu din 26 decembrie 1889).

[48] Loc. cit., doc. 60137 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4/16 decembrie 1889).

[49] Loc. cit., doc. 60138 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4 ianuarie 1890).

finiseze şi să fie tradus până la sfârşitul lunii martie în limba germană. În locul lui I. Slavici, a fost ales în comitet tribunistul D. Manole[50].

La 19 februarie/3 martie, I. Slavici pleacă la Bucureşti. Tribuniştii l-au regretat: "Hotărârea d-lui Slavici - scria E. Brote - a se muta la Bucureşti ne-a venit fără veste şi noi o socotim de nefavorabilă pentru cauza noastră... Nu mai încape nicio îndoială că plecarea d-lui Slavici va deprima toate cercurile noastre"[51]. Amărăciunea a pierit însă repede; sub conducerea lui E. Brote, "Tribuna" continua să-şi menţină şi chiar să-şi îmbunătăţească poziţia politică, dovadă şi succesul obţinut la Cluj. "Cât de grea ni se părea nouă situaţiunea înainte de plecarea d-lui Slavici, scria E. Brote la 11 martie - atât de splendidă o privim acuma. Vom fi, nu-i vorbă, încă în beţia evenimentelor îmbucurătoare ale săptămânii trecute, dar situaţiunea deşi nu va rămânea splendidă după ce ne vom trezi, ea va rămânea bună, în tot cazul mai bună ca oricând. A micii noştri sunt toţi veseli şi încep a-şi bate joc de mine, zicând că dl. Slavici a lucrat 6 ani şi n-a avut ce-i face lui Tisza, iar eu în trei zile am isprăvit toată treaba aceasta"[52].

În scurtă vreme însă, euforia a trebuit să lase locul unei înţelegeri mai lucide a situaţiei. O nouă reuniune a comitetului, la Budapesta, a marcat ruptura deplină a tribuniştilor de grupul Babeş-Mocioni. E. Brote îşi dădea seama că, în această situaţie, "Tribuna" ar putea deveni "centrul mişcărilor noastre politice". Ştia însă, de asemenea, că trebuia o luptă îndelungată şi mult curaj pentru a lua iniţiativa unei acţiuni hotărâtoare. Se gândea şi la o eventuală retragere.

În realitate, E. Brote ştia că nu retragerea se apropie, ci, după cum îi comunica şi lui I. Bianu, "lupta decisivă". I. Coroianu şi V. Lucaciu, câştigaţi pe deplin de gruparea tribunistă, pleacă la Bucureşti pentru a se consulta în problema Memorandumului. Primul declara că are acolo buni prieteni politici (printre care M. Kogălniceanu, I.C. Brătianu); E. Brote îl îndruma şi spre I. Bianu şi I. Slavici. În locul lui A. Mocioni şi V. Babeş, în direcţiunea Institutului Tipografic sunt aleşi I. Coroianu, V. Lucaciu şi N. Oncu.

Dar situaţia financiară a "Tribunei" devine din nou îngrijorătoare. Datoriile se urcau în iunie 1890 la 8276 florini[53]. E. Brote este iar pesimist: "Îmi pare foarte rău că şi eu am trebuit să vin în urmă la convingerea că n-o mai putem duce... Nu putem suporta loviturile grele ce ni le aplică guvernul, suntem prea slabi... Eu mai fac ultima

---

[50] Loc. cit., doc. 55502 (Scrisoarea lui E. Brote călre I. Bianu din 20 februarie 1890).

[51] Loc. cit., doc. 55500 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 9 februarie 1890).

[52] Loc. cit., doc. 55503 (Scrisoarea lui E. Brote cătrP I. Bianu din 11 martie 1890).

[53] Loc. cit., doc. 55509 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 29 iunie 1890).

încercare a aduna pe toţi ai noştri din toate părţile în jurul cauzei şi dacă ne succede să întinerim Institutul Tipografic merg şi eu voinicos înainte; dacă nu ne succede, eu mă retrag cu desăvârşire de la toate a facerile politice"[54].

Deprimarea conducătorului "Tribunei" se explică şi prin noul proces de presă ce avusese loc, la 11 sep tembrie 1890, la Cluj. Ioan Macavei şi Septimiu Albini fuseseră condamnaţi la un an şi jumătate, respectiv 6 luni închisoare[55]. Peste două luni va fi condamnat şi V. Lucaciu la un an şi jumătate. Autorităţile îşi dădeau bine seama în cine trebuie să lovească pentru a opri declanşarea acţiunii memorandiste. Din România, prin I. Bianu, tribuniştii sunt ajutaţi cu 1500 lei. "Primiţi" dar - o picătură în mare!" îi răspunde E. Brote[56].

În aceste condiţii are loc la Sibiu conferinţa Partidului Naţional Român (15/27 şi 16/28 octombrie 1890). Era un prilej fie pentru o ruptură definitivă, fie pentru o încercare de a aplana contradicţiile. S-a ales ultima cale; în condiţiile înăspririi atitudinii guvernului faţă de naţionalităţi, era bine ca partidul să apară unit. S-a izbutit un compromis şi în problema cea mai spinoasă: alcătuirea şi înaintarea Memorandumului. Conferinţa a hotărât publicarea unui asemenea document - aprobându-l deci în principiu -, prezentarea sa în faţa tronului fiind însă amânată, urmând să se facă atunci "când va fi de lipsă" . Dat fiindcă ambele proiecte erau de fapt redactate, soluţia convenea până la urmă partizanilor lui A. Mocioni şi V. Babeş, care reuşeau încă o dată să obţină o amânare.

Tot pentru a se împăca grupările divergente, s-a ales un comitet central mai numeros ca oricând, format din 25 membri (cel din 1887 avea 11 membri): V. Babeş, G. Pop de Băseşti, I. Coroianu, V. Lucaciu, N. Cristea, D.P. Barcianu, C. Diaconovici, C. Brediceanu, I. Mihu, P. Rotariu, N. Oncu, T. Mihali, G. Popa, Fr. Hossu- Longin, M. Popovici, I.G. Pop, V. Ignat, Al. Filip, A. Mureşianu, L. Ciato, P. Barbu, A Cosma, E. Brote, I. Raţiu, B. Ratiu. Cei trei din Sibiu - E. Brote, D.P. Barcianu şi N. Cristea - erau toţi tribunişti. Mai mult, E. Brote este ales vicepreşedinte al partidului, alături de I. Raţiu, preşedinte fiind V. Babeş.

În ultimă instanţă, compromisul stabilit în octombrie 1890 nu însemna prea mult. Mai devreme sau mai târziu, problema înaintării Memorandumului trebuia să fie reluată, şi atunci divergenţele aveau să apară din nou, căci poziţiile rămăseseră cele vechi. Singurul câştig, dar şi acesta efemer, era proclamarea solidarităţii.

E. Brote s-a arătat totuşi foarte mulţumit de rezultatul conferinţei.

[54] Loc. cit., doc. 55510 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 26 septembrie 1890).

[55] E. Brote, op. cit., p. 415-444. (Anexa 67).

[56] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 5551 1 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 10 octombrie 1890).

"Dl. Babeş - scria el - n-a avut încotro, a trebuit să se pună în fruntea mişcării, deşi multe n-au mers după dorinţa lui"[57]. El îi explică lui I. Bianu de ce tribuniştii s-au mulţumit cu un compromis: "Trebuia să căutăm deci ca să ne prezentăm în afară una, căci numai aşa puteam noi să ne afirmăm cu oarecare greutate... Noi puteam stărui pentru votul nostru şi poate şi învingeam. Dar ce victorie ar fi fost aceasta?". Împotriva lor erau: "clerul înalt, Babeş, Mocioni cu garda lor, Cosma cu Telegraful şi Mureşan cu Gazeta. Nu făceam noi un fiasco dintre cele mai grandioase? Nu compromiteam cauza pentru totdeauna?". Considera că pot fi mulţumiţi cu "susţinerea preste tot a memorandului, căci aşternerea, ea de la sine se înţelege"[58]. Şi I. Slavici credea că victoria fusese de partea tribuniştilor (" Succesul e mare şi hotărâtor, despre aceasta nu mai încape nicio îndoială" - scria el)[59].

Doar I. Bianu vedea mai nuanţat şi mai realist situaţia: "Mi se pare numai că exagerezi însemnătatea enormă a faptului că Babeş a spus ce ai vrut d-ta contrar cu ce vrea el; căci Babeş mâine poate spune negru unde a spus azi alb. E o cucerire efemeră de tot. Popa Lucaci a fost aici şi i-am spus verde lucrurile: eu credeam pe acei oameni cel puţin mai independenţi, mai emancipati de sub jugul mocionesc. Nu este destulă ruşine, destulă greşeală, să vă ducă la Pesta când cu comitetul?"[60].

Într-adevăr, după conferinţă, situaţia se complică din nou. Mai întâi, la "Tribuna", unele banii continuă să lipsească. "Cu redacţiunea - scrie E. Brote - stăm acum astfel: redactor n-avem niciunul. Eu, sprijinit după putinţă de amicul meu Bechnitz, şedem de dimineaţa până seara în redacţiune. Cei doi băieţi care îi avem acolo (fără plată de la noiembrie) le dăm, mai eu, mai Bechnitz, câte un floren ca să-şi cumpere ce le trebuie. Dar «Tribuna» tot mândră!"[61]. La sfârşitul lunii noiembrie, E. Brote soseşte la Bucureşti, unde discută cu I. Bianu şi I. Slavici. Izbuteşte să adune ceva bani, rugându-l şi mai târziu, după reîntoarcerea sa, pe I. Bianu să continue să bată "din uşă în uşă". De la T. Maiorescu, şi de data aceasta, nu primise decât promisiuni.

După întoarcerea din Bucureşti, stăruie mereu pentru convocarea comitetului central, în vederea rezolvării problemei Memorandumului. În sfârşit, V. Babeş acceptă, întrunirea stabilindu-se pentru 9 ianuarie

---

[57] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55512 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 3 noiembrie 1890).

[58] Loc. cit., doc. 55513 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 4 noiembrie 1890).

[59] Loc. cit., doc. 52356 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote din 27 octombrie 1890).

[60] Arhiva B.C.S., S 10/I B . (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 26 octombrie/7 noiembrie 1890).

[61] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55515 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 14 decembrie 1890).

st. n. 1891, la Sibiu[62].

De data aceasta însă, V. Babeş se opune categoric înaintării Memorandumului, izbutind să-i atragă şi pe unii dintre partizanii acestuia. Cu tristeţe, E. Brote este nevoit să dea înapoi, supunându-se noii majorităţi, de data aceasta favorabilă şefului partidului: "Chiar unii din oamenii noştri au fost de credinţă să nu ne grăbim. Parcă ne-am fi grăbit dacă l-am fi aşternut acum! Însă chiar majoritate să-mi fi avut (numai un singur vot ne-a lipsit) cestiunea era tot aşa ca şi la conferenţă. Învingerea noastră însemna sciziune în partid". Compromisurile pe care le accepta reprezentau însă numai o tactică; deşi drumul era plin de meandre, mergea fără şovăială spre ţintă. "Eu, cu toate aceste, n-am pierdut speranţa a învinge"[63], îi scria lui I. Bianu. Prietenul său din Bucureşti privea cu mai puţin calm situaţia: nu înţelegea de ce tribuniştii îl menajează pe V. Babeş[64].

Între timp, se întemeiase la Bucureşti Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor (Liga Culturală), în decembrie 1890 - ianuarie 1891. Sub învelişul său cultural, noua organizaţie ascundea un puternic caracter politic, tinzând spre desăvârşirea unităţii statului naţional român. Pentru "Tribuna", care până atunci se bucurase, în vechea Românie, aproape exclusiv de sprijinul material al liberalilor, înfiinţarea Ligii deschidea noi posibilităţi. "E vorba să facem un apel la Ligă", scria E. Brote în martie 1891; se referea fie la plata unor subsidii, fie la abonamente sau la cumpărarea unor cărţi editate de "Tribuna"[65]. Situaţia ziarului se menţinea grea. Aurel Brote stăruia pentru lichidare; chiar E. Brote, din nou descurajat, îi comunica lui I. Bianu, la 22 martie 1891, că tribuniştii se pregătesc să se retragă; în locul "Tribunei" s-ar edita o revistă săptămânală[66]. Şi această criză a fost însă depăşită.

În vara anului 1891, conflictul Brote - Babeş se redeschide, intrând acum în faza decisivă. Polemica s-a reflectat şi în presa bucureşteană, ambele grupări transilvănene acuzându-se de a fi făcut apel la partidele politice din România (tribuniştii au fost susţinuţi de liberali, iar V. Babeş de conservatori).

Preşedintele partidului convoacă comitetul central, pentru zilele de

---

[62] Loc. cit., doc. 55518 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 28 decembrie 1890).

[63] Loc. cit., doc. 55519 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 1/13 ianuarie 1891).

[64] Arhiva B.C.S., S 12/I B (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 29 ianuarie/10 februarie 1891).

[65] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55521 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 9 martie 1891).

[66] Loc. cit., doc. 55522 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 22 martie 1891).

18/30 şi 19/31 august 1891[67]. Comitetul stabileşte că insinuările ziarelor bucureştene sunt neîntemeiate, şi dă un vot de încredere preşedinte lui P.N.R. E. Brote, împreună cu patru partizani ai săi, votează însă contra, motivându-şi atitudinea printr-o scrisoare publicată în "Tribuna". Prin urmare, criza nu era aplanată. De fapt, şi dintre cei care votaseră în favoarea lui V. Babeş, mulţi procedaseră astfel numai pentru menţinerea solidarităţii.

Situaţia rămânând confuză, V. Babeş convoacă la Sibiu, la data de 11/23 octombrie, o conferinţă, iar pentru ziua următoare stabileşte şedinţa comitetului naţional[68]. Tribuniştii nu au fost invitaţi. La conferinţă - unde participau, în afara membrilor comitetului, unii membri ai congresului bisericesc, precum şi A. Mocioni - s-a discutat despre neînţelegerile dintre " Tribuna" şi conducerea partidului; dar, în loc de a fi condamnaţi, tribuniştii au fost chemaţi să participe la şedinţa comitetului de a doua zi.

Prima problemă luată în discuţie de comitet a fost cea a Memoradumului. A. Mocioni trimisese o scrisoare, desigur tot cu argumente împotriva acţiunii plănuite. "Dl. Babeş - îi comunică E. Brote lui G. Pop de Băseşti, care nu fusese de faţă - stăruie ca înainte de toate să citească această scrisoare. De astădată comitetul refuză într-o formă puţin măgulitoare pentru dl. Mocioni... Remarcabil şi caracteristic pentru situaţiune e că aderentii pentru aşternerea memoriului la monarh au mai sporit prin d-nii dr. Raţiu şi dr. Popa de la Arad. Afară de aceia s-a mai format o nouă fracţiune în sânul comitetului, care s-a desfăcut de dl. Babeş, însă nu s-a alăturat nouă. Această fracţiune e compusă din Ciato, Oncu, Filip şi Barbu. Ei ar vrea şi n-ar vrea"[69].

Hotărârea adoptată a fost ca, până în ianuarie, proiectul lui I. Coroianu să se multiplice şi să se împartă membrilor comitetului; până atunci să prezinte şi A. Mureşianu proiectul său. Se părea deci că acţiunea memorandistă se pune din nou în mişcare, fapt ce constituia, desigur, o înfrângere pentru V. Babeş. În şedinţa următoare, el e din nou atacat "pentru dualismul maghiaro-român, pentru faimele de pactări şi pentru apropierea lui de Miron", fiind nevoit să declare că "se supune necondiţionat hotărârilor comitetului". În sfârşit, se discută şi situaţia "Tribunei" care, cu o mică majoritate, este mustrată pentru faptul că "a păcătuit contra solidarităţii şi disciplinei partidului".

Chiar cu această ultimă hotărâre şi în ciuda atmosferei încă neclare,

---

[67] "Tribuna", VIII (1891), nr. 187 (23 august/4 septembrie), nr. 183 (24 august/5 septembrie) şi nr. 189 (6 septembrie).

[68] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55529 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 26 octombrie 1891).

[69] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băseşti, vol. 1. f. 72-73 (Scrisoarea lui E. Brote către G. Pop de Băseşti din 28 octombrie 1891).

victoria tribuniştilor începuse să se contureze. I. Raţiu trecuse de partea lor, ambii vicepreşedinţi împotrivindu-se deci lui V. Babeş. G. Pop de Băseşti, care în august votase încă în favoarea preşedintelui, merge acum mână în mână cu E. Brote. Dată fiind marea sa autoritate morală, schimbarea atitudinii sale a cântărit greu. Într-o scrisoare, din 10 noiembrie 1891 - un adevărat rechizitoriu de 9 pagini mari - îi aducea grave acuzaţii lui V. Babeş, amintindu-i că în 1890 a fost ales preşedinte, pentru a fi "purure expresiune vie şi fidelă a comitetului"; "sunt silit - continua G. Pop de Băseşti - a constata din fapte că chiar contrariul s-a întâmplat... De 10 ani de zile are comitetul partidului naţional mandatul a aduce la cu noştinţă tronului şi lumii întregi situaţiunea penibilă şi aproape nesuferibilă în care ne aflăm, şi tu în curs de ani îndelungaţi ţi-ai pus toată silinţa ca să zădărniceşti împlinirea acestui mandat". În concluzie, îi arată că este cazul să se retragă: "Ţi-am făcut o punte cinstită de retragere. Tu însă până acum nu te-ai folosit de ea"; va trebui să cedeze locul altuia, mai conciliant, mai calm, mai independent[70]. Se contura de pe acum viitoarea conducere a partidului, în urma înţelegerii dintre E. Brote, G. Pop de Băseşti şi I. Raţiu.

V. Babeş, retrăgându-se, din motive de "boală", spre sfârşitul anului 1891, vicepreşedinţii I. Raţiu şi E. Brote au semnat textul convocării conferinţei naţionale, pentru data de 8/20 ianuarie 1892. Se anunţau evenimente decisive.

În acelaşi timp cu înfrângerea grupării lui V. Babeş, situaţia se limpezea şi la "Tribuna". Societatea pe acţiuni se desfiinţează, întreprinderea fiind cumpărată de E. Brote, cu toată opoziţia lui A. Mocioni. Iată, în descrierea lui I. Slavici, modul cum a decurs această operaţie financiară: "Dl. Eugen Brote; care cultiva moşioara ce o are lângă Sibiu şi avea una din cele mai frumoase lăptării în Ardeal, şi-a desfăcut gospodăria, şi-a dat moşioara în arendă şi a vândut întreaga sa prăsilă de vite, ca să poată licita alăturea cu dl. dr. A. Mocioni. Neputându-şi închipui o asemenea hotărâre, dl. dr. A. Mocioni a taxat prea jos pe concurentul său, a oferit prea puţin şi astfel dl. E. Brote a devenit singur proprietar al Institutului Tipografic"[71] (la 1 iunie 1892, lichidarea societăţii durând mai multe luni). Ajungând să dispună după cum credea de cuviinţă de unul dintre cele mai importante ziare româneşti, nu numai din Transilvania, ci de pe întreg teritoriul locuit de români, E. Brote şi-a văzut simtitor sporită forţa şi influenţa politică. Ziarul ajunge acum să aibă 2000 de abonaţi, număr dublu faţă de situaţia de la sfârşitul anului 1884[72].

---

[70] 70. Ibidem, vol. I, f. 23-21.

[71] I. Slavici, "*Tribuna*" *dlui dr. I. Raţiu. Explicări documentare*, Orăştie, 1896, p. 6.

[72] *Ibidem*, p. 7.

Conferinţa naţională se întrunea în condiţii favorabile pentru imprimarea unui nou avânt mişcării naţionale. Nu numai românii, dar şi alte popoare din monarhia habsburgică erau gata să intre în luptă. O delegaţie de 30 de persoane, condusă de A. Mureşianu, vizitase la începutul lunii octombrie 1891 Praga, unde cehii organizaseră o mare expoziţie industrială. Au avut loc discuţii cu caracter politic, făcându-se astfel începutul pentru stabilirea unei colaborări româno-cehe. În "Tribuna", Aurel C. Popovici, reprezentantul studenţimii transilvănene, semna călduroase apeluri, chemând la înfrăţirea tuturor popoarelor din Austro-Ungaria.

Conferinţa naţională s-a deschis la Sibiu, la 8/20 ianuarie 1892, în prezenţa a peste 200 de delegaţi[73]. Lucrările ei au fost prezidate de I. Raţiu. După citirea dării de seamă a vechiului comitet - raportor fiind V. Lucaciu - s-a ales o comisie formată din 40 de persoane, pentru a face propuneri în vederea stabilirii liniei partidului în următorii ani. Din comisie face parte şi E. Brote. Şedinţele ei au loc în după-amiaza zilei de 8/20 ianuarie şi în dimineaţa zilei următoare. Principala problemă discutată - şi singura de fapt unde părerile difereau - a fost cea a Memorandumului.

În legătură cu Memorandumul s-a produs o înfruntare semnificativă între A. Mocioni şi E. Brote. Primul, aristocrat strălucitor prin inteligenţă şi cultură, al doilea remarcându-se prin claritatea şi logica argumentărilor. Pentru E. Brote este, poate, momentul culminant al carierei sale politice acum, când demonstrează, într-un discurs care i-a impresionat pe cei de faţă, că Memorandumul trebuie "să se aştearnă fără amânare". Cu toate acestea, A. Mocioni reuşeşte, la limită, să obţină majoritatea în comisia celor 40: 18 voturi sunt în favoarea propunerii lui E. Brote, dar 19 împotrivă. În şedinţa întregului comitet situaţia se schimbă însă; cu 78 de voturi contra 56, E. Brote are câştig de cauză[74]. Campania memorandistă se decisese. Tribuniştii îşi impuseseră punctul de vedere.

În comitetul central sunt aleşi exclusiv partizani ai Memorandumului, A. Mocioni şi A. Mureşianu refuzând să-şi ia răspunderea celor ce aveau să urmeze, împotriva părerii şi sfatului lor. Cei 25 de membri ai comitetului sunt: I. Raţiu, S. Albini, I. Coroianu, G. Pop de Băseşti, V. Lucaciu, E. Brote, D.P. Barcianu, G. Tripon, T. Mihali, V. Ignat, A. Filip, B. Raţiu, L. Ciato, P. Barbu, N. Cristea, G. Manu, D. Comşa, A. Suciu, I. Nichita, M. Veliciu, G. Lazăr, I.T. Mera, G. Domide, A.C. Popovici, R. Patiţia. Evenimentele aveau să facă din ei cea mai reprezentativă şi mai cunoscută formaţie care s-a aflat la cârma Partidului Naţional.

---

[73] Pentru lucrările conferinţei, vezi T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 489-513; "Tribuna", IX (1892), nr. 6 (9/21 ianuarie), nr. 7 (10/22 ianuarie), nr. 8 (11/23 ianuarie) şi nr. 9 (12/24 ianuarie).

[74] "Tribuna", IX (1892), nr. 9 (12/24 ianuarie).

Preşedinte este I. Raţiu, primul vicepreşedinte G. Pop de Băseşti, al doilea vicepreşedinte E. Brote, secretar general V. Lucaciu, prim secretar D. Comşa, al doilea secretar S. Albini, casier D.P. Barcianu[75].

Conferinţa din ianuarie 1892 a avut o importanţă deosebită în istoria mişcării naţionale a românilor transilvăneni; ea punea capăt mai multor ani de şovăieli şi inaugura o etapă de luptă dârză pentru victoria revendicărilor româneşti. Această semnificaţie nu a scăpat contemporanilor. Celelalte popoare asuprite din monarhia habsburgică au urmărit cu interes lucrările conferinţei, apreciind favorabil rezultatele sale. Afirmarea politică a românilor crea astfel condiţii noi pentru reluarea planurilor privind o alianţă a popoarelor asuprite din monarhie.

Înainte de a fi prezentat la tron, textul Memorandumului trebuia stabilit definitiv. În vederea acestui scop s-a hotărât convocarea comitetului la Sibiu, în zileleele 25-26 martie st. n. Şedinţa, care a adus ultimele modificări textului alcătuit de I. Coroianu, a fost prezidată ele G. Pop de Băseşti, în lipsa lui I. Raţiu, bolnav.

Nici E. Brote nu a participat la această întrunire. Chiar în ziua când membrii conducerii P.N.R. se adunau la Sibiu, la 13/25 martie 1892, îi moare soţia - de mai multă vreme bolnavă - în vârstă de numai 38 de ani. Înmormântarea, la care participă întreaga comună şi numeroşi prieteni din Sibiu ai familiei, are loc la 15/27 martie, în cimitirul din Răşinari, acolo unde peste două decenii avea să odihnească şi E. Brote.

Lovitura trebuie să fi fost dureroasă pentru E. Brote, dar evenimentele care se pregăteau nu aveau să îi dea prea mult răgaz. Încă la 7/19 aprilie îl vedem prezidând a patra adunare generală a reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului, care are loc în comuna Boiţa[76].

Se apropia punerea în practică a ideilor memorandiste, a hotărârilor conferinţei din ianuarie. E. Brote, ca vicepreşedinte al partidului şi ca şef al "Tribunei " trebuia să fie în primele rânduri. Lui i s-a încredinţat traducerea în limba maghiară şi germană a Memorandumului, supravegherea caligrafierii exemplarulul ce urma să fie înmânat lui Francisc Iosif, precum şi tipărirea sa[77]. De asemenea, în cadrul unei consfătuiri care are 1oc în casa lui I. Raţiu, în aprilie 1892 se hotărăşte ca tot el să răspundă de organizarea acţiunii din Viena, în timp ce

---

[75] "Toată încrederea - notează V. Branişte - se concentra în recele Brote, care stăpânea situaţia ca un sfinx, ieşind rar în lume şi stând «încheiat» de sus până jos faţă de toţi" [Valeriu Branişte, *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 181).

[76] "Tribuna", IX (1892), nr. 86 (15/27 aprilie).

[77] Vasile Netea, *Istoria memorandului românilor din Transilvania şi Banat*, Bucureşti, 1947, p. 77.

alcătuirea deputaţiunii cădea în sarcina lui V. Lucaciu[78]. După cum se vede, dacă E. Brote nu a participat la redactarea Memorandumului şi nici la stabilirea textului definitiv, în schimb, în mare parte, realizarea practică a acţiunii memorandiste a fost opera sa.

Ne aflăm în faţa unei probleme care nu este încă lămurită, deşi prezintă o importanţă certă, stând la originea procesului care va avea loc: Memorandumul a fost tipărit de E. Brote la Institutul Tipografic, cu sau fără aprobarea comitetului executiv ? Căci tocmai tipărirea şi răspândirea Memorandumului au constituit pretextul procesului. Interogat, în mai multe rânduri, E. Brote avea să declare că textul a început să se publice înainte de 1 iunie 1892 (când a devenit proprietarul Institutului Tipografic), menţionând, de asemenea, că soţia sa a decedat la 25 martie, el lipsind după aceea mai multe săptămâni din Sibiu, în perioada respectivă luându-se probabil măsurile pentru imprimare[79]. În sprijinul său vine şi o declaraţie, din 18 februarie st. n. 1893, semnată în numele comitetului de I. Raţiu, D. Comşa, D.P. Barcianu şi S. Albini, prin care se declară că la 26 martie 1892, comitetul a hotărât tipărirea şi răspândirea Memorandumului[80]. Este drept că, în aceeaşi vreme, Nicolae Roman, contabilul Institutului Tipografic, declară că el a primit ordin de la E. Brote pentru imprimarea şi expedierea Memorandumului[81]; la rândul său a transmis aceste dispoziţii tipografului Ioan Popa Necşa. D. Comşa şi D.P. Barcianu susţin însă, când li se ia interogatoriul, că după moartea soţiei, E. Brote a rămas câteva săptămâni la Răşinari. În sfârşit, din registrele Institutului Tipografic rezultă că afacerea pentru imprimarea Memorandumului în 5.000 de exemplare (în limba română) s-a încheiat la 13 mai 1892 st. n. în contul comitetului Partidului Naţional Român[82]. (Ulterior s-au tipărit şi alte exemplare, în total fiind 7.500 în limba română, 500 în germană, 700 în franceză, 700 în italiană). Ancheta a ajuns la concluzia că cele mai multe exemplare s-au tipărit, într-adevăr, înainte de 1 iunie 1892.

Cei mai mulţi membri ai comitetului au declarat la interogatoriu că la 25 martie 1892 s-a hotărât imprimarea Memorandumului, fiecare negând însă că ar fi avut vreo legătură cu Institutul Tipografic în acest scop. Doar S. Albini a făcut unele precizări, arătând că atunci când E. Brote s-a întors la Sibiu, el i-a comunicat (ca şi alţi membri ai comitetului) cele hotărâte: traducerea şi tipărirea textului, prezentarea sa la Viena la sfârşitul lunii mai 1892[83].

---

[78] *Ibidem*, p. 147.

[79] *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte şi date*, Cluj, 1932, vol. I, p. 73.

[80] *Ibidem*, p. 75-76.

[81] *Ibidem*, p. 98-102.

[82] *Ibidem*, p. 112.

[83] *Ibidem*, p. 331-334.

Dacă totul s-ar fi oprit aici, lucrurile ar fi fost destul de clare. Mai târziu însă, după plecarea lui E. Brote în România, unii memorandişti au început să îl acuze că a publicat şi răspândit Memorandumul fără ştirea comitetului (care nu ar fi intenţionat aceasta, decât în cazul unei primiri favorabile la Viena)[84].

Credem că adevărul, aşa cum reiese din documente, este totuşi destul de simplu. Probabil că, la 25-26 martie sau mai târziu, comitetul (sau măcar un număr din membrii săi) a decis, aşa cum se arăta şi în declaraţia semnată de I. Raţiu, publicarea. Fără îndoială că E. Brote, contrar declaraţiei sale, a avut cunoştinţă de decizia comitetului, dând mai departe dispoziţii în vederea imprimării. Ar fi absurd să considerăm că membrii comitetului ar fi riscat, numai pentru a-l salva pe E. Brote, să dea o declaraţie, care îi acuza pe toţi. De asemenea, este greu de crezut că şefii partidului, aflaţi la Sibiu, nu cunoşteau ce se petrece la Insututul Tipografic. După plecarea lui E. Brote situaţia s-a schimbat; în primejdie de a fi condamnaţi, memorandiştii au aruncat totul asupra celui plecat, aflat acum în siguranţă. Unii întemniţaţi au ajuns poate chiar să creadă că E. Brote este singurul "vinovat". De fapt, publicarea era necesară şi ea a servit mult popularizării cauzei româneşti, atât în imperiu cât şi în afara hotarelor lui. Chiar dacă unii au avut un rol mai mare şi altii unul mai mic, rămâne totuşi cât se poate de justă afirmaţia lui E. Brote: "Era un interes capital al politicii române ca Memorandul să fie prezentat, aşa precum şi era în realitate, ca un act nu al unuia, ci al tuturor"[85].

La 10/22 mai 1892 E. Brote şi secretarul comitetului, S. Albini, sosesc la Viena pentru a pregăti primirea delegaţiei şi a lua contact cu cercurile politice şi cu presa din capitala Austriei[86]. În curând va sosi şi A.C. Popovici, iar la 14/26 mai I. Raţiu, V. Lucaciu şi G. Pop de Băseşti. În cele câteva zile pe care le avea la dispoziţie, E. Brote a pregătit cazarea delegaţiei, a dat spre a fi caligrafiat Memorandumul, a răspândit mai multe zeci de exemplare ale acestuia. Succesul a fost mai redus în ceea ce priveşte stabilirea unor contacte politice; singurul concurs obţinut a fost al social-creştinilor, al "cehilor tineri" (aripa de stânga a mişcării naţionale cehe, spre deosebire de "cehii bătrâni", aripa conservatoare) şi al câtorva membri ai Clubului Federalist Hohenwart. E. Brote nu şi-a precupeţit eforturile pentru a realiza o atmosferă favorabilă şi a stabili cât mai multe relaţii. Alexandru Vaida

---

[84] Rubin Patiţia, *Amintiri din timpul memorandumului*, în "Transilvania", LXXV (1944), nr. 4-5 (aprilie-mai), p. 285. Păreri asemănătoare şi V. Branişte. După opinia sa, tipărirea şi răspândirea Memorandumului era exclusiv opera lui Brote. Fără hotărâre ori autorizaţie de la comitet, a făcut el toate de capul său, fără să informeze pe cineva din comitet" (în *op. cit.*, p. 231-232).

[85] E. Brote, *op. cit.*, p. 143.

[86] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 149.

Voievod, care l-a văzut atunci, la Viena, îi face un portret sugestiv, din câteva linii: "E. Brote alerga toată ziua, nu ştiam pe unde, pe la cine. Era un om mic de statură, rece şi scump la vorbă ... Am aflat apoi că E. Brote şi A. C. Popovici alergaseră zadarnic pe la redacţiile ziarelor şi căutând prieteni printre diferitele partide din "Reichsrat"[87]. Cercurile guvernamentale austriece nu aveau însă niciun interes să sprijine pe români, căci ar fi stârnit astfel nemulţumirea guvernului din Budapesta.

Până în seara zilei de 28 mai st. n. a sosit la Viena întreaga delegaţie (aproximativ 300 de persoane), reprezentând toate păturile sociale transilvănene. La 30 mai au avut loc două întruniri publice la care, alături de români, au participat şi câţiva sprijinitari ai lor (deputaţi social-creştini, cehi tineri, studenţi cehi, sârbi, slovaci, croaţi, saşi). La prima întrunire ţine un discurs în favoarea românilor cunoscutul om politic Carol Lueger. Din partea românilor vorbesc I. Raţiu, G. Pop de Băseşti şi E. Brote, ultimul în germană, arătând că românii nu sunt izolaţi, ci se bucură de simpatia "celor 1 ½ milioane germani şi a celor 7 milioane de slavi, care gem sub aceeaşi apăsare"[88].

Dacă vizita delegaţiei române la Viena a constituit un prilej de manifestare a solidarităţii popoarelor asuprite, scopul său principal nu a putut fi totuşi atins, după cum era de prevăzut. I. Raţiu a făcut mai multe demersuri, fără succes, pentru a fi primit în audienţă de împărat. În cele din urmă, singura soluţie a fost depunerea Memorandumului, în plic sigilat, la cancelaria imperială. De aici, nedesfăcut, va fi remis guvernului maghiar, ministrul de interne de la Budapesta înapoindu-l, prin prefectul de la Turda, lui I. Raţiu. Publicarea Memorandumului şi mai ales antrenarea maselor largi în jurul ideilor memorandiste au făcut însă ca lucrurile să nu se oprească aici, refuzul monarhului constituind nu sfârşitul, ci începutul unei ample mişcări. Creşterea spiritului revoluţionar al maselor, solidarizarea opiniei publice din vechea Românie, atenţia sporită a întregii Europe pentru problema Transilvaniei, în sfârşit, procesul care va avea loc, au contribuit ca această petiţie adresată împăratului - cum mai fuseseră şi altele în istoria românilor transilvăneni - să constituie punctul de plecare al unor evenimente ce a veau să zguduie edificiul dualist.

În urma refuzului, delegaţia părăseşte Viena, între 1 şi 5 iunie. Mai rămân V. Lucaciu până la 10 iunie, I. Raţiu până la 12 iunie şi S. Albini care se îngrijea aici de publicarea în continuare şi expedierea Memorandumului.

Vara anului 1892 constituie un răgaz pentru memorandişti. Guvernul nu se decide încă să înceapă acţiunea împotriva lor; tocmai se pregătea reînnoirea alianţei României cu Austro-Ungaria (la 25 iulie 1892) şi, în acest context, evident că nu erau indicate măsuri prea

---

[87] *Ibidem*, p. 156-157.
[88] "Tribuna", X (1893), 29 mai/10 iunie.

severe împotriva românilor din Transilvania. De asemenea, în toamna anului 1892, regele Carol I îl va vizita pe Francisc Iosif.

În iulie 1892, V. Lucaciu petrece trei zile la Bucureşti, întâmpinat cu un viu entuziasm, într-o atmosferă deosebit de prielnică întăririi legăturilor dintre românii aflaţi de o parte şi de alta a munţilor. Se intensifică manifestările de solidaritate cu memorandiştii; este organizat un miting în faţa statuii lui Mihai Viteazul. Vizita lui V. Lucaciu a contribuit la informarea oamenilor politici din România asupra scopurilor mişcării memorandiste şi la stabilirea unui program de acţiune propagandistică în străinătate. Numeroase exemplare ale Memorandumului se răspândiseră deja în România. Un număr de 500 se trimisese la 5/17 iunie. La 7 iunie, Liga Culturală cerea încă 1.500 exemplare, pentru a se împărţi la toate secţiile şi tuturor membrilor[89]. La 6 iulie 1892, E. Brote răspunde: "...vă aduc la cunoştinţă că ediţiunea întreagă a Memorandumului la împăratul s-a desfăcut deja. Am făcut deci dispoziţiunile necesare ca să se tipărească o a doua ediţiune, din care la timpul său vă voi expedia numărul de exemplare cerut"[90]. La 18 august, trimitea într-adevăr încă 1.000 de exemplare[91].

E. Brote, care îşi petrecuse ultimele luni într-o continuă tensiune, atât în legătură cu mişcarea memorandistă, cât şi cu boala şi moartea soţiei - şi ştia probabil că îl aşteaptă încercări la fel de grele, a simţit în vara acelui an nevoia unei destinderi. Face o excursie la munte[92]. Poate că acum începe legătura cu Adela de Heldenberg, prilejul întâlnirii fiind, potrivit amintirilor de familie "o excursie mai îndelungată în munţii Sibiului"[93]. Este de presupus totuşi că E. Brote o ştia mai dinainte, în orice caz îl cunoştea pe tatăl său, Victor de Heldenberg, un om interesant, viorist, constructor şi comerciant de piane, organizator de concerte. Deşi german, avea legături strânse cu românii din Sibiu, apelând pentru publicitate şi la "Telegraful Român". Adela nu se lăsa cu nimic mai prejos în ce priveşte originalitatea. Născută în 1869, apare încă de mică în concerte alături de tatăl său[94]; face apoi studii muzicale la Viena, devenind o bună pianistă. Merge şi la Paris, iar mai târziu, pentru doi ani, la Smirna, unde dă lecţii de muzică. Înaltă, elegantă, inteligentă, dar fire idealistă şi oarecum extravagantă "rămăsese nemăritată, fiindcă nu găsise până atunci un bărbat la înălţimea visurilor ei"[95]. După ce cutreierase prin Europa, se simţea cam

---

[89] Biblioteca Academiei R.S.R., mss. Liga Culturală, dosar 4853, doc. 435.
[90] *Ibidem*, doc. 273.
[91] *Ibidem*, dosar 4854, doc. 368.
[92] Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc, 27047 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 21 august 1892).
[93] L. Brote, *op. cit.*, p. 13.
[94] "Telegraful Român", XXXII (1884), nr. 3 (10/22 ianuarie).
[95] L. Brote, *op. cit.*, p. 12.

stingheră în atmosfera de provincie a Sibiului. Acum îl întâlneşte pe E. Brote "şi se îndrăgosteşte de românul cu nimb de erou local"[96]. Se pare că familia Adelei nu a fost prea încântată de această legătură; aşa s-ar putea explica amânarea că sătoriei până în 1896.

După interludiul din vara anului 1892, în toamnă se reiau acţiunile politice. Mişcarea memorandistă nu se putea desfăşura izolat, ci în strânsă legătură cu vechea Românie pe de o parte, iar pe de alta cu popoarele asuprite din monarhie. De la începutul anului 1892 aceste popoare urmăreau cu interes crescând politica românească.

Şi de data aceasta E. Brote a fost cel ales pentru a stabili o acţiune comună. La 30 septembrie st. n. 1892 îi scrie lui I. Bianu, comunicânclu-i că a doua zi urma să plece în regiunile locuite de slovaci, croaţi şi sârbi, apoi avea să sosească la Bucureşti[97].

Prima etapă a călătoriei este capitala mişcării naţionale slovace, Turčansky Svatý Martin[98]. Aici, vicepreşedintele P.N.R. stă 36 de ore şi are o consfătuire cu principalii fruntaşi politici slovaci: Pavel Mudroň, preşedintele partidului, S.H. Vajanský, Matuš Dula etc. De aici, E. Brote merge în capitala Croaţiei, la Zagreb (26 septembrie/8 octombrie), apoi la Novi Sad, unde discută cu oamenii politici sârbi.

Înţelegerea cea mai deplină s-a realizat între români şi slovaci. Situaţia mişcării naţionale sârbe era mai complicată, existând două partide: liberalii şi radicalii, între care E. Brote încearcă să medieze. În sfârşit, croaţii nu au putut fi atraşi în acţiunea comună. Prin compromisul maghiaro-croat din 1868, Croaţia de venise o provincie autonomă, fiind condusă de un ban, având o dietă la Zagreb şi administrându-se în limba proprie; dispunea, de asemenea, de trei ministere proprii: interne, învăţământ şi culte, justiţie, iar în parlamentul din Budapesta trimitea 40 de deputaţi. În aceste condiţii, este lesne de înţeles faptul că o unitate între mişcarea naţională croată şi mişcarea celorlaltor popoare asuprite din Ungaria nu se putea realiza (ceea ce nu a exclus însă manifestarea, în mai multe rânduri, a simpatiei reciproce).

După terminarea vizitei în capitalele slave, E. Brote soseşte la Bucureşti (octombrie 1892). Aceasta dovedeşte că politica de apropiere cu popoarele din monarhia habsburgică era sprijinită şi de cercurile politice din România, în primul rând de Liga Culturală. E. Brote discută cu preşedintele acesteia, Grigore Brătianu, atât despre consolidarea raporturilor dintre românii transilvaneni şi România, cât şi despre sprijinul pe care îl putea primi în vederea înfăptuirii unei alianţe

---

[96] *Ibidem*, p. 13.

[97] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55534 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 30 septembrie 1892).

[98] Despre călătoria lui E. Brote, vezi Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu*, Sibiu, 1928, p. 102-104.

a popoarelor asuprite din Ungaria. La Bucureşti se afla de multă vreme (sosise aici în 1883) ziaristul slovac Gustav Augustini[99]. El cunoştea bine limba română, precum şi limba sârbă, căci trăise câtva timp şi la Belgrad. Din Bucureşti trimisese interesante corespondenţe ziarului slovac "Narodnie Noviny" şi publicase - în 1885 - un amplu studiu despre capitala României, intitulat *Malý Pariž* (Micul Paris). Contribuise astfel la o mai bună cunoaştere a României în Slovacia, dovedindu-se, în momentul când se pregătea o alianţă româno-slovacă, omul cel mai potrivit pentru a facilita contactele între cele două popoare. În timpul discuţiilor lui E. Brote cu Gr. Brătianu, s-a hotărât în principiu trecerea ziaristului slovac la Sibiu, unde urma să lucreze în redacţia "Tribunei". În felul acesta, gazeta sibiană şi conducerea Partidului Naţional Român aveau să dispună de o persoană care cunoştea bine limbile slave.

În noiembrie-decembrie 1892, se află în capitala României I. Raţiu, V. Lucaciu şi I. Coroianu, reluându-se discuţiile începute în iulie de V. Lucaciu şi continuate în octombrie de E. Brote.

După vizitele efectuate în România, la începutul anului 1893, se intensifică acţiunea pentru făurirea alianţei cu slovacii şi sârbii. Angajat la "Tribuna" – din ianuarie 1893 - G. Augustini se impune din primul moment ca un simbol al cooperării româno-slovace. În zilele de 9-10 ianuarie 1893 are loc la Viena o primă conferinţă a reprezentanţilor naţionalităţilor. Din partea română participă I. Raţiu, E. Brote şi A.C. Popovici, din partea slovacă P. Mudoň, M. Štefanovič, M. Dula, S. Daxner, iar din partea sârbă şeful radicalilor, E. Gavrila. Rezultatul întâlnirii este astfel apreciat de "Tribuna": "...în zilele din urmă s-au ţinut la Viena, între reprezentanţi de frunte ai românilor, slovacilor şi sârbilor din Ungaria, convorbiri confidenţiale cu scop de a stabili un program politic comun şi o procedare solidară a acestor naţionalităţi... În amândouă aceste privinţe s-a ajuns la o înţelegere deplină. Principiul fundamental al programului stabilit este: autonomia naţiunilor şi ţărilor în cadrul monarhiei habsburgice. Congresul naţionalităţilor ce se va ţine la începutul lunii mai şi la care afară de români, slovaci şi sârbi vor lua parte şi germanii, rutenii şi croaţii, va regula definitiv această asociaţiune de partide şi procedarea solidară a sus-numitelor popoare din Ungaria. De asemenea, şi negocierile pentru înfiinţarea unui ziar cotidian, în limba germană, care să apere interesele acestei asocieri de popoare, au avansat într-atâta, încât chiar în cursul anului 1893 foaia va putea apare în unul din oraşele capitale ale monarhiei"[100].

Acest plan, atât de vast, nu s-a putut însă realiza în cursul anului

---

[99] În legătură cu activitatea lui G. Augustini, vezi Lucian Boia, *La Roumanie vue par les Tchèques et les Slovaques (1848-1900)* în "Nouvelles Etudes d'Histoire", IV,1970, p. 259-281; idem, *Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893-1900)* în "Studii", nr. 5, 1970, p. 915-926.

[100] "Tribuna", X (1893), nr. 7 (12/24 ianuarie).

1893. M. Štefanovič a făcut o vizită la Zagreb, dar nu a putut hotărî opoziţia croată să participe la acţiunea comună. În plus, existau neînţelegeri între partidele sârbe. În sfârşit, se începe, tot în această vreme, ancheta împotriva conducătorilor Partidului Naţional Român, în legătură cu publicarea şi răspândirea Memorandumului.

Cel dintâi urmărit a fost E. Brote, deoarece era - deşi numai cu începere de la 1 iunie 1892 - proprietarul Institutului Tipografic care publicase Memorandumul şi de unde fuseseră expediate, în diferite locuri, exemplarele acestuia[101]. Primul interogatoriu i se ia la 6 octombrie 1892, la tribunalul regal din Sibiu[102]1; urmează alte interogatorii, la 7 octombrie, 27 octombrie, 12 noiembrie, 14 noiembrie şi, în 1893, la 12 februarie, 18 februarie, 26 mai. După cum am arătat, la 18 februarie 1893, comitetul Partidului Naţional Român a dat o declaraţie, prin care se recunoştea că în şedinţa din 26 martie 1892 s-a hotărât publicarea şi răspândirea Memorandumului. În urma acestei declaraţii, sfera cercetărilor tribunalului se lărgeşte, vina, care până atunci se considera a fi numai a lui E. Brote, fiind extinsă asupra tuturor membrilor din comitet (în număr de 23, căci 2 muriseră), la 13 mai 1893[103]. Această modificare, implicând un mare număr de persoane în proces, nu schimba radical situaţia lui E. Brote, care continua să fie acuzat că "a dat mandat special şi instrucţiuni lui Nicolae Roman pentru expedierea exemplarelor Meorandumului şi a dispus executarea comitetului de 25, dată în privinţa aceasta"[104].

Nu era singurul proces care îl ameninţa. Tot în tipografia sa se publicase *Replica*, alcătuită de A.C. Popovici, la fel de acuzatoare ca şi Memorandumul la adresa regimului existent. În sfârşit, mai multe articole din "Tribuna" aveau să ducă pe cei socotiti responsabili de redactarea sau publicarea lor tot în faţa tribunalului. După plecarea sa din Transilvania, în afara proceselor Replicei şi Memorandumului, E. Brote a mai fost inculpat în procesele de presă din 12 septembrie 1893, 16 decembrie 1893 (la două procese judecate în aceeaşi zi), 22 decembrie 1893, 13 martie 1894, 29 martie 1894, 23 aprilie 1894, 5 iulie 1394[105]. Această adevărată avalanşă de procese în pregătire lăsa să se întrevadă, în cazul lui E. Brote, posibilitatea unei condamnări record. Era, de altfel, o recunoaştere din partea autorităţilor a rolului eminent pe care îl jucase în politica românească din ultimii ani.

În această perioadă de tensiune, se mai puneau în faţa partidului

---

[101] *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte şi date*, Cluj, 1932, vol. I, p. 47-50. (Denunţul penal al parchetului general din Cluj contra lui E. Brote, din 21 septembrie 1892).
[102] *Ibidem*, p. 66-75.
[103] *Ibidem*, p. 50-53. Vezi şi actul de acuzare, la p. 55-61.
[104] *Ibidem*, p. 60.
[105] E. Brote, *op. cit.*, anexa 67, p. 415-444.

două probleme importante, de rezolvarea cărora atârna în mare măsură succesul mişcării naţionale: atragerea maselor ţărăneşti şi organizarea Partidului Naţional Român. "Tribuna" avea, încă de la începutul existenţei sale, strânse legături cu masele de la sate. E. Brote activase mult în această direcţie. Mişcarea memorandistă impunea însă strângerea şi mai fermă a raporturilor dintre intelectualitatea aflată în fruntea mişcării şi ţărănime, amplificarea propagandei la sate în sprijinul cauzei naţionale româneşti. În acest scop, E. Brote şi I. Russu-Şirianu întemeiază gazeta "Foaia poporului", aflată sub redacţia celui din urmă. Numărul de probă apare în decembrie 1892, publicaţia apărând cu regularitate de la 3 ianuarie 1893. Era, de fapt, o variantă a "Tribunei" adresată maselor ţărăneşti; a reprezentat un succes remarcabil, devenind una dintre cele mai răspândite gazete. La 15 februarie 1893, E. Brote îi scria lui V. Mangra: « "Foaia poporului " a fost primită foarte bine de publicul românesc. Astăzi, am 2.873 abonenţi. Mă ocup acum cu ideea a da încă o jumătate coală adaus fără a urca preţul abonamentului»[106]. Acesta a fost numai începutul, căci, după cumscrie I. Slavici, în primul an gazeta a ajuns la 5.000, iar în al doilea la 7.000 de abonaţi (în timp ce "Tribuna" avea circa 2.000)[107].

Cealaltă problemă, a organizării partidului, avea, de asemenea, o importanţă deosebită. Partidul Naţional Român nu era, decât parţial, un partid în sensul modern al cuvântului. Nu avea un statut, nu era format dintr-un număr precis de membri, nu impunea decât foarte vag o anumită disciplină. Era o organizaţie a alegătorilor români - în număr de aproximativ 100.000 -, dar care nu toţi mergeau pe linia indicată de conducerea partidului. În faţa importantelor evenimente politice care se pregăteau era absolut necesar ca Partidul Naţional să se modernizeze, să devină o organizaţie bine definită, alcătuită dintr-un număr de membri disciplinaţi, conştienţi de scopurile urmărite.

Necesitatea unei stricte organizări a partidului a stat în centrul atenţiei lui E. Brote. Îndată după conferinţa din ianuarie 1892, într-o circulară semnată de el şi de S. Albini, se cerea "a dispune cât se poate mai curând cele trebuincioase ca şi în comitatul d-voastră partidul naţional să se organizeze şi constituie fără amânare. Despre rezultatul acestora vă rugăm să încunoştinţaţi apoi şi comitetul central şi anume în mod detaliat atât despre organizaţia şi constituirea cluburilor electorale comitatense, cât şi despre a celor cercuale şi - unde numai se poate - şi despre a celor comunale" . Eventual, ruga să i se trimită şi liste ale alegătorilor români[108]. A rămas, ca mărturie, şi o interesantă

---

[106] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 191 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 15 februarie 1893).
[107] I. Slavici, *op. cit.*, p. 8.
[108] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Arhiva Fr. Hossu Longin, 252/2 doc. 4.

scrisoare adresată lui V. Mangra, la 15 februarie 1893. "Încât pentru organizarea partidului, care te preocupă - îi scrie E. Brote - am să-ţi comunic că noi la comitet avem deja în această privinţă planurile noastre, de a căror realizare ne-am şi apucat. De prezent lucrăm chiar la organizarea partidului în comitatul Sibiului şi în curând va fi terminată. După Sibiu urmează tocmai Aradul. Organizarea se face sub conducerea unui delegat al comitetului central. Poate că vin chiar eu la d-voastră. Planul e următoriul: în fiecare cerc administrativ... numim noi (comitetul central) la propunerea d-voastre câte un bărbat de încredere; de asemenea, va fi numit unul pentru întreg comitatul. Toţi aceşti bărbaţi de încredere vor fi convocaţi într-o zi anumită la Arad şi sub prezidiul bărbatului de încredere... se stabilesc toate amănuntele organizării"[109].

Încă din noiembrie 1892, după cum scrie I. Russu-Şirianu, «comitetul naţional a aprobat nu numai planul cum să pornim şi să susţinem "Foaia poporului", dar a putut să afle şi despre organizarea aproape militărească pe care o făcuserăm în comitatul Sibiului, rămânând ca aceeaşi lucrare să se continue şi în celelalte părţi».[110]. Din păcate, evenimentele ce au urmat nu au permis desăvârşirea acestei organizări, astfel că Partidul Naţional Român va suferi în continuare de lipsa unei structuri şi conduceri ferme.

Pentru a se manifesta solidaritatea românilor transilvăneni în jurul conducerii Partidului Naţional, precum şi colaborarea cu celelalte popoare din Ungaria, se convoacă la Sibiu o conferinţă naţională, în zilele de 23 şi 24 iulie st. n. Sunt prezenţi mai mulţi ziarişti şi oameni politici din România (G. Cantacuzino, I. Bianu, I.C. Grădişteanu, I. Lupulescu, C. Colescu-Vartic etc.), ceea ce subliniază sensibila apropiere petrecută în ultimul an între transilvăneni şi opinia publică din România; de asemenea, participă o delegaţie slovacă (M. Štefanovič, S. Daxner, J. Botto). În discursul de deschidere, I. Raţiu a insistat din nou asupra realizării unei alianţe nu numai cu slovacii şi sârbii, ci şi cu germanii şi rutenii[111]. Participarea masivă a ţărănimii, precum şi prezenţa celor veniţi din afara Transilvaniei, au făcut din conferinţa din iulie 1893 un eveniment de primă importanţă, dovedindu-se încă o dată forţa mişcării naţionale româneşti.

În viaţa lui E. Brote conferinţa constituie ultimul eveniment important la care a participat pe teritoriul Transilvaniei. Procesele de presă se apropiau, primul urmând să fie cel al Replicei, la 31 august 1893. Este greu de afirmat dacă, încă din iulie sau august 1893, E. Brote înclina spre hotărârea de a emigra. Unele scrisori dovedesc mai

---

[109] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 191.

[110] I. Russu-Şirianu, Organizarea partidului naţional, în "Tribuna poporului", I (1897), nr. 49 (13/25 martie).

[111] "Tribuna", X (1893), nr. 153 (13/25 iulie).

curând contrariul. Cert este că dorea să părăsească Transilvania pentru ca, departe de evenimentele care, de ani de zile, nu-i dăduseră aproape nicio clipă de răgaz, să-şi organizeze gândurile şi să aleagă drumul de urmat. Dorinţă lesne de înţeles, căci, dintre toţi conducătorii mişcării naţionale, el era, în vara anului 1893, cel mai expus.

La 27 iulie 1893, câteva zile după conferinţă, înaintează o cerere, pentru a i se da autorizaţia de deplasare (întrucât se afla sub acuzare); arată că, din motive de sănătate, intenţionează să plece la 29 iulie la băile Gastein (în Austria) şi apoi, eventual, în altă staţiune, pentru patru săptămâni[112]. La 28 iulie, judecătorul de instrucţie din Cluj aprobă cererea.

E. Brote nu se mulţumeşte însă să rămână în Austria, căci la 20 august 1893 se afla, probabil de mai multe zile, la Biarritz, scriindu-i de aici prietenului său S. Albini[113]. Cu puţin timp înainte fuga sa devenise cunoscută şi autorităţilor, iar "la 16 august, parchetul general propune arest de instrucţie contra lui Brote, care şi-a călcat votul solemn, plecând în străinătate, fără a cere autorizaţie judecătorului de instrucţie" . Era însă prea târziu. E. Brote se afla la adăpost.

---

[112] Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte şi date, Cluj, 1932, vol. I, p. 462.

[113] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27048 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 20 august 1893).

IV. La Bucureşti (1893 -1898)

La 25 august 1893, E. Brote se afla tot la Biarritz. Din scrisoarea ce o adresează în această zi lui S. Albini, reiese că încă înclina să se întoarcă în Transilvania, pregătindu-se pentru viitorul proces: "Planul de întoarcere - scria el - n-a suferit până acum nicio schimbare"[1].

Drumul se va desfăşura într-adevăr, un timp, conform programului, întrerupându-se însă când E. Brote ajunge în Italia. La Milano se întâlneşte cu I. Bianu, venit aici ca reprezentant al lui D.A. Sturdza. Şeful Partidului Naţional Liberal începuse campania de răsturnare a guvernului conservator, mizând în primul rând pe agitarea problemei naţionale. Influenţa sa în această direcţie nu putea decât să sporească, dacă ar fi izbutit să atragă în România pe principalii fruntaşi ai românilor din Transilvania. Probabil că acum a reuşit I. Bianu să îl convingă pe E. Brote de necesitatea venirii lui la Bucureşti deşi, fără îndoială, în momentul când părăsise Ungaria, şeful tribuniştilor va fi avut în vedere şi o asemenea posibilitate.

De la Milano, cei doi sosesc - la 9 septembrie - la Veneţia, unde se aflau C. Colescu-Vartic, un alt trimis al lui D.A. Sturdza, precum şi profesorul şi ziaristul Valeriu Branişte, împreună cu A.C. Popovici, recent condamnat în procesul Replicei, care reuşise totuşi să treacă graniţa din Austria în Italia. Acum are loc, cu participarea celor cinci, "conferinţa de la Lido", concretizată "în propunerea susţinută de E. Brote şi sprijinită necondiţionat de I. Bianu şi Colescu, ca toţi membrii comitetului naţional contra cărora se pusese deja în curgere procesul de «presă» pentru publicarea şi răspândirea Memorandului, să nu aştepte dezbaterea procesului şi condamnarea sigură, ci să se expatrieze, trecând cu toţii în România, unde vor fi primiţi cu mare însufleţire, de aici apoi se vor resfira în toate centrele mai importante ale Europei, cu delegaţiuni oficiale de emigranti"[2]. Cu multă dreptate, V. Branişte a combătut această idee, care ar fi lăsat pe românii din Transilvania fără conducători, într-unul din momentele cele mai dificile ale istoriei lor. A.C. Popovici s-a pronunţat, din motive personale - căci, fire extrem de nervoasă, avea groază de închisoare - pentru emigrarea celor condamnaţi de la patru ani în sus! (condamnarea pe care o căpătase el). Majoritatea s-a declarat deci în favoarea emigrării, dar desigur, conferinţa restrânsă de la Lido nu putea decide în numele întregului partid.

Hotărârea lui E. Brote nu a făcut o impresie bună celor rămaşi în Transilvania. Chiar membrii sibieni ai comitetului (D.P. Barcianu, D.

---

[1] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27049 (Scrisoartea lui E. Brote către S. Albini din 25 august 1893).

[2] Valeriu Branişte, *op. cit.*, p. 210.

Comşa, N. Cristea), toti tribunişti, partizani ai săi, au fost nemulţumiţi[3]. Schimbarea atitudinii şefului lor nu a avut, orice s-ar spune, motive personale, ci a fost rezultatul unei meditaţii politice. E. Brote ajunsese să creadă într-o rezolvare apropiată a cerinţelor românilor din Transilvania; amploarea fără precedent a luptei naţionale, alianţa cu popoarele slave asuprite, sprijinul primit din România şi interesul opiniei publice europene - erau factori care, după părerea sa, aveau să impună o soluţie. E. Brote îşi făcea iluzia că emigrarea spectaculoasă a întregului comitet, conjugată cu o acţiune diplomatică împotriva guvernului Ungariei, cu o propagandă a conducătorilor Partidului Naţional Român în principalele centre europene, nu putea să nu dea roade. El miza în special pe atitudinea Germaniei, căci intervenţia ei pentru rezolvarea problemei românilor din Transilvania ar fi fost şi în avantajul întăririi Triplei Alianţe.

Până la adoptarea unei hotărâri definitive, E. Brote se stabileşte, împreună cu A.C. Popovici, la Zürich. La 13 septembrie îi scria lui I. Bianu, comunicându-i că tocmai sosise. "Cu Popovici - adăuga el - n-am până acum societatea cea mai plăcută; dar sper a-l putea schimba"[4]. Între cei doi emigraţi începuse, prin mici frecuşuri, seria neînţelegerilor. Într-adevăr, cu greu se puteau găsi doi oameni mai deosebiţi. E. Brote zgârcit la vorbă, iar A.C. Popovici de o grandilocvenţă de multe ori supărătoare; primul, om practic, concret, al doilea mare amator de idei generale, împrumutate din tot felul de autori, exagerat în concepţii, ca şi în vorbă; unul calm, cumpătat, consecvent, celălalt nervos şi schimbător.

Retras în Elveţia, E. Brote înţelegea să menţină cât mai strâns legătura cu mişcarea din Transilvania, continuând a-şi exercita controlul asupra partidului. La 14 septembrie îi dădea lui S. Albini următoarele instrucţiuni, mai curând sub formă de ordine: " Serviciul de informaţiune a funcţionat foarte prost şi continuă a funcţiona tot aşa. Astăzi, joi, eu nu ştiu ce s-a întâmplat marţi la Cluj... Dacă mai ţineţi deci să lucraţi împreună cu mine, te rog pe d-ta în special a organiza acolo un serviciu prompt de informaţiune pentru viitor. Iar pentru trecut ţin de indispensabil ca să vină cineva aici. Mai bine va fi dacă vine Unchieşul (I. Raţiu n.n.) în persoană; dacă nu poate dsa, să vină Barcianu sau d-ta". El continua să facă tot felul de planuri, fiind "dispus mai mult ca oricând la continuarea luptei "[5].

I. Raţiu se împotriveşte însă emigrării întregului comitet[6]; ar fi fost

---

[3] *Ibidem*, p. 212.

[4] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55543 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 13 septembrie 1893).

[5] Loc. cit., doc. 27050 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 14 septembrie 1893).

[6] I. Slavici, Zbuciumări politice la românii din Ungaria, Bucureşti, 1911, p.42-43.

de acord, eventual, cu trecerea a 4 sau 6 membri la Bucureşti, dar nu mai mult. E. Brote îşi menţine însă propunerea: "sper - scria el - să ajungem cu toţii acolo unde trebuie să ajungem pentru a da un nou şi puternic avânt cauzei naţionale"[7]. "Dacă propunerea pentru salvare ar fi numai a mea - arăta în altă scrisoare - n-aş stărui atât de mult. Dar o găsesc şi în alte capete destul de rece şi clar gânditoare. Apoi, nu cred că mai găsim noi în curând o situaţie atât de splendidă pentru a rezolvi cestiunea română în fond. Sunt bine informat când zic aceasta"[8]. Sunt rânduri care dovedesc marile iluzii ce şi le făcea în legătură cu politica naţională a lui D.A. Sturdza şi a celorlalţi politicieni liberali.

Paralel cu emigrarea întregului comitet, E. Brote propunea organizarea unor mari acţiuni ale naţionalităţilor aliate din Ungaria şi intensificarea propagandei, mai ales în Germania. Cere "să se convoace în grabă la Sibiu congresul naţionalităţilor, care are să fie oprit. Îndată după oprire să-l convocăm aici (la Zürich, n.n.), unde are să se şi ţină cu mare alai. Paralel cu aceasta să lucrăm la Berlin ca să aprindem întreaga presă şi să interesăm toate cercurile politice germane. Congresul să culmineze în trimiterea unei deputaţiuni la împăratul, compusă din reprezentanţii popoarelor române, slovace şi sârbe"[9]. "Eu stărui şi acum, scria el tot ele la Zürich, pre lângă emigrarea întregului comitet... şi stărui astăzi mai mult ca în trecut", insistând asupra condiţiilor favorabile existente: "Altcum, admirabilă pregătire pentru războiul cel mare: stare de asediu în Boemia şi în Transilvania! Slovacii, sârbii şi croaţii pe deasupra"[10].

Comitetul refuzând să emigreze, E. Brote şi A.C. Popovici pornesc singuri spre Bucureşti. La 2 octombrie se aflau la Genova, urmând să se îmbarce în aceeaşi zi pe vaporul "Galatz" care făcea cursa Marsilia - Galaţi[11]. La 4/16 octombrie ajung la destinaţie[12], iar la 6/18 octombrie sosesc la Bucureşti, unde descind la Grand Hotel Boulevard[13]. Au avut ocazia să îl întâlnească pe I. Russu-Şirianu, care a doua zi părăseşte capitala, pentru a se constitui prizonier la Seghedin (urmare a

[7] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27051 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 22 septembrie 1893).

[8] Loc. cit., doc. 27052 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 29 septembrie 1893).

[9] Loc. cit., doc. 55546 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 16 septembrie 1893).

[10] Loc. cit., doc. 55548 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 20 septembrie 1893).

[11] Loc. cit., doc. 55550 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 2 octombrie 1893).

[12] "Dacia" (Galaţi), 1 (1893), nr. 97 (7 octombrie).

[13] De peste munţi, în " Voinţa naţională", X (1893), nr. 2674 (8/20 octombrie). În Bucureşti, E. Brote avea să locuiască pe b-dul Elisabeta, nr. 12, timp de câteva luni, apoi, într-un cartier mai mărginaş, pe str. Sf. Spiridon, nr. 54.

procesului de presă al "Tribunei" din septembrie 1893).

În plină fierbere provocată de persecuţiile din Transilvania, prezenţa celor doi oameni politici în capitala României nu putea trece neobservată. E. Brote şi A.C. Popovici încep a lucra neobosiţi pentru a lămuri opinia publică din România asupra românilor de peste munţi. La mai puţin de o lună după sosirea sa, E. Brote putea să facă, într-o scrisoare către S. Albini, un bilanţ pozitiv: "Situaţia generală continuă a fi bună. Noi (mă înţeleg pe mine, împreună cu unii amici devotaţi cauzei) suntem necontenit în «serviciu»". Eu nici nu isprăvesc bine un memorand despre o afacere naţională şi mă văd silit a mă apuca de altul într-altă direcţie. Am şi o corespondenţă destul de mare, ca aceste toate lucrări să mă ocupe dimineaţa până sara, aşa încât n-am ajuns încă să am simţământul că mă aflu în Bucureşti. Cercul meu de amici politici sporeşte pe zi ce trece. Îmbucurător e că astăzi nu mai afli nici om, dar nici femeie, cu care n-ai putea vorbi despre cestiunea ardeleană. Se înţelege că eu mă folosesc şi de ocaziunile conversaţiunilor pentru a aplica mici "memorande" . Cauza noastră e foarte populară aici"[14]. Iar, într-o altă scrisoare: "Eu muncesc aici din greu. Câmpul de activitate ce mi se deschide e atât de mănos, încât - poate pentru prima dată în viaţa mea - m-am speriat de lucrul ce am să-l săvârşesc. Dar mă mângâie speranţa şi credinţa că nu eu singur voi avea să trag în ham. Deja am vreo câţiva tovarăşi foarte voinici, şi cercul amicilor mei se face din zi în zi tot mai larg"[15].

În aceste condiţii, în contact cu cei doi soli ardeleni, solidaritatea românilor din "ţară" cu cei din Transilvania se organizează şi se intensifică. Un rol important are Liga Culturală, prin intermediul căreia diferite personalităţi din România intră în legătură cu transilvănenii emigraţi. De pildă, o întrunire din 22 februarie 1894 îi reuneşte pe preşedintele Ligii V.A. Urechea, I. Slavici, N. Filipescu, E. Brote, V. Lucaciu, aflat în vizită la Bucureşti, B. Delavrancea, A.C. Popovici, I. Bianu etc. S-a discutat despre "stabilirea unităţii de acţiune în linia principală de politică naţională a regatului român şi a Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, ca nici noi fără de voi şi nici voi fără de noi să nu facem nimic"[16]. S-a vorbit şi despre posibilitatea trimiterii unor ambasadori ai emigraţilor în capitalele europene, care să lucreze în înţelegere cu miniştrii plenipotenţiari ai României.

Din păcate, relatiile dintre E. Brote şi conducerea partidului rămasă în Transilvania nu sunt tocmai bune.Atitudinea diferită în problema emigrării, precum şi în ce priveşte relaţiile cu Partidul Naţional Liberal

---

[14] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27053 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 1/13 noiembrie 1893).

[15] Loc. cit., doc. 27054 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 16/28 noiembrie 1893).

[16] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva I. Bianu, mss. V, varia 5.

(care nu este agreat de I. Raţiu şi de cei din jurul său) determină o situaţie delicată, un început de criză în cadrul mişcării naţionale transilvănene. În această situaţie, E. Brote, văzând că îi scapă controlul întregului partid, încearcă cel puţin să-şi menţină autoritatea la "Tribuna". S-a întâmplat ca trecerea sa la Bucureşti să coincidă cu o perioadă dificilă pentru ziar. În urma procesului de presă din septembrie 1893, redacţia ziarului este condamnată pe diferite termene (S. Albini la 3 luni, iar I. Russu-Şirianu la 2 luni închisoare, căpătând apoi încă o condamnare. Sunt închişi la Seghedin începând cu 1/13 noiembrie 1893). Plecarea lor temporară de la "Tribuna", fiind simultană cu plecarea definitivă a lui E. Brote, apărea posibilitatea ca gruparea tribunistă, până atunci atât de puternică, să se destrame, iar ziarul să ajungă sub controlul lui I. Raţiu.

Redacţia fiind descompletată, în locul celor ce lipseau vine V. Branişte, care fusese între anii 1891-1893 profesor la Braşov. El colaborase la "Tribuna", dar nu făcea parte din gruparea propriu-zisă. Neînţelegerile între el şi E. Brote nu întârzie să apară. Trebuia numită o persoană de încredere şi aceasta a fost găsită în C. Pop Păcurariu, fostul redactor al "Tribunei", condamnat în 1886 la un an închisoare; după eliberare trecuse în România, fiind între 1888-1893 profesor la Vaslui. De aici este trimis de E. Brote şi I. Bianu la Sibiu, pentru a asigura continuitatea vechiului spirit tribunist în redacţia "Tribunei". La 11 /23 noiembrie 1893 îi comunica lui E. Brote că a ajuns la Sibiu cu două zile înainte, dar, scrie el, "să iau în primire n-am putut, pentru că nici după predarea scrisorii nu eram socotit ca intrând cu vreun drept. Dl. Branişte pare foarte surprins"[17].

După cum se vede, deşi trecuse puţin timp de la plecarea lui E. Brote şi întemniţarea redactorilor, atmosfera la "Tribuna" se schimbase. Deşi era proprietarul ziarului, E. Brote întâmpina greutăţi în aprobarea, din partea partidului, a unui redactor numit de el.

Mai trec câteva zile şi C. Pop Păcurariu îi scrie: "Cestiunea se găseşte tot în felul cum ţi-am raportat. Abia am putut face ca să se publice articolul d-tale în felul şi forma cum s-a publicat... Eu sunt deci tot în situaţiune diferită de aceea în care m-ai crezut că voi fi când m-ai trimis aici. Nu pot înţelege pentru ce aceşti oameni sunt hotărât împotriva a tot ce priveşte numele d-tale... Dl. Raţiu are o deosebită predilecţie faţă cu dl. Branişte şi în cestiunea aceasta e cu totul stăpânit de dl. Branişte. D-ta eşti aproape exclus din lucrările «Tribunei». Ce e de făcut?"[18].

Ca urmare, E. Brote îşi anunţă, printr-o scrisoare datată 22 noiembrie/4 decembrie 1893, demisia din conducerea Partidului

---

[17] Arhiva B.C.S., doc. 4061.

[18] Loc. cit., doc. 4063 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 27 noiembrie 1893).

Naţional. În faţa acestei ameninţări (trebuie ţinut seama de faptul că avea o poziţie puternică în partid, mulţi partizani atât în Transilvania cât şi în România, iar în cazul retragerii sale "Tribuna", care îi apartinea, ar fi încetat să mai fie organul partidului), I. Raţiu şi cei din jurul său dau înapoi, refuzând să primească demisia (în şedinţa comitetului din 27 noiembrie/9 decembrie); îşi exprimă în schimb dorinţa de a cumpăra Institutul Tipografic.

Deşi primise cuvântul lui I. Raţiu că, orice se va întâmpla, nu va fi înlăturat, V. Branişte este nevoit să părăsească redacţia, conducerea fiind preluată efectiv de C. Pop Păcurariu. E. Brote ieşise învingător din acest conflict.

Situaţia se complică însă din nou. La numai o săptămână după înlăturarea lui V. Branişte, "Tribuna" este suspendată de autorităţile maghiare (la 5/17 decembrie)[19]. Legea oprea ca proprietarul editor să se afle în altă ţară. Situaţia se schimbase în favoarea comitetului Partidului Naţional, care îl somează acum pe E. Brote să-i vândă Institutul Tipografic. Între timp, E. Brote, obţinuse, în folosul "Tribunei", din partea Ligii Culturale, suma de 16.000 lei împrumut. Aflându-se despre schimbarea situaţiei, comitetul Ligii Culturale votează din nou şi, de data aceasta, se hotărăşte ca suma, în loc să fie înmânată lui E. Brote, să fie trimisă la Sibiu, sprijinindu-se astfel cumpărarea "Tribunei" de către comitetul Partidului Naţional. În favoarea lui E. Brote au votat liberalii din Ligă (G. Cantacuzino, I. Bianu, Şt. Sihleanu, B. Delavrancea), iar ceilalţi în favoarea lui I. Raţiu[20].

Desigur, E. Brote era strâns legat de liberali, dar şi I. Raţiu, chiar dacă se dorea deasupra partidelor, făcea, fără voia lui, jocul conservatorilor. Secretarul Ligii Culturale, Ion Lupulescu, organizează ofensiva împotriva lui E. Brote, dorind însă în primul rând ca prin el să-i lovească pe liberali; izbuteşte să-l atragă şi pe I. Raţiu, profitând de neînţelegerile acestuia cu gruparea tribunistă.

"Tribuna" şi "Foaia Poporului", neputând să mai apară cât timp Institutul Tipografic rămânea proprietatea sa, E. Brote s-a văzut nevoit să-l vândă (în ianuarie 1894), preţul fiind 12.000 de florini. "Suma de 12 mii fl. - scrie I. Raţiu - am plătit d-lui Brote înainte de a fi aruncat în temniţă, adică i-am trimis bani gata 2.500... din restul până la 12 mii i-am plătit datoriile"[21]. (Primirea sumei de 2.500 fl. e recunoscută şi de E. Brote, în schimb el nu acceptă modul cum s-au folosit ceilalţi bani, declarând că Instiltutul Tipografic a fost cumpărat cu tot activul şi

---

[19] Loc. cit., doc. 4059 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 17 decembrie 1893).

[20] Arhiva Mureşenilor Braşov, doc. 2329 (Scrisoarea lui I. Lupulescu către A. Mureşianu din 1 ianuarie 1894).

[21] Însemnările zilnice ale lui Ioan Raţiu, (Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva V. Branişte), p. 58.

pasivul său). Deoarece, în cazul proceselor de presă era pedepsit şi proprietarul tipografiei, oficial Institutul nu s-a pus pe numele comitetului, ci pe numele lui Ioan Popa Necşa, apoi, din februarie 1894, al lui Tit Liviu Albini, fratele lui S. Albini.

S-ar părea că, în urma acestei vânzări-cumpărări, comitetul de la Sibiu, dominat de I. Raţiu, a avut câştig de cauză pe toată linia, iar E. Brote, pierzând proprietatea "Tribunei", a pierdut şi câtă influenţă mai avea. Lucrurile nu s-au petrecut însă aşa de simplu; la suprafaţă relaţiile între conducătorii Partidului Naţional Român s-au îmbunătăţit pentru un timp, criza reîncepând abia peste doi ani.

Sunt mai multe cauze care explică acest calm aparent. În primul rând, I. Raţiu, cumpărând Institutul câştigase o primă bătălie şi nu avea rost să se pripească, rupând definitiv legăturile cu gruparea lui E. Brote, cât timp acesta mai dispunea de poziţii solide în Transilvania şi România. Nici E. Brote, om deosebit de prudent, nu era acela care să redeschidă criza. Redactorii întemniţaţi încep să se reîntoarcă la Sibiu. La sfârşitul lunii ianuarie 1894 revine S. Albini (şi este numit la 14 februarie "conducător definitiv" al "Tribunei")[22], iar câteva luni mai târziu şi I. Russu-Şirianu (eliberat la 10/22 mai 1894). Amândoi, la fel ca şi majoritatea celorlalţi din redacţie, erau membri mai vechi ai mişcării tribuniste şi legaţi de E. Brote, nu de I. Raţiu. Situaţia este chiar mai dificilă pentru preşedintele partidului decât pe vremea când E. Brote era proprietar, dar V. Branişte redacta ziarul. Acum comitetul este proprietar, dar redacţia rămâne fidelă liniei politice a lui E. Brote.

Singura soluţie pentru preşedintele Partidului Naţional Român ar fi fost înlăturarea redactorilor, dar deocamdată această măsură nu era posibilă, căci ar fi declanşat o criză serioasă tocmai când se apropia procesul Memorandumului (mai 1894). La rândul său, şi E. Brote încearcă să oprească procesul de destrămare a partidului. Nu mai insistă asupra emigrării tuturor conducătorilor, cerând însă în continuare o organizare solidă a emigraţiei: "Acum, în situaţia de faţă, în care ne aflăm, pentru a face sfârşit neînţelegerilor şi intrigilor, e necesar a se institui un comitet de emigraţiune, care se compune deocamdată din dl. Popovici şi mine. Membrii acestui comitet de emigrare se pot spori, după cum vor cere trebuinţele şi împrejurările. Dvoastre veţi hotărî, dacă noi avem să rămânem împreună aici sau să ne împărţim"[23]. Propune o mare adunare a poporului român din Transilvania şi întărirea solidarităţii cu slovacii şi sârbii. Insistă mai ales asupra unor strânse legături cu România, în mâinile căreia consideră că se află cheia rezolvării problemei naţionale.

---

[22] Arhiva B.C.S., doc. 4088 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 26 ianuarie 1894); Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albini, II Acte 21.

[23] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., III mss 40, Memoriu în chestiunea "Tribunei" (19/31 martie 1894).

Procesul Memorandumului a fost principala cauză a amânării crizei. Oricare ar fi fost disputele interne, în afară partidul trebuia să apară unit. Condamnarea membrilor comitetului fiind certă, înainte de proces fusese hotărâtă alcătuirea unui comitet substitut (la 3 ianuarie 1894), care să conducă partidul cât timp memorandiştii se vor afla în închisoare. Cel care va conduce activitatea acestui comitet este Vasile Mangra, unul dintre partizanii lui E. Brote şi I. Slavici (în noua conducere intră şi I. Russu-Şirianu). Membrii comite tului P.N.R. au fost condamnaţi pe diferite termene: I. Raţiu - 2 ani, G. Pop de Băseşti - 1 an, V. Lucaciu - 5 ani, D. Comşa - 3 ani, D.P. Barcianu - 2 ani şi 6 luni, N. Cristea - 8 luni, I. Coroianu - 2 ani şi 8 luni, P. Barbu - 2 luni, T. Mihali - 2 ani şi 6 luni, A. Suciu - 1 an şi 6 luni, M. Veliciu - 2 ani, R. Patiţia - 2 ani şi 6 luni, G. Domide - 2 ani şi 6 luni, D. Roman - 8 luni. În intervalul de peste un an, cât timp şefii mişcării memorandiste au stat în închisorile din Vaţ şi Seghedin (iulie 1894- septembrie 1895), cei care dirijează Partidul Naţional Român sunt partizanii lui E. Brote: emigraţii din Bucureşti (E. Brote, I. Slavici, A.C. Popovici, apoi S. Albini care părăseşte la rândul său Transilvania), redactorii de la "Tribuna" (în frunte cu I. Russu-Şirianu) şi conducerea provizorie a partidului, dominată de V. Mangra. După ce pierduse proprietatea Institutului Tipografic, pentru E. Brote situaţia era nesperat de bună. Dar, nu trebuie uitat că era o situaţie provizorie.

Memorandiştii întemnitati sunt din ce în ce mai iritaţi, văzând cum pierd controlul asupra partidului şi ziarelor. Îi irită şi faptul că oameni ca E. Brote şi S. Albini, care avuseseră un rol important în mişcarea memorandistă, se aflau în siguranţă, la Bucureşti. Încă din 1893, plecarea lui E. Brote nu făcuse impresie bună a supra multora. Când S. Albini, în loc să intre în închisoare, îi imită exemplul, plecând în România (noiembrie 1894)"[24], nemulţumirea este evidentă. D.P. Barcianu, unul dintre memorandiştii întemniţaţi (de altfel partizan al lui E. Brote) îi scrie lui S. Albini din închisoare: " Am primit scrisoarea cu motivarea pasului dtale... Aş trebui să spun un neadevăr dacă aş zice că ne-a făcut bună impresie..."[25].

Dacă acestea erau cuvintele unui prieten personal, este lesne de priceput ce gândeau alţii. Se crease impresia că în timp ce unii se sacrifică, alţii stau în Bucureşti şi profită pentru a conduce singuri partidul. Însemnările zilnice din închisoarea de la Seghedin ale lui I.

---

[24] S. Albini trece în România la îndemnurile stăruitoare ale lui E. Brote. "Deşi dta mi-ai promis astă-primăvară că n-ai să intri în temniţă, totuşi imi ţin de datorie a-ţi declara şi acum că ai face o mare greşeală politică dacă ai intra", îi scria el la 3/15 noiembrie 1894. (Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc., 27070).

[25] Loc. cit., doc. 26965 (Scrisoarea lui D.P. Barcianu către S. Albini din 2 decembrie 1894).

Raţiu dovedesc cu prisosinţă această stare de spirit. Găsim aici afirmaţia că cei de la "Tribuna" "abia au aşteptat să intrăm în temniţă şi înainte de toate ne-au denegat ascultarea şi după aceea au început a face politică de capul lor... Adevărat că o mică minoritate n-a fost cu trup cu suflet cu noi"[26].

În martie 1895, fiind eliberat unul dintre memorandişti, N. Cristea, cei întemniţaţi au încercat ca prin el să facă ordine la "Tribuna". N. Cristea a fost împuternicit să ia Institutul Tipografic de pe numele lui T.L. Albini, însă această acţiune a dat greş[27]. Jurnalul lui N. Cristea ne dă amănunte asupra eşecului său. La 13 iulie 1895 scrie: "...după ce sunt convins că aşa nu mai merge şi că Russu-Şirianu nu e pentru conducere, voi lua eu conducerea"[28]. Din însemnările ulterioare rezultă însă că în ziar se scrie mai departe fără autorizaţia sa; «"Tribuna" n-am timp de ajuns ca să o "pri veghez" cum s-ar cuveni». Se plânge că propriile sale articole sunt publicate cu întârziere[29]. Pentru a se întreprinde ceva era necesară eliberarea mai multor sau a tuturor memorandiştilor, căci numai astfel balanţa ar fi înclinat de partea lor. Deocamdată criza era încă latentă şi nu afecta politica partidului.

Între timp, la Bucureşti, cei trei emigraţi continuau activitatea politică, în strânsă legătură cu conducerea provizorie din Transilvania. Este drept, între E. Brote şi A.C. Popovici, după stabilirea lor în capitala Romă niei, relaţiile nu fuseseră mereu cordiale. Cu toate acestea, colaborarea se desfăşura în condiţii acceptabile. "Toate actele care au ieşit de la noi în afacerile Partidului Naţional poartă semnătura solidară a tustrei"[30], nota S. Albini. Obişnuiau să se întâlnească zilnic, de obicei acasă la S. Albini. Se aflau în strânsă legătură cu alţi ardeleni, mai ales cu I. Slavici şi I. Bianu.

Una dintre principalele preocupări ale conducerii provizorii a Partidului Naţional Român şi ale emigraţiei din Bucureşti a fost convocarea congresului naţionalităţilor, atât de mult timp amânată. Acum dificultăţile erau mari. Partidul Naţional Român se afla într-o situaţie foarte grea, fiind desfiinţat de guvern în iunie 1894 şi silit astfel să activeze practic în afara legii. Pregătirile decisive pentru congres s-au putut desfăşura abia în prima jumătate a anului 1895; şi acum, o parte însemnată a activităţii pentru definitivarea alianţei a avut loc tot în capitala României.

În ianuarie 1895, E. Brote îi scria lui G. Augustini, cerându-i să fie

---

[26] Însemnările zilnice ale Jui Ioan Raţiu, p. 48.

[27] Literarni Archiv Matice Slovenskej, Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halasa din 26 februarie 1896.

[28] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond 1. Mateiu, *Jurnalul lui Nicolae Cristea*, p. 18.

[29] *Ibidem*, p. 35.

[30] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albini, I mss 5.

ţinut la curent cu toate pregătirile[31]. El insista ca la Bucureşti să aibă loc o conferinţă a reprezentanţilor celor trei naţionalităţi, pentru stabilirea programului şi convocării congresului. Dacă partidele sârbe nu au acceptat să-şi trimită reprezentanţi în capitala României, slovacii, în cele din urmă, au fost de acord, călătoria lor fiind finanţată de români.

Delegaţia slovacă (P. Mudroň, S. Daxner, M. Štefanovič), împreună cu conducerea provizorie a Partidului Naţional Român din Transilvania (V. Mangra, St. Petrovici) a sosit la Bucureşti la mijlocul lunii martie 1895 (stând aici între 14 şi 17 martie). Oaspeţii transilvăneni şi slovaci au fost însoţiţi tot timpul de conducătorii mişcării naţionale refugiaţi la Bucureşti: E. Brote, I. Slavici, A.C. Popovici, S. Albini. Slovacii au vizitat mai multe instituţii culturale, asistând chiar la o şedinţă a Academiei Române (al cărui secretar general era tocmai D.A. Sturdza) şi au avut convorbiri cu mai mulţi oameni politici şi de cultură. Principalele discuţii au fost însă cele purtate cu conducătorii emigraţiei transilvănene (probabil şi cu D.A. Sturdza) în legătură cu convocarea congresului naţionalităţilor.

În timpul convorbirilor din Bucureşti nu s-a putut rezolva în întregime problema programului şi întrunirii congresului, în primul rând din pricina absenţei reprezentanţilor celor două partide sârbe. Conferinţa decisivă a avut loc la 8/20 iulie 1895, la Novi Sad, cu participarea românilor V. Mangra şi St. Petrovici, slovacilor P. Mudroň şi S. Daxner, şi sârbilor E. Gavrila şi N. Joksimovič; aceştia semnează şi apelul (publicat în "Tribuna" la 12/24 iulie) pentru convocarea congresului naţionalităţilor, la 10 august 1895. Locul ales era Budapesta.

În ziua de 29 iulie/10 august 1895, la hotelul Naţional din Budapesta, între orele 14 şi 18, s-au desfăşurat lucrările, de atâta vreme aşteptate, ale congresului.

Erau prezenţi 700-800 delegaţi ai celor trei popoare. În plus, se aflau un mare număr de reprezentanţi ai presei. S-a elaborat un program, în 22 de puncte, care sintetiza revendicările popoarelor asuprite. Se reafirma tactica pasivistă, cerându-se introducerea votului universal, direct şi secret. Alianţa celor trei popoare urma să fie reprezentată printr-un comitet, format din 12 persoane, câte 4 pentru fiecare naţiune. Pentru E. Brote, convocarea şi reuşita congresului au însemnat încununarea unei politici, la a cărei elaborare şi punere în practică avusese un rol însemnat, începând cu vizita sa în capitalele slave, din toamna anului 1892, şi terminând cu tratativele purtate cu slovacii, la Bucureşti, în 1895.

Tot în 1895 apare lucrarea, referitoare la problema naţională românească din Transilvania, de care mai mult decât de alte acţiuni, se

[31] Literarni Archiv Matice Slovenskej, Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halasa din 27 ianuarie 1895.

va lega de acum înainte numele său. E. Brote o scrisese în cursul anului 1894, mai ales în timpul verii, retras la Agapia. La 4 august 1894 îi comunica, de aici, lui S. Albini: "...în liniştea şi frumuseţea munţilor îmi sporeşte lucrarea admirabil; chiar şi eu sunt mulţumit cu ea. Sper a o putea termina în 4-5 săptămâni, pe când mă voi întoarce iarăşi la Bucureşti"[32]. În legătură cu această lucrare şi, în general, cu activitatea sa din ultima vreme, îi scria tot lui S. Albini, peste câteva săptămâni: "...în acest singur an eu am făcut neasemănat mai mult pentru cauza românească, decât am făcut în toţi ceilalţi ani de mai înainte laolaltă"[33].

Lucrarea a apărut în limba germană, la Berlin, la începutul anului 1895 (prefaţa este scrisă în decembrie 1894), sub titlul *Die rumänische Frage în Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift*. E. Brote neavând, după câte ştim, relaţii în Germania, este de presupus că D.A. Sturdza a aranjat publicarea cărţii în această ţară. Editarea ei în limba germană corespundea însă şi ideilor politice ale lui E. Brote care, după cum am văzut, dorea să convingă cercurile politice germane de necesitatea, în interesul chiar al Triplei Alianţe, a rezolvării problemei transilvănene. De aceea, în momentul când se realiza alianţa cu slovacii şi sârbii, el insistă şi asupra unei apropieri de saşi: "Încât e posibil, nu numai să trecem cu vederea greşelile presei săseşti faţă cu noi, dar să şi căutăm chiar ocaziunile pentru a manifesta identitatea de interese între noi şi saşi", scria el la 28 august 1894[34]. Lucrarea apare, tot în 1895, şi în limba română, sub titlul *Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*. În anul următor se va edita şi o traducere italiană, partea documentară fiind însă mai restrânsă.

Cartea cuprinde două părţi: o expunere a istoriei şi situaţiei existente a problemei naţionale transilvănene (180 pagini în ediţia română) şi o bogată culegere de documente privind această temă (445 pagini).

În primul capitol, autorul recurge la statistică - marea sa pasiune - dovedind că în 18 comitate, cu suprafaţa de 88.649 km2 şi 4. 116.000 locuitori, românii au majoritatea (57,55%). În continuare, pe baza unei analize istorice, el prezintă permanenta autonomie a Transilvaniei, până în momentul încheierii pactului dualist.

Câteva capitole înfăţişează succint evoluţia problemei românilor din Transilvania până la 1867. Ca şi alţi tribunişti, E. Brote se arată aici tributar concepţiei greşite potrivit căreia împăraţii habsburgici ar fi

---

[32] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27066 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 4 august 1894).

[33] Loc. cit., doc. 27067 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 13/25 august 1894).

[34] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27068 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 28 august 1894).

intervenit în mai multe rânduri în favoarea românilor[35].

Cea mai întinsă parte a lucrării se referă la situaţia şi politica românilor transilvăneni în perioada dualismului. Sunt tratate pe larg legile şi măsurile îndreptate împotriva naţionalităţilor. Legea pentru egala îndreptăţire a acestora, ca şi legea învăţământului, au rămas litere moarte. "Este o realitate crudă că pe tărâmul administraţiei, al justiţiei şi al instrucţiunii publice, limba română e cu desăvârşire înlăturată"[36]. Legea electorală era deosebită pentru Transilvania (votând doar 3,3% dintre locuitori, faţă de 5,4% pentru ansamblul Ungariei). Modul de alcătuire a cercurilor electorale era, de asemenea, defavorabil românilor. Autorul se referă în continuare la organizarea învăţământului, la legea de presă excepţională din Transilvania etc.

Urmează un capitol care sintetizează istoria mişcării naţionale româneşti după 1867. Pe lângă unele date foarte utile, apar aici şi aprecieri discutabile, atacuri personale (la adresa lui P. Cosma, V. Babeş, A. Mocioni). Acţiunea tribuniştilor este înfăţişată destul de amănunţit.

Un alt capitol este consacrat relaţiilor românilor transilvăneni cu statul român. Guvernul conservator, aflat la putere în momentul redactării lucrării, este aspru criticat pentru presiunile exercitate în scopul moderării mişcării naţionale, E. Brote dovedind, în schimb, o încredere exagerată în liberali.

În sfârşit, ultimul capitol se adresează, probabil, mai ales cercurilor politice austriece şi germane. Politica internă a guvernelor din Ungaria – consideră autorul - duce la ruperea acesteia de Austria, deci la formarea a două state mici şi, în consecinţă, la modificarea echilibrului european, în sens defavorabil Triplei Alianţe.

Judecată astăzi, cu obiectivitate, cartea ne apare ca o lucrare care depăşeşte mediocritatea, fără a fi însă o realizare excepţională. Scrisă în stilul limpede şi sobru, caracteristic autorului, ea se impune mai ales prin cantitatea şi precizia datelor. O anumită grabă şi lipsă de obiectivitate îi dau totuşi, pe alocuri, caracterul unei lucrări ocazionale. În ce priveşte anexele, multe dintre documentele publicate aici sunt absolut necesare celui care studiază problema naţională românească în monarhia habsburgică. Şi astăzi, ca şi acum trei sferturi de veac, cartea lui E. Brote nu poate fi ignorată de cercetător.

Oricare ar fi rezervele noastre actuale, la vremea apariţiei sale, lucrarea a fost un important eveniment editorial şi politic. Publicată şi în limbile germană şi italiană, a contribuit la o mai bună cunoaştere a problemei româneşti pe plan. european. În presa mai multor ţări a fost recenzată amănunţit. O asemenea recenzie publică la 23 iulie 1895 ziarul francez "Estafette", insistind asupra cifrelor demografice

---

[35] E. Brote, *op. cit.*, p. 37.

[36] *Ibidem*, p. 33.

prezentate de E. Brote; în ianuarie 1896, revista germană "Die Kritik" îi acordă, de asemenea, un spaţiu larg[37]. În 1896, Grigore Tocilescu cita 17 ziare şi reviste germane care se ocupaseră de lucrare[38]. Iar, una dintre marile autorităţi în domeniul istoriei şi politicii Austro-Ungariei, Louis Eisenmann, caracteriza, câţiva ani mai târziu, *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria* ca o " lucrare bine alcătuită, interesantă, solid documentată."[39]

Apariţia şi succesul cărţii, precum şi realizarea alianţei naţionalităţilor puteau fi considerate de E. Brote ca semne bune pentru mişcarea naţională a românilor. Partidul Naţional Român se afla însă în faţa unei puternice crize, pe care, în ultimii doi ani, reuşise să o amâne, dar nu să o înlăture.

Toamna anului 1895 aduce două elemente decisive în declanşarea crizei. În septembrie memorandiştii sunt graţiaţi. A contribuit, desigur, la graţiere, creşterea agitaţiei popoarelor din Austro-Ungaria, reflectată şi în congresul naţionalităţilor din luna anterioară. Eliberaţi, memorandiştii puteau începe acum acţiunea de reluare a controlului asupra partidului.

Al doilea eveniment important se petrece în România, în octombrie 1896: căderea guvernului conservator şi venirea liberalilor, conduşi de D.A. Sturdza, la cârma ţării. După cum graţierea întărea poziţia lui I. Raţiu, ar fi trebuit ca schimbarea de guvern să întărească poziţia lui E. Brote, aflat în strânse relaţii cu şeful Partidului Naţional Liberal; s-a întâmplat însă altfel, iar E. Brote, în loc să-şi consolideze situaţia, şi-a văzut-o serios zdruncinată. Cauza o constituie schimbarea totală a atitudinii lui D.A. Sturdza în problema naţională. Discursul de la Iaşi, ţinut de primul ministru la 13 octombrie 1895, defineşte noua sa politică. Şeful guvernului declara că se va abţine de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei[40].

Schimbarea atitudinii sale i-a revoltat pe partizanii sinceri ai mişcării naţionale, lui I. Raţiu şi celor din jurul său le-a amplificat resentimentele faţă de Partidul Naţional Liberal, iar pe E. Brote l-a pus într-o situaţie deosebit de delicată. Dacă ar fi rupt legătura cu D.A. Sturdza rămânea lipsit de orice bază la Bucureşti; dacă aproba noua atitudine a lui D.A. Sturdza, risca să piardă mulţi partizani în Transilvania, să fie acuzat de trădare de cei din jurul lui I. Raţiu. Această ultimă soluţie a fost totuşi

---

[37] Nedelcu Oprea, *Ecoul procesului Memorandumului în presa străină a vremii*, în Centenarul revistei "Transilvania", Sibiu, 1969, p. 98-99.

[38] E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Raport prezentat Academiei Române de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1896, p. 11.

[39] Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*, Paris, 1904, p. 580.

[40] D.A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iaşi*, Bucureşti, 1895, p. 32-34.

cea aleasă de E. Brote şi urmată de partizanii săi, deschizându-se o gravă criză care avea să zguduie, dar să şi reînnoiască Partidul Naţional Român în cursul a zece ani.

În lunile septembrie - octombrie 1895 în gruparea tribunistă domneşte optimismul. Foştii memorandişti, din jurul lui I. Raţiu, nu mai sunt consideraţi primejdioşi. "După cum mi se pare - îi scrie I. Russu-Şi-rianu: lui E. Brote - o parte dintre cei eliberaţi se va retrage pe planul al doilea - dacă nu de tot! – al luptei"[41]. "...Noi aşa simţim aici lucrurile, că şi în starea actuală, stăpâni noi suntem. Primejdia din partea bătrânului a încetat să mai existe, or, cel puţin, văzând el cum e situaţia d-aici, nu se mai încearcă a face nimic. Dacă s-ar încerca însă, fii sigur că ne vei găsi la postul nostru, luptând cum trebuie"[42].

Totuşi, I. Raţiu a îndrăznit şi, mai mult decât atât, a reuşit. În zilele de 15, 16 şi 17 noiembrie st. n. 1895 a avut loc la Sibiu şedinţa comitetului Partidului Naţional Român, la care au participat 19 persoane, 8 din vechiul comitet, restul din cel substitut. Mulţi membri lipseau, atât unii din Transilvania cât şi, bineînţeles, cei refugiaţi în România. S-a hotărât, cu 17 voturi pentru şi 2 contra (D.P. Barcianu şi D. Comşa), trecerea Institutului Tipografic în proprietatea unui consorţiu format de comitet. A urmat punerea sub sechestru a Institutului, deoarece T.L. Albini refuza să-l predea de bună voie, afirmând că este proprietatea întregului comitet, nu numai a membrilor aflaţi de faţă[43]. Sechestrul a avut ca urmare înlăturarea lui T.L. Albini, care, după cum se ştie, nu era decât proprietarul fictiv. Din această pricină, adresându-se justiţiei, cererile sale au fost respinse la începutul lunii ianuarie 1896.

Înlăturarea lui T.L. Albini îl scăpa pe I. Raţiu de un adversar, dar nu de cel mai important. Continuau să rămână redactorii fideli şefilor mişcării tribuniste: I. Russu-Şirianu şi G. Bogdan-Duică. Este lesne de înţeles că relaţiile lor cu I. Raţiu sunt acum din ce în ce mai încordate. Pretextul fiind un conflict între G. Augustini şi G. Bogdan-Duică, I. Raţiu îl suspendă pentru o lună pe ultimul (la 5 decembrie st. n.). G. Bogdan Duică foloseşte din plin concediul impus pentru a merge prin toată Transilvania, la Bistriţa, Dej, Turda, Blaj, Caransebeş, Braşov, pentru ceea ce numeşte el "o lucrare politică de bun simţ şi abnegaţiune personală"[44]. Este vorba de organizarea partizanilor mişcării tribuniste,

---

[41] Arhiva B.C.S., doc. 4117 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 31 septembrie 1895).

[42] Loc. cit., doc. 4118 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 6 octombrie 1895).

[43] *Criza noastră*, în "Tribuna", XII (1895), 28 şi 29 decembrie; Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 26936 (Scrisoare nedatată a lui T.L. Albini către S. Albini).

[44] G. Bogdan-Duică, *Partea mea în criza "Tribunei"*, Orăştie, 1896, p. 6.

odată ce ruptura între cele două grupări din fruntea· partidului era pe cale de a se consuma. Partizanii lui E. Brote stabilesc o întâlnire la Braşov. În acelaşi timp, E. Brote urma să vină Ia Sinaia şi să primească o delegaţie a celor întruniţi acolo.

Adunarea de la Braşov a avut loc la 10/22 decembrie 1895. Printre participanţi: V. Mangra, V. Goldiş, I. Russu-Şirianu, G. Bogdan-Duică, T.L. Albini. Se adoptă patru rezoluţii: prima prevede susţinerea şi mai departe a programului P.N.R. (respingându-se ca neoportună o propunere care cerea reorganizarea partidului pe baze noi); a doua îi cere lui I. Raţiu să renunţe la acţiunea întreprinsă la Institutul Tipografic, iar "pe viitor să evite orice acţiune care poate avea de efect, voluntar sau involuntar, o sciziune între conducători şi în partidul însuşi "; a treia reclamă independenţa de redactare a celor două ziare, "Tribuna" şi "Foaia poporului", iar a patra arată că se vor mai ţine, pentru clarificare, adunări asemănătoare în Sibiu, Braşov, Turda şi în alte oraşe[45]. Cu două zile înainte, expatriaţii din Bucureşti, E. Brote, S. Albini şi A.C. Popovici, adresaseră o scrisoare adunării, învinuind comitetul P.N.R. de incapacitate; "prin urmare numai din mijlocul partidului poate să vină scăparea"[46]. Se făcea deci un apel nu la desprinderea de partid şi înfiinţarea unei organizaţii aparte, ci la schimbarea conducerii, la revenirea tribuniştilor în fruntea partidului, sprijiniţi de masa membrilor. La 11 decembrie, după cum fusese plănuit, sosind la Sinaia, E. Brote are întrevederi cu vreo 7-8 partizani ai săi veniţi de la Braşov. Convorbirile tainice (neclare şi pentru A.C. Popovici care l-a însoţit pe E. Brote) durează o zi şi jumătate[47].

Între cele două grupări care aspiră la conducere nu se observă încă vreo deosebire esenţială de tactică, tribuniştii declarând că refuză o nouă orientare, o reorganizare a partidului. Fără ştirea partizanilor lor de rând, câţiva dintre conducători, în primul rând E. Brote, începuseră însă elaborarea noii orientări. Dar, această orientare, însemnând o schimbare radicală a programului şi tacticii partidului nu putea fi dată brusc pe faţă, existând primejdia ca mulţi, neînţelegând-o sau nefiind de acord, să plece din rânduri. Cu o remarcabilă abilitate, răbdare şi perseverenţă, E. Brote va dezvălui treptat, câte puţin, timp de 15 ani, noua concepţie.

Deşi gruparea lui I. Raţiu încă nu ştia ce anume pregătesc exilaţii din Bucureşti, totuşi numai faptul că unii membri ai partidului se adunaseră separat şi afirmaseră că vor mai ţine asemenea adunări însemna destul. La 28 decembrie 1895, I. Raţiu îl destituie pe G. Bogdan-Duică din postul de la "Tribuna". Iar la 2 ianuarie st. n. 1896, I. Russu-Şirianu

---

[45] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 214.
[46] *Ibidem*.
[47] Aurel C. Popovici, *Dezvălirea trădării naţionale*, în "Tribuna", XIII (1896), nr. 47 (29 februarie/12 martie).

refuzând, în calitatea sa de prim redactor, să publice un articol scris de noul redactor E. Dăianu la îndemnul lui I. Raţiu, este la rândul său destituit. Prin înlăturarea lui I. Russu-Şirianu, preşedintele Partidului Naţional câştiga definitiv bătălia "Tribunei" începută cu mai bine de doi ani în urmă, dar preţul victoriei avea să fie destul de mare. Aceste măsuri lipsite de tact aveau să nemulţumească pe mulţi membri ai comitetului.

O reacţie puternică se petrece împotriva lui I. Raţiu şi a sprijinitorilor săi. D.P. Barcianu, D. Comşa şi V. Fodor, constatând că "spiritul care până acuma ne-a întrunit la o frumoasă şi rodnică lucrare în interesul cauzei naţionale s-a înlocuit cu un alt spirit, care nu mai dă garanţii că lucrarea se va continua pe calea rodnică şi folositoare de până acum... declară a se retrage cu totul de la orice mai departe conlucrare"[48].

După întrunirea comitetului naţional, la 1 februarie st. n., când se aprobă acţiunea lui I. Raţiu (cu 11 voturi contra 5), D.P. Barcianu îşi dă chiar demisia din conducerea partidului[49]. Şi alţi membri adoptă aceeaşi atitudine (mai demisionează D. Comşa, V. Fodor, N. Cristea, iar A. Suciu, M. Veliciu, V. Lucaciu nu mai participă la şedinţele comitetului). În faţa majorităţii, şi dându-şi seama că, orice ar face, situaţia rămâne aceeaşi, T.L. Albini acceptă să dea declaraţia prin care recunoaşte proprietatea comitetului asupra Institutului Tipografic.

V. Lucaciu care, în zilele declanşării crizei, se afla la Roma, apoi, la întoarcere, trecuse prin Bucureşti (la sfârşitul anului 1895), întâlnindu-se aici cu emigraţii şi cu D.A. Sturdza, ia partea vechilor tribunişti împotri va lui I. Raţiu. Mai târziu va încerca să realizeze o împăcare între cele două grupări. La rândul lor, unii oameni politici de la Arad adresează un protest lui I. Raţiu, semnat, printre alţii, de V. Mangra, N. Oncu, Şt. Cicio Pop, M. Veliciu[50]so.

Aşadar, I. Raţiu reuşise să-şi impună voinţa la "Tribuna", dar unitatea Partidului Naţional era spartă. De o parte, gruparea condusă de el (căci nu mai este decât o simplă grupare, care, cu ocazia alcătuirii unui manifest în februarie 1896 reuşeşte să mobilizeze doar 6 din cei 13 membri ai comitetului întemniţaţi pentru Memorandum; mai de seamă sunt G. Pop de Băseşti, I. Coroianu, T. Mihali); de altă parte se află gruparea condusă de E. Brote la Bucureşti, şi în strânsă legătură cu el, V. Mangra la Arad, incluzându-l pentru moment şi pe V. Lucaciu. I. Raţiu câştigase doar o jumătate de victorie, iar E. Brote fusese înfrânt doar pe jumătate.

Un nou incident, mai grav ca toate de până acum, avea să încline pentru un timp balanţa de partea preşedintelui partidului, despărţind însă şi mai mult cele două grupări. În februarie 1896 A.C. Popovici rupe

---

[48] Arhiva D.P. Barcianu, Răşinari (neinventariată).

[49] *Ibidem*.

[50] "Revista Orăştiei", II (1896), nr. 3 (13/25 ianuarie).

relatiile cu E. Brote şi, printr-o campanie de presă, dezlănţuie un mare scandal politic.

Refugiaţii de la Bucureşti (E. Brote, S. Albini, A.C. Popovici) ţineau dese întruniri. Ruptura s-a produs în urma discuţiilor purtate în două asemenea adunări, la 11/23 şi 13/25 februarie. Este însă de presupus că nu numai discuţiile, ci şi insistenţele lui I. Raţiu (în zilele acelea T. Mihali se afla la Bucureşti şi s-a întâlnit cu A.C. Popovici), ca şi neînţelegerile mai vechi dintre A.C. Popovici şi E. Brote, au determinat ruptura. A.C. Popovici îl acuză pe E. Brote, că, fiind un "instrument inconştient" al Partidului Naţional Liberal din România, a făcut (în şedinţele din 11 şi 13 februarie) "propunerea infamă să scoatem un nou ziar în Transilvania ca punct de cristalizare pentru constituirea amicilor noştri în partid guvernamental, fără a mai sta pe baza programului naţional, fără a mai vorbi de autonomie şi de acţiuni politice pentru dobândirea ei, ci pur şi simplu a face o politică moderată, oportunistă". E. Brote s-ar fi mulţumit cu o simplă reformă a legii electorale în Transilvania[51]. În ce măsură aceste acuzaţii corespund adevărului ?

În ce priveşte înfiinţarea unui nou ziar, A.C. Popovici avea dreptate, dar iniţiativa nu pornise de la E. Brote. De altfel, tribuniştii fiind alungaţi de la "Tribuna", nimic nu era mai normal ca, dispunând de atâţi ziarişti talentaţi şi având nevoie să-şi susţină ideile, să înfiinţeze un nou organ de presă. După şedinţa comitetului din 10 ianuarie 1896, este trimis T.L. Albini la Bucureşti pentru a-i comunica situaţia lui E. Brote, cerându-i sfat şi sprijin în legătură cu înfiinţarea unui nou ziar. T.L. Albini a participat şi la discuţiile din 11 şi 13 februarie. Ceva mai târziu, I. Russu-Şirianu îi va scrie, insistent, lui E. Brote: "...fără o foaie, în care să se exprime şi păreri străine dinastiei prezidiale, lucrurile p-aici o să se încurce rău"[52]. Se pare că cel care s-a grăbit mai puţin a fost tocmai E. Brote căci, deşi dorea la fel de mult ca şi ceilalţi un nou ziar, înţelegea ca mai întâi să pregătească terenul pentru apariţia lui. "Precum ştii - scria el unui prieten doi ani mai târziu - eu numai cedând stăruinţelor dv. m-am învoit în urmă ca ea («Tribuna poporului» n.n.) să apară încă de atunci. Aveam nedumeriri, şi mă temeam că nu vom izbuti să dăm politicii direcţiunea reclamată de împrejurări"[53].

Problema era însă atitudinea noului organ de presă, deci a mişcării conduse de E. Brote şi V. Mangra. Acuzaţia lui A.C. Popovici este clară: constituirea grupării lui E. Brote în partid guvernamental, renunţarea la vechiul program al partidului, îndeosebi la autonomie, preţul fiind o

---

[51] Vezi articolele lui A.C. Popovici din "Tribuna", XIII (1896), 26-29 februarie/9-12 martie.

[52] Arhiva B.C.S., doc. 4020 (Scrisoarea lui 1. Russu-Şirianu către E. Brote din 2 martie 1896).

[53] Loc. cit., doc. 4217.

eventuală modificare a legii electorale. Cu obişnuita-i grandilocvenţă, A. C. Popovici a exagerat şi de data aceasta, pornind însă de la un sâmbure de adevăr. Cea mai adevărată parte a învinuirii este renunţarea la vechiul program naţional. Ceea ce urmărea în fond E. Brote era însă, mai precis, renunţarea la pasivism, tactica neparticipării la alegeri şi la viaţa parlamentară.

Mişcarea memorandistă şi congresul naţionalităţilor au reprezentat punctul culminant al pasivismului. Aceste acţiuni au fost impunătoare şi au făcut cunoscută pe plan european cauza românilor, agravând în acelaşi timp criza regimului dualist.

Situaţia românilor din Transilvania nu se îmbunătăţise însă după Memorandum. Se impuneau, pe lângă planurile pe termen lung, ţintind spre desăvârşirea unificării statului naţional român, şi acţiuni concrete, care să permită obţinerea unor avantaje limitate, în cadrul sistemului dualist. O situaţie revoluţionară neexistând încă în Austro-Ungaria, unii oameni politici şi chiar cercuri mai largi ale opiniei publice începuseră să considere că activismul, deci participarea la alegeri, la viaţa parlamentară, bine folosit, ar fi fost o armă puternică în mâna românilor, mai ales realizat în acord cu slovacii şi sârbii, eventual cu germanii. Desigur, participând la viaţa politică a statului, transilvănenii ar fi trebuit să recunoască de fapt, dacă nu de drept, regimul dualist. Ideea autonomiei ar fi fost, temporar cel puţin, abandonată.

În lunile ce au precedat ruptura cu A.C. Popovici, E. Brote s-a hotărât să înceapă acţiunea pentru trecerea la activism, antrenând întreaga mişcare în fruntea căreia se găsea. Prudent, căci ideea era nouă şi putea să nu convină multora, obişnuiţi cu pasivismul, E. Brote manevrează încet pentru a realiza schimbarea în câţiva ani. Dar, este evident că încă de la sfârşitul anului 1895 ştie ce are de făcut. Contrazicerea între atitudinea sa politică dinainte de 1895 şi după acest an este numai aparentă. Concepţia lui E. Brote, educat în spiritul lui A. Şaguna, colaborator în tinereţe al "Telegrafului român" şi adept al lui N. Cristea, fusese întotdeauna activistă. După cum am văzut, şi mişcarea tribunistă, la scurtă vreme după întemeierea ziarului, manifesta aceleaşi tendinţe. Împrejurările politice nu au permis o vreme concretizarea acestei tactici; de aceea, E. Brote a acţionat, timp de mai mulţi ani, ca pasivist, având un rol de frunte în mişcarea memorandistă. Dar, îndată ce a crezut că împrejurările sunt potrivite, a revenit la ideile din tinereţe. Aşadar, dacă evoluţia sa politică este sinuoasă, cauza trebuie căutată în împrejurările schimbătoare, nu în concepţiile sale.

Într-o anumită măsură, trecerea la activism se leagă şi de noua politică a lui D.A. Sturdza. Este greu de spus în ce măsură D.A. Sturdza, schimbându-şi propria orientare, l-a influenţat pe E. Brote să şi-o schimbe pe a sa. Poate influenţa a fost reciprocă. În orice caz, trecerea la

activism s-ar fi făcut oricum, cauza nefiind politica Partidului Naţional Liberal din România (căci şi slovacii, şi sârbii din Ungaria înregistrează aceeaşi evoluţie, paralel cu românii). Dar, fără îndoială, politica României a accelerat evoluţia.

,.Constituirea amicilor noştri în partid guvernamental" este partea cea mai gravă a acuzaţiei lui A.C. Popovici. Totuşi, partizanii lui E. Brote nu au încercat, în perioada de care ne ocupăm, să formeze un partid a-parte. Dimpotrivă, urmărind acţiunea lui E. Brote în anii ce urmează, observăm insistenta cu care încearcă să antreneze tot partidul în jurul programului său. Nu este vorba deci de scindarea Partidului Naţional Ro mân, ci de reorientarea lui în jurul altor idei, în jurul altei conduceri.

A.C. Popovici afirmă că noul partid ar fi urmat să fie guvernamental, adică să sprijine politica guvernului maghiar. Nu aceasta a fost ideea lui E. Brote, ci alta. Şi anume, după reunificarea şi consolidarea partidului, realizarea unei înţelegeri cu maghiarii în urma căreia românii să obţină o situaţie mai bună (inclusiv o lege electorală mai favorabilă). Şi această parte a programului corespundea dorinţelor lui D.A. Sturdza, dar avea, de asemenea, cauze obiective, legate de dorinţa românilor transilvăneni de a căpăta o pondere mai mare în stat. Deci, nu un partid guvernamental, ci un partid care să poarte tratative cu guvernul, pentru susţinerea drepturilor româneşti. Chiar peste mai mulţi ani, în 1902, E. Brote scria că primul pas care trebuie întreprins este cel al părăsirii politicii de pasivitate. Al doilea urma să fie alcătuirea unui program politic. Al treilea - participarea la alegeri, lupta electorală. " După ce toate acestea ar fi reuşit bine, ar fi sosit timpul ca să punem în practică noua direcţiune politică"[54].

Tactica grupării lui I. Raţiu rămâne cea veche: pasivismul. Dar, partidul fiind slăbit şi dezbinat în urma crizei, pasiviştii nu mai pot înălţa lupta lor la nivelul din perioada Memorandumului şi congresului na-ţionalităţilor. Două încercări de convocare a conferinţei naţionale (pentru 3/15 mai şi 12/24 octombrie 1896) sunt oprite de autorităţi. Lipsită de acţiuni politice mai însemnate şi părăsită de ziariştii remarcabili pe care îi avusese, "Tribuna" decade. Sibiul, ca centru politic românesc, îşi pierde mult din importanţă. Îi va lua locul Aradul.

Ecoul crizei a fost profund, atât în Transilvania cât şi în România. Cei mai mulţi oameni politici, alarmaţi de destăinuirile lui A.C. Popovici, au luat partea lui I. Ratiu (chiar unii dintre adversarii acestuia au preferat să se desolidarizeze de E. Brote - cum face de exemplu V. Lucaciu).

În Transilvania, doar o publicaţie locală, "Revista Orăştiei ", l-a lăsat pe E. Brote să se explice în numerele sale[55]55, declarând apoi că

---

[54] Arhiva Roman Ciorogariu (aflată la dr. Nerva Iercan, Arad), Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 5 februarie 1902.

[55] "Revista Orăştiei", II (1896), nr. 4 şi 5 (20 ianuarie/1 februrie şi 27 ianuarie, 8 februarie).

explicaţiile acestuia nu sunt satisfăcătoare, revista neputând să se situeze pe aceleaşi poziţii. De asemenea, lui S. Albini i-a fost refuzat un articol. În schimb, "Revista Orăştiei ", a continuat, în polemică cu "Tribuna" şi cu celelalte publicaţii transilvănene, să sprijine pc aderentii lui E. Brote (pe V. Mangra mai ales) şi, în general, pe oponenţii lui I. Raţiu (în primul rând pe V. Lucaciu).

În România, criza a fost din plin folosită ca armă de partid. Ziarul liberal "Voinţa naţională" a luat, fireşte, apărarea lui E. Brote (care a şi publicat aici, în lunile respective, un articol şi o scrisoare deschisă). Ziarele opoziţiei au condus cu înverşunare atacul contra lui E. Brote şi I. Slavici, desigur în primul rând nu pentru zdrobirea acestora, ci pentru a lovi în D.A. Sturdza şi în Partidul Naţional Liberal. Merită a fi amintită campania purtată în ziarele "Epoca" şi "Timpul" de conservatori, în "Ziua" de radicali, ca şi în "Adevărul".

Criza Partidului Naţional Român este deci, în esenţă, rezultatul înfruntării dintre partizanii a două tactici naţionale. Pasiviştii, bazându-se pe programul din 1881, susţin nerecunoaşterea regimului dualist, autonomia Transilvaniei, neparticiparea la alegeri şi la viaţa parlamentară. Activiştii consideră că dualismul şi autonomia sunt puncte ale programului care trebuie lăsate pentru un timp la o parte; cer participarea la viaţa politică a statului; speră într-o îmbunătăţire a sistemului electoral, pretinzând introducerea votului universal, teren unde se întâlnesc cu socialiştii români transilvăneni.

Pasiviştii urmăreau susţinerea neclintită a drepturilor poporului român, în timp ce activiştii căutau să realizeze cât se putea realiza în cadrul regimului existent. Şi unii şi alţii, chiar dacă pe căi diferite, luptau însă pentru realizarea aspiraţiilor naţionale româneşti. Criza a fost prea ascuţită în raport cu deosebirile de păreri, care nu erau în general esenţiale.

Între timp, E. Brote îşi prezentase cartea, spre premiere, Academiei Române, desigur, sfătuit şi sprijinit de D.A. Sturdza, care era secretarul general al acestei instituţii. Într-o anumită măsură, prin calităţile sale intrinsece, dar mai ales prin însemnătatea sa politică, de propagare a intereselor naţionale româneşti, lucrarea merita un premiu. Cu atât mai mult cu cât, acordându-i-l, Academia avea să-şi manifeste solidaritatea cu ideile expuse în carte, cu lupta românilor transilvăneni. Pentru E. Brote, premiul Academiei, de 5.000 de lei, ar fi reprezentat şi un serios sprijin material pe care, de asemenea, îl merita.

La 12 ianuarie 1896, Comisia premiilor Academiei hotărăşte ca darea de seamă asupra *Cestiunii române în Transilvania şi Ungaria* să fie alcătuită de Grigore Tocilescu (membru al Academiei, la secţia literară, din 1890). În cadrul aceleiaşi comisii, Gr. Tocilescu prezintă raportul la 13 martie 1896. Cu 5 voturi pentru şi 3 contra este aprobată

propunerea pentru premiere[56].

În sfârşit, discuţia hotărâtoare are loc la 18 martie 1896[57]. În raportul său[58], Gr. Tocilescu arată că lucrarea lui E. Brote "tractează una din cestiunile cele mai arzătoare, care pe noi românii ne interesează în supremul grad ca stat şi ca naţiune. Ea desfăşoară, cu o cunoştinţă adâncă a faptelor, într-o formă concisă, clară şi metodică, faptele de căpetenie prin care a trecut, de la originea ei şi până astăzi, cauza românilor din Transilvania şi Ungaria... nu este o scriere uşoară, pripită şi tendenţioasă, o broşură politică menită a dispărea cu ziua de mâine, ci rezultatul unui studiu critic şi conştiincios bazat pe izvoare documentare, al căror cuprins spune mai mult şi mai cu tărie decât a voit însuşi autorul". Deşi nu este de acord cu unele aprecieri politice (privind guvernul conservator), raportorul recomandă cu căldură cartea spre premiere.

Discuţiile care urmează sunt destul de aprinse. La vremea apariţiei ei, lucrarea nemulţumise pe mai mulţi oameni politici transilvăneni, iar acum, în plină criză a Partidului Naţional Român, după cum am văzut, E. Brote era atacat din toate părţile. Primul vorbitor, Vincenţiu Babeş (membru al Academiei de la înfiinţarea sa), vechiul adversar al autorului şi unul dintre personajele "negative" ale lucrării, declară că nu a citit-o "pentru că astfel de opere d-sale nu i se trimit şi de d-sa se ascund"; cu toate acestea, din câte a auzit şi a citit prin ziare, consideră că "scrierea este de cuprins politic militant", deci "Academia nu poate premia această scriere, fără a fi acuzată că se amestecă în luptele politice"[59].

Au vorbit apoi, în sprijinul lui E. Brote, bătrânul om politic liberal Nicolae Ionescu (arătând că "Academia are o datorie mai presus de orice consideraţiuni politice, de a premia şi de a încuraja pe acei cari sunt persecuţati şi cari luptă"), Vasile Maniu şi din nou Gr. Tocilescu. S-au pronunţat împotrivă transilvăneanul Alexandru Roman şi B.P. Haşdeu, iar V.A. Urechea a declarat că se va abţine de la vot.

Rezultatul votului a fost urmattorul: din 21 de votanţi, 14 s-au declarat pentru, iar 7 contra. Întrunindu-se - este drept, la limită - majoritatea de 2/3 necesară, se acordă autorului premiul Adamachi[60].

E. Brote câştigase o victorie, dar nici argumentele celor care se împotriviseră lucrării nu erau lipsite de greutate. Mai ales evoluţia sa

---

[56] "Analele Academiei Române", seria II, tom. XVIII, 1895-1896, Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1896, p. 313-316.
[57] *Ibidem*, p. 184-193.
[58] E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Raport prezentat Academiei Române de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1896.
[59] "Analele Academiei Române", seria II, tom XVIII, 1895-1896, Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1896, p. 187-188.
[60] Ibidem, p. 193.

politică din anul ce urmase publicării volumului, venea în contrazicere cu unele aprecieri cuprinse în el. Cartea critica aspru politica naţională a conservatorilor, dar acum, liberalii, prietenii lui E. Brote, făceau aceeaşi politică; astfel, condamnarea conservatorilor suna fals. De asemenea, orientarea autorului spre o înţelegere - chiar dacă îndepărtată - cu guvernul maghiar, venea în contrazicere cu unele atacuri îndreptate contra lui V. Babeş şi A. Mocioni. În felul acesta, unele pasaje ale lucrării se dovedeau a fi, într-adevăr, ocazionale, determinate de conjunctura politică din vremea mişcării memorandiste. Trebuie subliniat însă că aceste lipsuri şi contraziceri nu atingeau partea cea mai mare a lucrării, ci doar 2-3 dintre capitolele ei.

În cursul anului 1896, partizanii lui E. Brote au început să se organizeze, plănuind în primul rând editarea unui organ de presă. Au avut loc discuţii la Măgurele, unde era I. Slavici profesor. Unii ar fi dorit stabilirea ziarului la Braşov, vechii tribunişti având acolo mulţi prieteni, printre care şi Diamandi Manole, persoană influentă, care luase parte la întemeierea "Tribunei" în 1884. E. Brote a stăruit însă pentru alegerea Aradului şi a avut câştig de cauză[61]61.

Aradul nu a fost ales la întâmplare; el reprezen ta un centru politic românesc însemnat. În plus, ţără nimea din jurul Aradului manifesta multă combativi tate, antrenând astfel şi pe fruntaşii politici. De ase menea, pasivismul nu avusese nicicând rădăcini trai nice la Arad. Partidul era mai bine organizat aici, iar V. Mangra începuse să răspândească ideile lui E. Brote[62].

Mai mulţi militanţi energici (Mihai Veliciu, Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu şi alţii) se aflau strânşi tot la Arad. În sfârşit, aici exista şi Banca Victoria, înfiinţată în 1887, cel mai puternic institut romanesc de credit după Albina din Sibiu.

La toate acestea, E. Brote mai găseşte Aradului o calitate, esenţială pentru realizarea planului său: "Aradul mai are încă o însuşire, care ar lipsi atât Blajului cât şi Sibiului şi care astăzi cu deosebire este de preţuit. Înţeleg calitatea Aradului a fi locul cel mai potrivit, unde s-ar putea întâlni maghiarii şi românii la o înţelegere oarecare... Trebuie făcută o încercare serioasă şi anume la Arad"[63].

Pentru editarea ziarului, E. Brote i-a dat lui V. Mangra un ajutor de 5.250 florini; nu se ştie dacă această sumă îi aparţinea lui sau a fost rezultatul unei colecte realizată cu sprijinul lui D.A. Sturdza. Sigur este însă că noua publicaţie a fost scoasă la Arad după indicaţiile şi în parte

---

[61] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 274 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 17 decembrie 1900).

[62] Arhiva B.C.S., doc. 4245 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 15/27 noiembrie 1895).

[63] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 274 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 17 decembrie 1900).

cu sprijinul material al transilvănenilor din Bucureşti, fiind susţinută şi de şeful Partidului Naţional Liberal.

Numărul de probă al noului ziar, care se numeşte "Tribuna poporului", în amintirea vechii "Tribune", dar în acelaşi timp pentru a se deosebi de cea care continua acum la Sibiu, apare la 25 decembrie 1896/6 ianuarie 1897, iar numărul 1 la 1/13 ianuarie 1897. De la bun început ziarul nu este provincial, căci, deşi sprijinit în primul rând de arădeni, are susţinători şi cittitori în toate părţile Transilvaniei şi în România. Redactor responsabil este I. Russu-Şirianu. Datorită în primul rând muncii lui, "Tribuna poporului" va deveni în câţiva ani cel mai bine informat şi scris ziar din Transilvania. Între 1898-1900 un rol important în redactarea gazetei are şi G. Augustini, care în iunie 1897 părăseşte Sibiul, certat la rândul său cu gruparea din jurul lui I. Raţiu. Plecarea sa de la Sibiu la Arad dovedea că şi pe planul alianţei româno-slovaco-sârbe, centrul de greutate tindea să devină tot Aradul.

Este mai greu de spus cine conduce de fapt ziarul. E. Brote continuă să se considere şeful mişcării; el publică în "Tribuna poporului" articole programatice şi dă indicaţii generale pentru desfăşurarea luptei. Era însă greu de condus din România o acţiune la Arad. De aceea, de multe ori în problemele importante, aproape întotdeauna în cele mărunte, arădenii vor proceda după propria lor judecată, care putea sau nu să corespundă cu a lui E. Brote. Acesta a continuat să aibă însă un rol de seamă în determinarea trecerii de la pasivism la activism. Alături de el, I. Slavici, retras la Măgurele, este un harnic colaborator.

Ziarul se află iniţial şi sub influenţa lui V. Mangra. Directivele lui vor fi puse însă în discuţie, odată cu încercările sale de a grăbi, cu orice preţ, apropierea de guvernul maghiar. Deşi mult mai discretă, influenţa lui R. Ciorogariu a fost reală şi ea, singură, se va prelungi până la dispariţia ziarului. El nu a fost de acord cu exagerările lui V. Mangra, şi, mai târziu, ale lui E. Brote şi I. Slavici. Iniţial ziarul este sprijinit şi de V. Lucaciu, iar din 1900, când se stabileşte la Arad, V. Goldiş are la rândul lui un cuvânt de spus.

Este lesne de observat că noua mişcare nu era unitară. Ea îi grupa în general pe partizanii activismului, o tactică, nu un scop în sine. Unii nu erau lămuriţi nici în privinţa activismului. De aceea, şi de asemenea pentru a pregăti, treptat opinia publică, "Tribuna poporului" publică la început chiar articole favorabile pasivismului. Cu atât mai puţin exista armonie de păreri în problema tratativelor româno-maghiare, alianţei naţionalităţilor, a raporturilor cu gruparea lui I. Raţiu.

Primul articol programatic mai important se intitulează *Acţiune!* şi apare la 15/27 ianuarie 1897. Este o pledoarie în favoarea alianţei naţionalităţilor şi a refacerii coeziunii Partidului Naţional Român. Se deplânge sistarea oricărei acţiuni a alianţei româno-slovaco-sârbe şi inactivitatea celor patru membri ai Partidului Naţional care îi

reprezentau pe români în alianţă: "D-nii dr. I. Raţiu, dr. V. Lucaciu, V. Mangra şi Iuliu Coroianu, orice s-a întâmplat între dânşii, când va trebui să reprezinte neamul românesc alături de slovaci şi sârbi desigur că nu se vor călăuzi de resentimente, ci vor avea în vedere exclusiv numai interesele naţionale... Să ne apropiem deci întâi între noi, şi apoi cu naţionalităţiie"[64].

Din Bucureşti, reacţia lui E. Brote este promptă: "Oare toate aceste - îi scrie el lui V. Mangra – nu se puteau publica de "Tribuna" din Sibiu? Ai d-ta convingerea, că cu asemenea idei politice se poate strânge poporul în jurul "Tribunei poporului" şi îţi vei asigura sprijinul cercurilor politice conducătoare de aici?...Un lucru să nu-l scăpăm din vedere. Am stat mult în aşteptare cu întemeierea noului ziar; să nu ne zică lumea la urmă că mai puteam să mai aşteptăm"[65].

Pentru a pune lucrurile la punct, în zilele următoare, E. Brote îşi publică, într-o suită de 7 articole, propriul său program sau mai curând atât cât putea enunţa din el în condiţiile date. Suita se numeşte *Puncte de orientare* şi apare între 24 ianuarie/5 februarie şi 4/16 februarie 1897. "Situaţia actuală diferă în mod esenţial de cea de la 1892", afirmă autorul[66]. Încheierea mişcării memorandiste, graţierea celor condamnaţi (cu care ocazie atât împăratul cât şi guvernul maghiar ar fi dovedit o anumită bunăvoinţă), vizita lui Francisc Iosif la Bucureşti (septembrie 1896), atenţia Europei îndreptată asupra situaţiei din Transilvania, dorinţa primului ministru român ca "neînţelegerile şi vrajba dintre români şi maghiari să înceteze", transformările ce se petrec în viaţa politică maghiară (decăderea Partidului Liberal, formarea Partidului Popular) – sunt toate elemente care trebuie să determine şi o schimbare a tacticii românilor. Deşi E. Brote exclude negocieri româno-maghiare (am văzut că în concepţia sa aceasta avea să fie ultima etapă), se declară împotriva intangibilităţii programului naţional din 1881 şi pentru "o rezervă binevoitoare" faţă de guvernul maghiar.

Punctele de orientare reprezintă un pas pe drumul ce va duce la abandonarea pasivităţii şi, mai târziu, la tratativele cu guvernul maghiar. Că aceste acţiuni, la rândul lor, nu vor reuşi, este drept; nu este însă mai puţin adevărat că în 1897 ele reprezentau ceva nou, puteau fi o speranţă.

Deosebirea între cele două programe amintite este evidentă şi ea marchează contradicţiile mişcării de la Arad. Nu trebuie crezut că cei care subscriau la primul program erau mai apropiati de I. Raţiu decât

---

[64] *Acţiune!* în "Tribuna poporului", I (1897), nr. 8 (15/27 ianuarie).

[65] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 229 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 16/28 ianuarie 1897).

[66] Puncte de orientare, în "Tribuna poporului", I (1897), nr. 19 (30 ianuarie/11 februarie).

de E. Brote; dar, deşi adepţi ai activismului, le era teamă să declanşeze mişcarea cât timp "Tribuna poporului" nu avea să grupeze în jurul său o mişcare mai amplă, mai puternică. De fapt, nici E. Brote nu făcuse decât primul pas, neamintind nimic de activism. În ce priveşte tratativele cu guvernul însă, neînţelegerea trebuie să fi fost de la început mai serioasă. Între aceste două programe, "Tribuna poporului" va merge mai mulţi ani, oscilând.

Dacă în Transilvania E. Brote reuşise să-şi organizeze partizanii şi să inaugureze - desigur, cu tot felul de greutăţi - începutul unei noi linii politice, la Bucureşti situaţia devenea pentru el din ce în ce mai complicată. Putea juca un rol aici numai prin relaţiile strânse ce le avea cu D.A. Sturdza. Acesta este însă atacat tot mai vehement - chiar în cadrul propriului partid - şi, spre sfârşitul anului 1896 silit să demisioneze. Se formează la 21 noiembrie 1896 un nou guvern liberal, condus de P.S. Aurelian. D.A. Sturdza revine la conducere în martie 1897, dar poziţia sa rămâne destul de şubredă şi, mai ales în problema naţională, din partea lui cu greu se mai puteau aştepta acţiuni importante. De asemenea, opinia publică era dezorientată de neînţelegerile din Transilvania.

În general, ca prieten al lui D.A. Sturdza, şi în urma scandalului de la începutul anului 1896, E. Brote nu era privit cu simpatie în cercurile politice din Capitală. Activitatea sa la Bucureşti, atât de bogată în anii 1893-1895, devenise acum neînsemnată. Dacă n-ar fi fost în primejdie de a fi condamnat, soluţia cea mai bună era să treacă în Transilvania şi să ia conducerea directă a partizaniior săi, care continuau să îl numească, la fel ca mai înainte, "Căpitanul". În lipsă de ceva mai bun, se ocupă, în 1896 şi în primele luni ale anu lui 1897, din însărcinarea Academiei (deci a lui D.A. Sturdza) cu îngrijirea volumului de cuvântări ale regelui Carol I. Volumul apare în 1897 sub titlul *Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I* şi cuprinde discursurile acestuia din 1866 până în decembrie 1896. Dacă ne gândim la iluziile din primii ani, la intensa propagandă naţională desfăşurată, la lupta pentru trans formarea cauzei româneşti într-o problemă europeană, sfârşitul activităţii sale politice la Bucureşti este, fără îndoială, deosebit de trist.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre viaţa lui personală, căci la 7 noiembrie 1896 se căsătoreşte, în sfârşit, cu Adela de Heldenberg. La căsătoria religioasă, i-au avut ca nuni pe D.A. Sturdza şi soţia sa, Zoe Sturdza; iar la primărie, martori au fost D.A. Sturdza, avocatul George Bursan (liberal, membru marcant al Ligii Culturale), Ioan Slavici şi Ioan Bianu (primii doi din partea soţului, ceilalţi ai soţiei)[67]. Se parte că Adela de Heldenberg a făcut o impresie deosebită asupra protipendadei bucureştene. "Când viitoarea doamnă Brote şi-a făcut aparitia în

[67] *Primăria Sectorului I Galben. Extract din registrul actelor de căsătorie pe anul 1896*, în Arhiva Ana Dogariu.

saloanele exclusiviste ale Zoiei Sturdza, născută Cantacuzino, persoana ei de o eleganţă rafinată, îmbrăcată cu ce Viena a putut oferi mai fin, a făcut vâlvă, şi când tânăra a mai deschis gura într-o franţuzească fără greş şi a mângâiat cu măiestrie clapele pianului boieresc - haloul a fost unanim..."[68].

E. Brote şi-a păstrat însă sângele rece. Pentru el Bucureştii reprezentau un capitol aproape de sfârşit. O soluţie pentru viitoarea sa activitate i-a fost oferită tot de D.A. Sturdza. Moşia acestuia, Găiceana, aflată în judeţul Tecuci, mergea cât se poate de rău; din această pricină, în vara anului 1897, proprietarul era tocmai pe cale de a rezilia contractul arendaşului A. Popea. "Vorbindu-mi de mersul rău al moşiei - scrie E. Brote - a rezultat din convorbirile noastre ideea de a părăsi modul de arendare, de a organiza şi înzestra moşia pentru o exploatare în regie şi de a realiza a ceastă idee în tovărăşie"[69]. E. Brote avea să investească suma de 30.000 lei, realizată prin vinderea proprietăţii sale din Transilvania; de asemenea, urma să se stabilească la Găiceana pentru a reorganiza moşia, folosind vasta lui experienţă de agronom. În imposibilitate de a se întoarce în Transilvania şi de a activa la Bucureşti, Găiceana îi apărea ca singurul refugiu; de sigur, un refugiu temporar, căci nu avea intenţia să renunţe la planurile politice. Sub îndepărtata lui supraveghere, curentul politic ce îl iniţiase în Transilvania avea să se dezvolte de la an la an.

[68] L. Brote, *op. cit.*, p. 14.

[69] Arhiva Ana Dogariu, manuscrisul privind activitatea lui E. Brote la Găiceana (în continuare *Ms. Găiceana*). Este o relatare precisă a situaţiei moşiei şi a realizărilor sale. Unele pagini dovedesc un talent literar remarcabil.

V. Găiceana (1898-1908)

Comuna Găiceana se afla în judeţul Tecuci, pe Valea Berheciului, la vreo 60-65 km nord de capitala judeţului şi la 30 km de Adjud, într-o regiune deluroasă. Centrul comunei, Târgul Găiceana, este aşezat într-o depresiune, de aici răsfirându-se pe văile dintre dealuri, alte 10 sate sau cătune: Ghiloveşti, Huţul, Lunea, Marginea, Pietroasa, Popeşti, Recea, Ungureni, Valea-Morii, Zlătăreasa. Spre sfârşitul secolului trecut populaţia se ridica la 590 familii sau 2.110 locuitori[1].

Aici se afla moşia lui D.A. Sturdza. Ea aparţinuse vornicului Alexandru Sturdza care, murind în 1863, îşi lăsase proprietatea lui Matei Sturdza şi Zoei, căsătorită Balş. Amândoi mor însă curând şi moşia revine celuilalt fiu, D.A. Sturdza[2].

Găiceana era o proprietate impunătoare. Avea o suprafaţă de circa 6.000 hectare, o lungime de peste 20 km şi lăţimea maximă de 6-7 km. "Terenul este accidentat şi dealurile ce o înconjoară şi o traversează se ridică ceva peste 500 m asupra mării. Numai pe valea principală îngustă terenul este şes, dar totodată şi mlăştinos, acoperit cu plante trestioase. Mai mult decât jumătate din suprafaţa moşiei este ocupată de păduri, mai ales fagi, tei, plopi şi stejari. Şi partea liberă de pădure este pădureaţă, crescând în grupuri mai mari sau mici tufe de stejari, frasin, plopi, porumbele, muriş etc. După planul moşiei lucrat la 1875, sunt 2.209 fălci pădure, 1.198 f. arături, 182 f. fâneţe, 375 f. păşuni, 22 f. vii şi restul drumuri etc"[3], (o falce are 1,43 ha).

Remarcabil organizator în diferite sectoare de activitate, D.A. Sturdza s-a îngrijit însă prea puţin de propria moşie, pe care se mulţumea să o exploateze cât mai mult, în chip neraţional, la fel ca majoritatea moşierilor, neurmărind decât câştigul material. În E. Brote a crezut că găsise omul potrivit pentru a readuce ordinea la Găiceana. Convenţia[4] semnată de cei doi în vara anului 1897, prevede o asociere, D.A. Sturdza supunând cultivării întreaga moşie, iar E. Brote investind o sumă de aproximativ 30.000 lei. Pentru conducerea administraţiei, el urma să primească 1.000 lei pe lună şi produsele necesare întreţinerii casei. Cu venitul net al moşiei avea să se procedeze astfel: 50.000 lei se capitalizau în fiecare an, până la 80.000 lei se cuveneau lui D.A. Sturdza, iar ce trecea peste 130.000 lei se împărţea egal între asociaţi.

Convenţia era încheiată pe termen de 10 ani, până la 31 martie 1908.

Spre deosebire de D.A. Sturdza, E. Brote, care lucrase ani de-a

---

[1] *Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, Bucureşti, 1900, p.478.

[2] Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, 390/1878, f. 8.

[3] *Ms. Găiceana*.

[4] Conventia se află în arhiva Ana Dogariu.

rândul în Transilvania pentru ridicarea stării ţăranilor, înţelegea ca exploatarea raţională a moşiei să fie profitabilă şi acestora. Era o iluzie, şi avea să o plătească scump mai târziu.

În aprilie 1898, E. Brote se instalează la Găiceana. Mizeria, mai mult chiar - stadiul de descompunere a moşiei, erau de nedescris. " Starea în care se aflau părţile moşiei, afară de păduri, era adevărat barbară", scria el[5]. Terenul arabil se degrada, fâneţele dădeau un fân "respins de regulă de bovine", viile "nu meritau această numire", căci erau cuprinse "din toate părţile de pir, care în loc să fie stârpit era cosit şi pe pleşurile viei se ridicau clăi mari de fân de calitate mai bună decât cel de pe fâneţe. Niciuna din vii nu era împrejmuită şi vitele treceau peste ele, păscându-le"; păşunile erau râpoase şi în parte împădurite.

Primele zile petrecute la "curtea boierească" nu au fost deloc plăcute, căci aceasta se integra perfect în peisajul mizer al moşiei. " Situată pe un podiş aproape la capătul sudic al moşiei, între două râpi, cari în faţa Curţii se împreunau, cuprindea un şir de clădiri scunde construite din lemn şi lut, acoperite cu şindrilă sau cu paie. Toate fără excepţiune erau ruinate, parte din ele prăbuşite, şi cu coperişele sparte. Legiuni întregi de guzgani, şoareci, stelniţe, pureci, muşte şi alte insecte asediase aceste ruine, încongiurate de straturi groase de murdării strânse de decenii. Bufniţe şi cucuveici se încuibase în toate părţile şi noaptea răsunau văile de vaietele lor pătrunzătoare... În amurgul sării era preste tot primejdios a trece prin ogradă fără a fi înarmat cu o ghioagă puternică, căci erai atacat de batalioane de guzgani mari, care înaintau în coloane asupra magaziei de producte..."[6]. Într-un asemenea cadru, viaţa sătenilor era dintre cele mai dificile. Familiile ţărăneşti - în număr de 560 după calculul lui E. Brote - dispuneau de 1.138 fălcii pământ propriu (1.627 ha). Aceasta însemna, în medie, mai puţin de 3 ha pentru fiecare familie. Mai mult de o treime (34%) a veau sub o falcie loc arabil; de asemenea, 25 de familii nu dispuneau de niciun petec de pământ, iar 87 de o suprafaţă aproape inexistenltă (sub 40 prăjini). Doar o pătrime (24%) aveau peste două fălci; un singur locuitor poseda 6 fălci (aproape 8 ha) şi 11 câte 4-5 fălci (6-7 ha). O pătrime (23%) n-aveau vite deloc, cei mai mulţi (40%) "ţineau numai 2 vaci pe care le înjugau şi le mulgeau", "numai o pătrime (24%) aveau câte 2 boi, unii câte un bou şi o vacă sau 2 cai şi de abia 7% din săteni dispuneau de 4 capete de vite mari (boi, vaci, cai)"[7].

În asemenea condiţii, în afara cultivării petecului lor de pământ, ţăranii erau nevoiţi, pentru a putea trăi, să-şi vândă forţa de muncă. Plata era următoarea: "o prăjină arată, grăpată şi semănată 20 bani, o

---

[5] *Ms. Găiceana*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.

prăjină de secere cărată 20 bani, o prăjină prăşită de două ori, culeasă, tăiat şi cărat hlujii, cărat şi aşezat porumbul 30 bani; 1 zi de vară cu carul 2 lei - toate cu hrana proprie a lucrătorului"[8]. În plus, "fiecare sătean era obligat la o zi cu carul de clacă (fără plată) sau, neavând vite de jug, la două zile cu palmele". În ce priveşte angajamentele mai lungi, lunaşii (32 de zile de lucru), în afară de hrană, îmbrăcăminte şi lemne de foc, primeau 16 lei, văraşii (de la 1 martie până la 1 noiembrie) 50-100 lei şi "anaşii", 80-150 lei. Muncitorii erau toţi din sat; domeniul având o reputaţie rea, în Găiceana nu prea soseau muncitori agricoli din afară.

Cu toată înapoierea moşiei - care, de altfel, nu era singura aflată în această situaţie - este de remarcat faptul că relaţiile capitaliste aproape se generalizaseră. Cei care nu aveau din ce trăi se angajau ca muncitori agricoli - pentru o perioadă mai scurtă sau pentru tot anul - primind în schimb un salariu de mizerie (dacă retribuirea muncii în dijmă reprezenta în medie 15.000 lei anual, lucrările plătite în bani se urcau la peste 37.000 lei).

E. Brote este silit să ia totul aproape de la început. La 18 mai 1898 - după patru săptămâni de la sosirea sa - îi scria lui I. Bianu că a început "reformele"; cărase "multe sute de care de murdării din curte" şi purta război cu şobolanii, cucuveicile şi insectele, ziua şi noaptea. Rezultatul nu era încă prea îmbucurător: "numărul morţilor este considerabil, dar rezervele armatelor duşmanului sunt atât de mari şi numeroase încât nu prevăd sfârşitul războiului". Prin grija lui I. Bianu, era zilnic aprovizionat cu ziare[9].

Toate aceste greutăţi nu erau însă de natură să îl sperie. Dimpotrivă, a început cu toată râvna munca pentru transformarea moşiei. Cam în aceeaşi vreme, îi scria optimist lui D.A. Sturdza că "frumuseţea câmpurilor şi a pădurilor te face să uiţi în curând toate neajunsurile câte au rămas în urma unor arendaşi lacomi şi lipsiţi de conştiinţă. Chiar cu locuinţa defectuoasă ne-am împăcat. Spoită din nou, curăţată şi puţin aranjată se prezintă cu mult mai prietenoasă ca mai înainte. Ionel (fiul său n.n.), totdeauna voinic, se răsfaţă în veselie, pe care numai somnul o curmă". Chiar soţia sa "neaşteptat de iute s-a împrietenit cu noile împrejurări de aici"[10].

În toamna anului 1898, primele rezultate începeau să se vadă: "Noi aici suntem încă în deplină activitate. Am semănat până acum cu grâu un număr îndoit de fălci ca acum un an şi sper să mai semăn înainte

---

[8] *Ibidem*.

[9] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55556 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 18 mai 1898).

[10] Loc. cit., doc. 122007 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 11 mai 1898).

dacă timpul favorabil nu se va schimba"[11].

,,Prima lucrare ce trebuia pornită era exploatarea pădurilor, căci ea era destinată să producă capitalul de 250.000 lei menit pentru investiri"[12], arată E. Brote. Planul de organizare fixase un termen de 5 ani, deci în fiecare an venitul net al pădurilor trebuia să se ridice la 50.000 lei. În primii trei ani s-a furnizat căilor ferate lemn pentru traverse, obţinându-se în schimb capitalul de 182.793 lei. "Rezultatul acesta nu era în curajator, fiindcă în aceşti 3 ani se consumase cea mai valoroasă parte a pădurii: stejarul în dimensiunile cele mai mari"[13]. Împreună cu silvicultorul Tendeloff, E. Brote a ajuns la concluzia necesităţii înfiinţării unei fabrici de cherestea. Aceasta - cu maşini cumpărate din Viena - şi-a început activitatea în primăvara anului 1901. A funcţionat patru ani şi jumătate, producând un venit brut de 798.879 lei. Cheltuielile fiind de 655.196 lei, venitul net se urcă la 142.683 lei. (În total s-au tăiat 20.000 mc cu preţul mediu de 40 lei metrul cub). La începutul anului 1906, fabrica a fost desfiinţată, maşinăriile ei fiind vândute cu 25.000 lei. În total, exploatarea pădurilor a adus venitul net de 335.000 lei, menit a servi pentru investiţii pe moşie.

Aceste investiţii erau absolut necesare, căci domeniul lui D.A. Sturdza nu cuprindea practic nimic din cele necesare exploatării câmpului. "Pe moşie lipseau cu totul unele din cele mai indispensabile clădiri, precum coşere, pivniţi, ateliere, locuinţe etc., iar cele ce se găseau erau într-o stare de ruină"; de asemenea "la pornirea afacerilor, moşia n-avea absolut nimic: nici plug, nici bou, nici sapă, nici cui, nici vreun scaun cel puţin. După plecarea arendaşului la Sf. Gheorghe 1898 era acolo o completă pustietate. Situaţiunea de a duce lipsă de cele mai indispensabile lucruri pentru viaţa zilnică nu şi-o poate înfăţişa nimeni, decât acela care s-a aflat în ea. Nu numai că nu se găsea niciun scaun, dar nu era nimeni într-o circumferinţă de vreo 30 km care ar fi putut să vândă, sau să facă, sau să împrumute o asemenea mobilă simplă"[14].

Aceste aprecieri, făcute de E. Brote, ar putea să pară exagerate, dar ele sunt pe deplin confirmate de expertizele efectuate de Creditul funciar rural, la 1878, 1882 şi 1895; de fiecare dată se arată că nu există "acareturi" pe moşie[15].

În comparaţie cu situaţia din 1898, realizările lui E. Brote, în decurs de zece ani, sunt impresionante. După plecarea sa de la Găiceana,

---

[11] • Loc. cit., doc. 122009 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 22 octombrie 1898).

[12] *Ms. Găiceana*.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*.

[15] Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, dosar 390/1878, 1735/1895.

putea să scrie cu mândrie: "astăzi stau pe moşie 57 clădiri, din cari 12 sunt destinate pentru înmagazinarea productelor moşiei (9 clădite din nou şi 3 reparate şi amplificate), 5 pentru adăpostirea vitelor (toate din nou), 18 pentru ateliere, industrii şi birouri (afară de una toate nouă) şi 25 case de locuit (din care 12 nouă) cu toate apartinenţele lor, grajduri, pivniţi, şoproane, coteţe etc."[16]. Situaţia este confirmată şi de expertiza Creditului funciar rural din 1905, noul raport cuprinzând, pe două pagini, o lungă listă de "acareturi"[17].

Pornind, de asemenea, de la zero, E. Brote a predat după 10 ani vite preţuite în total la 19.435 lei (56 boi, în valoare de 11.400 lei, 32 cai în valoare de 5.590 lei, 7 vaci, 53 oi etc.). Tot la sfârşitul acestei perioade, inventarul maşinilor agricole se compunea din: 3 locomobile cu 12 cai putere fiecare (preţul peste 10.000 lei), 3 batoze (2 pentru grâu cu preţul de 7.414 lei fiecare, una pentru porumb de 2.959 lei), 42 pluguri de oţel, vânturătoare, grape etc. Au fost cumpărate de la firma Clayton & Shuttleworth Ltd, valoarea lor totală fiind de 85.470 lei.

Se adaugă la acestea cheltuielile - 34.137 lei - făcute pentru instrumente, unelte şi mobilier. În total, valoarea vitelor, maşinilor, uneltelor şi mobilierului se ridica la 139.042 lei.

În sfârşit, reforme importante au fost introduse în ceea ce priveşte economia câmpului. Până la venirea lui E. Brote "nu exista niciun fel de regulă sau sistem, după care s-ar fi cultivat câmpurile. Se ara acolo, unde plugul putea trage brazda"[18]. E. Brote introduce asolamentul, defrişează terenurile cuprinse de buruieni, întăreşte prin garduri şi plantaţii malurile râpoase.

Din păcate, ţăranii nu au profitat prea mult de ridicarea economică a moşiei. Situaţia lor rămâne precară. Corespondenţa lui E. Brote din aceşti ani constituie o preţioasă sursă de informare asupra condiţiilor - deseori neomeneşti - de viaţă de la sate. Iată un fragment semnificativ (dintr-o scrisoare adresată lui D.A. Sturdza), descriind situaţia în primele săptămâni ale primăverii anului 1905: "Mai întâi e lipsa de hrană pentru săteni, care va mai continua încă vreo 2-3 luni. Apoi sunt vitele slăbite de foame, pe care păşunea încă nesuficientă nu le poate hrăni. Săteanul nu poate în deplini niciun fel de muncă cu ele şi nu poate să-şi câştige, după iarna grea şi lungă, nici puţinul de care are nevoie pentru acoperirea celui mai redus buget posibil"[19]. "Ţăranul - scrie el - n-are nici bani, nici nutreţ, nici hrană"[20].

---

[16] *Ms. Găiceana*.

[17] Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, dos. 1735/1895, p. 41-42.

[18] *Ms. Găiceana.*

[19] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122.064 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 12/25 aprilie 1905).

[20] Loc. cit., doc. 122.062 (Scrisoarea lui E. Brote către D. A. Sturdza din 14/27

În măsura în care îi permiteau relaţiile de producţie existente şi obligaţiile sale faţă de proprietar, E. Brote a încercat, reuşind pe alocuri, să stârpească unele abuzuri, să creeze condiţii mai omeneşti de muncă şi trai. Iată câteva măsuri luate de el încă din primele zile: "Bătaia sătenilor din partea slujbaşilor moşiei a fost riguros oprită şi pedepsită. S-au luat dispoziţiuni severe ca pământul muncit de săteni să fie măsurat în mod conştiincios şi exact, ca socoteala şi plata în toate afacerile cu sătenii să se îndeplinească în mod regulat şi prompt. Încât a fost cu putinţă s-a satisfăcut tuturor cererilor de loc de hrană şi nici un sătean lipsit cu totul de pământ n-a rămas neîmpărtăşit. Munca a fost declarată liberă, adică fiecare sătean avea dreptul să plătească arenda locului, taxa de păşune şi avansurile de bani nu numai exclusiv prin muncă, ci şi prin numerariu. Pedepsele grele pentru săteni de a fi excluşi de la moară, de la pădure etc. au fost desfiinţate"[21].

În ultimii ani ai administraţiei lui E. Brote a crescut şi plata diferitelor munci: "pentru o prăjină preţurile au fost urcate la arături de la 20 bani la 25, la secere de la 20 bani la 40, la praşilă de la 30 bani la 50; pentru ziua cu palmele plata s-a urcat de la 1 leu la 1,20 lei şi 1,50; şi pentru ziua cu carul de la 2 lei la 2,50 şi 3 lei"[22]. De asemenea, s-a oprit munca duminica.

Planul lui E. Brote era însă mai ambiţios. El nu urmărea numai lichidarea unor abuzuri, ci, în general, ridicarea materială şi culturală a ţărănimii. A înfiinţat, în acest scop, o Casă de ajutoare care, având ca resurse contribuţii de bună voie şi reţineri din plăţile făcute prin casieria moşiei (2% din salariul fiecărui slujbaş şi 1% din plata lucrătorilor), îşi propunea următoarele :

a) a da îngrijire medicală gratuită tuturor slujbaşilor şi lucrătorilor şi a servi medicamente gratuit;

b) a da ajutoare în bani tuturor în cazuri de nenorociri;

c) a face reparaţii urgente la drumurile publice;

d) a clădi biserica şi şcoala.

În 10 ani s-au strâns astfel 47.900 lei (34.700 prin reţineri de la plăţi; primăria a contribuit cu 6.000, moşia cu 4.000, iar E. Brote personal cu 2.000 lei). Din această sumă s-au cheltuit cu restaurarea bisericii 21.000 lei, cu construirea edificiului şcolar (lucrare deosebit de necesară, căci până atunci servea drept şcoală o cameră neîncăpătoare din localul primăriei) 18.000 lei, cu medicul şi medicamente gratuite 3.500 lei etc.

E. Brote a manifestat o atenţie deosebită pentru noua clădire a şcolii. În legătură cu aceasta i-a scris şi lui Spiru Haret. Planurile şi devizele au fost lucrate în birourile administraţiei moşiei: "Şcoala este

---

februarie 1905).

[21] *Ms. Găiceana.*

[22] *Ibidem*.

întocmită pentru 4 sale, din care 2 se vor folosi ca sale de învăţământ, una ca cantină şi una ca dormitoriu..."[23].

Principala realizare a lui E. Brote în direcţia ridicării ţărănimii a fost constituirea, sub îndrumarea şi conducerea sa, a Băncii populare Găiceana şi a Băncii federale Concordia.

Mişcarea pentru înfiinţarea băncilor populare începuse în România în anii 1891-1893[24]; în primii ani însă, evoluţia lor a fost lentă, aşa încât la 1898 existau doar 24, în general rodul unor iniţiative izolate. Situaţia se schimbă începând din acest an, când mişcarea băncilor populare trece sub îndrumarea noului ministru al cultelor şi instrucţiunii publice, Spiru Haret. Reprezentant al aripii de stânga a Partidului Naţional Liberal, el a avut meritul de a fi văzut mai clar decât mulţi alţii necesitatea - chiar în interesul menţinerii orânduirii burgheze - ridicării culturale şi economice a satelor. Activitatea sa în această direcţie - bazată în primul rând pe ajutorul învăţătorilor - s-a bucurat şi de atenţia, uneori de aprobarea mişcării socialiste din ţara noastră. Un rol important revenea - potrivit conceptiei lui Spiru Haret - diferitelor forme de cooperare a ţărănimii: societăţi de economii şi ajutor mutual, bănci populare, cooperative de consum, obşti de vânzare şi cumpărare a pământului etc. Rezultatele nu s-au lăsat aşteptate. Numărul băncilor populare sporeşte de la 24 în 1898 la 80 în 1900, 710 în 1902 şi 1.625 în 1904.

E. Brote nu putea rămâne indiferent în faţa acestei evoluţii. Legat politiceşte de Partidul Naţional Liberal, el se plasează, prin concepţiile sale, în aripa de stânga a partidului, la fel ca Spiru Haret. Mişcarea susţinută cu atâta energie de ministrul cultelor şi instruc ţiunii era foarte asemănătoare cu cea încercată de el, cu mai mulţi ani în urmă, în Transilvania. De o parte şi de alta a munţilor, problema ridicării ţărănimii era vitală pentru întreaga naţiune română.

Dificultăţi erau destule la Găiceana în calea înfiinţării unei bănci. Sătenii erau săraci, abia trăiau de pe o zi pe alta, neavând economii pe care să le depună. Nici nu erau pregătiţi pentru a organiza şi conduce, în folosul lor, o asemenea instituţie. Banca s-a putut totuşi înfiinţa, la un nivel modest, cu 50 membri şi 900 lei capital[25].

Adunarea de constituire a avut loc, în prezenţa unui delegat al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, la 31 martie 1902, fiind ales

---

[23] Arhiva B.C.S., S II - 3-101, doc. 40 (Concept de scrisoare către D.A. Sturdza din aprilie 1902).

[24] Pentru istoricul băncilor populare, vezi A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experienţe cooperative în România (1893-1934)*, Bucureşti, 1935. (Extras din "Analele statistice şi economice", octombrie-decembrie 1934); idem, *Monografia cooperaţiei de credit din România.1906-1935*, Bucureşti, 1935. La începutul carierei sale, A.G. Galan a lucrat la Găiceana, sub conducerea lui E. Brote.

[25] "Anuarul băncilor populare din România pe anul 1901", Ploieşti, 1902, p. 414-415.

preşedinte al consiliului de adminstraţie E. Brote, iar vicepreşedinte învăţătorul Miron Costin[26]. Tot acum se votează şi statutele societăţii, care vor fi publicate[27]. Banca era înfiinţată pentru o durată de 10 ani, de la 1 aprilie 1902 până la 31 martie 1912, activitatea ei putând fi prelungită prin votul adunării generale. Scopul ei era "de a forma un capital prin cotizaţiuni lunare, care va servi la împrumutarea membrilor societăţii". Cotizaţia lunară se stabilea la 50 bani (taxa de înscriere fiind de 2 lei). Capitalurile erau primite pentru păstrare şi fructificare, cu dobândă de 6% anual. Împrumuturile se acordau pe termene de 3 şi 6 luni, putându-se admite şi prelungiri, cu dobânda de 10% pe an pentru membri şi 12% pentru persoanele străine.

Dacă la început, din pricina multiplelor dificultăţi, banca "a mers greu şi şchiopătând", după un timp lucrurile s-au îndreptat şi "înstituţiunea a luat un avânt neaşteptat"[28]. La sfârşitul anului 1908, capitalul său, care pornise de la 900 lei, era de 37.560 lei (aflându-se, din acest punct de vedere, pe locul 6 din cele 44 bănci ale judeţului); numărul membrilor ajunsese, la aceeaşi dată, 126 (96 plugari, 5 comercianţi, 4 meseriaşi, 19 proprietari, 1 preot, 1 învăţător)[29].

Dacă în privinţa organizării Băncii populare s-a mers pe urme deja trasate, în schimb sătenilor de la Găiceana şi, desigur, lui E. Brote, le revine meritul de a fi înfiinţat prima Bancă Populară Federală din România. Întemeierea, federalelor era o necesitate căci, izolate, băncile ţărăneşti erau prea slabe pentru a avea un rol economic eficace. În vara anului 1906 s-a hotărât, în principiu, asocierea mai multor bănci populare în jurul celei de la Găiceana, federala cu numele Concordia realizându-se efectiv la 8 iulie 1907[30]. Era alcătuită din 9 bănci sărace, al căror capital atingea 46.815 lei, din care numai Banca Găiceana poseda peste 25.000. Federala avea o personalitate juridică independentă de aceea a societăţilor componente, fiind administrată de un consiliu federal (alcătuit dintr-un reprezentant al fiecărei bănci) şi o adunare generală (formată din toate consiliile de administraţie). Iniţial, capitalul ei era de 4.500 lei (fiecare bancă depusese 500 lei). În trei din care numai Banca Găiceana poseda peste 25.000. lei. După exemplul dat de Găiceana, mişcarea de federalizare a băncilor populare s-a intensificat: tot în 1907 se întemeiază o federală la Topoloveni (judeţul Muscel), iar în 1908 încă două: la Dumbrăveni (Botoşani) şi Piatra (Romanaţi).

---

[26] *Livretul-statut al Societăţii Economice "Banca Populară " din Găiceana judeţul Tecuci*, Tecuci, 1902, p. 13.
[27] *Ibidem*. p. 3-12.
[28] *Ms. Găiceana*
[29] "Anuarul băncilor populare şi cooperativelor săteşti din România" Bucureşti, 1908, p. 201.
[30] *Ibidem*, p. VI.

Autorul acestei lucrări a vizitat Găiceana în vara anului 1970 şi a putut constata cât de vie este încă amintirea lui E. Brote la toţi locuitorii, indiferent de vârstă. Chiar cei mai tineri cunosc câte ceva despre el, din ce au aflat de la înaintaşii lor. Desigur, multe fapte sunt deformate, s-a creat o adevărată legendă. Părerea unanimă este însă că E. Brote, cât a stat aici, "a înflorit moşia", după cum se exprimă un ţăran care a avut prilejul să-l cunoască personal; cu toţii remarcă grija sa pentru salariaţi, faptul ca în perioadele de secetă împărţea alimente oamenilor. Învăţătorul Gheorghe Chibzui (născut în 1887) s-a referit şi la atenţia lui deosebită faţă de şcoală; obişnuia să asiste la fiecare examen.

Dacă mai este necesară o dovadă a faptului că E. Brote a încercat şi a reuşit să se apropie cât mai mult de locuitorii satului, de cei care munceau pe moşie, aceasta este uşor de oferit: la 1907 ţăranii de aici nu s-au răsculat. Dacă situaţia ar fi fost la 1907 aceeaşi ca la 1898, fără îndoială că şi la Găiceana masele asuprite ar fi încercat să-şi facă dreptate ridicându-se la luptă, răspunzând, ca în atâtea locuri, violenţei prin violenţă.

La 13/26 martie 1907, E. Brote îi scria lui D.A. Sturdza că, mergând la Cernăuţi şi întorcându-se, avusese ocazia să treacă de două ori prin judeţele răsculate. Mişcarea se extinsese şi în imediata vecinătate a moşiei, dar la Găiceana încă nu se produseseră tulburări[31]. Într-o altă scrisoare, dă detalii asupra celor petrecute în sat. "Ţăranii - scrie el - n-au manifestat în niciun fel, şi-au formulat însă doleanţe", trimiţând delegaţi la E. Brote. "Fără intervenţia vreunei autorităţi, am negociat eu singur cu ţăranii şi în curând m-am împăcat cu ei spre mulţumirea ambelor părţi. Astăzi (duminică) am avut la mine pe delegaţii celor zece bănci populare... Întrunirea a decurs bine"[32]. Din aceste rânduri se observă că ţăranii din Găiceana nu aveau câtuşi de puţin intenţia să renunţe la revendicările lor; tactica aleasă a fost însă diferită de a altor sate, considerându-se că E. Brote este un om cu care se poate discuta şi ajunge la o soluţie, fără folosirea forţei.

Desfăşurarea paşnică a evenimentelor la Găiceana nu l-a împiedicat pe E. Brote să mediteze asupra cauzelor profunde ale marii răscoale şi a măsurilor necesare pentru remedierea răului. Fără a-şi depăşi mentalitatea burgheză, el are meritul de a fi înţeles bine esenţa mişcării, găsind-o nu în abuzurile câtorva mari arendaşi sau în "instigările" câtorva intelectuali, ci în exploatarea nemiloasă a maselor ţărăneşti. Nu a aşteptat mult pentru a publica un interesant articol în

---

[31] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122075, (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 13/26 martie 1907).
[32] Loc. cit., doc. 122076 (Scrisoarea lui E. Brote către D. A. Sturdza din 25 martie 1907).

"Tribuna", sub titlul *Mişcarea revoluţionară a ţăranilor din România*[33]. "Nu acum pentru întâia dată - scrie autorul - ţărănimea se ridică cu ciomagul în contra asupritorilor ei... Izbucnirile aceste periodice sunt o dovadă neîndoioasă că organizaţiunea socială a statului român suferă de o boală foarte grea, care, dacă nu va fi temeinic vindecată, ameninţă chiar existenţa sa". "Regatul României - continuă el - vinde pe an în străinătate producte ale pământului în valoare de 300 milioane lei, şi în acelaşi timp ţăranul român, care în realitate produce prin munca braţelor sale acest prisos al ţării, se luptă cu cea mai mare mizerie, uneori cu foametea chiar. ... Asupra ţărănimii apasă şi astăzi întreaga povară a unui sistem de exploatare bizantin, lacom şi nemilos".

Printre schimbările pe care le crede necesare pentru transformarea stării ţăranilor, E. Brote insistă şi asupra unei adevărate reprezentări a acestora în parlament. Îi scrie lui I. Bianu, candidat la alegerile de deputaţi, insistând asupra faptului că deputatul Colegiului III trebuie să fie un adevărat trimis al ţăranilor şi nu un boier scos din urnă la porunca celor puternici[34].

Dar, în concepţia sa, ridicarea ţărănimii trebuia mai întâi să aibă o bază economică. În această direcţie îşi intensifică eforturile, concretizate, după cum am văzut, în vara anului 1907, în înfiinţarea Băncii Federale Concordia. Unele articole pe care le publică în "Tribuna" întregesc imaginea acestei activităţi. La 6/19 aprilie 1907 îşi exprimă, sub titlul *Misiunea băncilor poporale în reforma agrară din România*, unele păreri deosebit de interesante, care dovedesc neîncrederea sa în bunele intenţii ale moşierimii şi speranţa că ţărănimea va reuşi, organizându-se, să-şi impună punctul de vedere. Aceste idei sunt reluate, cu referire specială la Găiceana, în articolul *Băncile poporale din România*[35]. E. Brote credea deci că problema agrară se va putea rezolva printr-o dublă ofensivă, economică şi politică, a ţărănimii. Limitele concepţiei sale sunt evidente: pe de o parte nu merge până la a cere desfiinţarea deplină a marii proprietăţi, pe de altă parte se pare că supraestimează posibilităţile de organizare, de afirmare politică a ţărănimii luată izolat. Cu toate acestea, ideile amintite sunt destul de radicale, pentru un prieten personal şi politic al lui D.A. Sturdza. Conflictul dintre cei doi se apropia.

Om de la ţară, deşi dintr-un mediu deosebit de cel de la Găiceana, E. Brote s-a adaptat perfect la viaţa pe moşie. Treburile moşiei îl absorb de dimineaţa până seara, încât cu greu găseşte vreme pentru alte

---

[33] E. Brote, *Mişcarea revoluţionară a ţăranilor din România*, în "Tribuna", XI (1907), nr. 62 (17/30 martie).

[34] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55571 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 7 mai 1907).

[35] "Tribuna", XI (1907), nr. 196 (5/18 septembrie).

activităţi: rezolvarea corespondenţei, redactarea unor articole pentru "Tribuna", lectura unor cărţi. Din când în când merge şi la Bucureşti; iar în vara anului 1898 şi la Constanţa. Mai greu trebuie să fi fost pentru soţia sa, care îşi găseşte un refugiu cântând ore în şir la pian, în aşteptarea următoarei vizite în capitală. Primul copil, Ionel, se născuse în septembrie 1897; urmează al doilea, Eugen, în 1899, al treilea, Ana, în februarie 1902 (născută la Dresda) şi al patrulea, Lidia, în ianuarie 1904.

O călătorie mai lungă a făcut familia Brote la sfârşitul anului 1901 şi primele luni ale anului 1902, în Germania. În această vreme, moşia a rămas sub conducerea lui Victor, fratele lui E. Brote, silvicultor de profesie, care se stabilise, de asemenea, în România. Trecând şi pe teritoriul austro-ungar, E. Brote n-a plecat înainte de a se pregăti sufleteşte să ajungă, eventual, în faţa curţii cu juraţi din Cluj. La 3 decembrie 1901, din Adjud, primul punct al călătoriei sale, îi scria lui I. Slavici: "În tot cazul, eu m-am pregătit şi pentru Cluj. Trebuie să presupun că nici regelui Carol, nici guvernului român nu i-ar veni astăzi la socoteală reînnoirea procesuluj Replicei, Memorandului etc. căci s-ar tulbura iarăşi raporturile între Austro-Ungaria şi România. Am însă convingerea că situaţiunea noastră, a românilor de dincolo, s-ar limpezi..."[36]36.

A trecut însă netulburat prin fronltierele austro-ungare, ajungând la Dresda, de unde îi scria lui D.A. Sturdza, la 19 decembrie, remarcând că nu a mai fost în Germania din 1873[37]. Stabilindu-se pentru întreaga iarnă în acest important centru cultural, lucrează intens pentru a recupera pe cât posibil timpul pierdut: " Petrecerea aici m-a făcut să simt şi mai mult cât am rămas înapoi în cei nouă ani, câţi am stat închis în România şi mi-a sporit strădania a folosi intensiv timpul disponibil. Colecţia regală de tablouri şi biblioteca regală ocupă cea mai mare parte din zi". Este plăcut surprins întâlnind, în colecţiile bibliotecii, şi cartea sa despre problema naţională românească. "În al treilea rând urmează muzica, care ocupă mai ales serile. Timpul care-mi prisoseşte... este destinat excursiilor pedestre în regiunile prea frumoase din împrejurime, câteodată în societatea lui Ionel".

Dar, nu uită nici de interesele moşiei. Negociază cu un mare negustor de lemne: "E vorba ca stejarii noştri, cari nu sunt apţi pentru cherestea, să fie folosiţi în minele Germaniei"[38]. Se întoarce, cu familia sporită prin naşterea celui de al treilea copil, la începutul lunii aprilie 1902, trecând din nou prin vămile Austro-Ungariei fără niciun incident.

---

[36] Arhiva B.C.S., S II - 3-101, doc. 35.

[37] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122039 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 19 decembrie 1901).

[38] Loc. cit., doc. 122040 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 22 februarie 1902).

"Precum se vede - notează cu acest prilej - ei n-au nevoie de mine nici în libertate, nici în puşcărie "[39].

La începutul anului 1906, face o nouă călătorie în Germania. Despre zilele petrecute acum la Berlin cunoaştem mai puţine amănunte. Poate că a profitat de această vizită pentru a stabili contacte cu diferiţi oameni politici germani, oferindu-le, după cum îi propunea I. Bianu, exemplare ale cărţii sale privind problema naţională română.

Absorbit de muncă şi de viaţa de familie, E. Brote nu întrerupe însă niciun moment legătura cu prietenii săi, dovadă fiind bogata corespondenţă care ne-a rămas din aceşti ani. Este plin de solicitudine pentru S. Albini care, dintre emigraţi, s-a adaptat cel mai greu în capitala României, neavând multă vreme o slujbă stabilă, până când în 1904 devine ajutor corector al publicaţiilor Academiei. La scurtă vreme după stabilirea sa la Găiceana, în vara anului 1898, E. Brote îl invită aici, descriindu-i detaliat patru drumuri pe unde poate ajunge[40]. S. Albini răspunde îndată invitaţiei.

Cu I. Bianu, E. Brote întreţine de asemenea o strânsă corespondenţă, vizitându-l la Bucureşti şi fiind vizitat la rândul său la Găiceana, de pildă în vara anului 1905. Se părea că nimic nu poate clinti o prietenie consolidată de-a lungul atâtor ani. "În aşa grele valuri sufleteşti - îi scria I. Bianu - prieteniile vechi şi probate în timp de lungi şi bune decenii sunt nepreţuite comori de mângâiere şi de întărire"[41].

Într-o situaţie asemănătoare cu E. Brote se afla I. Slavici. De fapt, vieţile celor doi urmează adesea drumuri paralele. Cu începere de la 15 iunie 1894, I. Slavici devenise - tot prin sprijinul lui D.A. Sturdza - directorul Institutului Ottetelişanu din Măgurele[42], îndeplinind aici, ca şi E. Brote, o muncă de pionierat. Pe lângă corespondenţa ce se stabileşte între Măgurele şi Găiceana, cei doi prieteni se întâlnesc din când în când, scriitorul vizitându-l pe E. Brote la moşie, în primăvara anului 1 900[43] şi, apoi, în 1907.

Dar, cea mai întinsă corespondenţă E. Brote continuă să o aibă cu D.A. Sturdza pe care îl vede, desigur, în dese rânduri, şi la Bucureşti, ca şi la Găiceana, vizitată din când în când de proprietarul moşiei. Legăturile depăşesc cu mult sfera intereselor stricte, politice sau economice. Când vine în capitală, familia Brote este invitată în chip obişnuit în casa Sturdza. Până în 1907 relaţiile sunt dintre cele mai cordiale, când, pe

---

[39] Loc. cit., doc. 27082 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 8 aprilie 1902).
[40] Loc. cit., doc. 27073.
[41] Arhiva B.C.S., doc. S 37/I B (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 30 decembrie 1906).
[42] Pentru acest aspect al activităţii lui I. Slavici, vezi D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 406-426.
[43] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 52362 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote din 5 aprilie 1900).

neaşteptate, se ajunge la o răcire şi, apoi, la ruperea totală a raporturilor.

E. Brote nu intenţiona să mai rămână la Găiceana după sfârşitul celor 10 ani prevăzuţi în contract (ar fi dorit ca moşia să fie arendată ţăranilor). Nu avea însă cum să prevadă sfârşitul dramatic al relaţiilor sale cu D.A. Sturdza. În septembrie 1907 notează că "raporturile între mine şi dânsul s-au înăsprit foarte rău "[44]. Iar câteva luni mai târziu, primul ministru îi cerea să părăsească neîntârziat Găiceana. În sfârşit, în aceste condiţii, scrie E. Brote "la 12 martie 1908 am părăsit împreună cu familia mea moşia şi casele clădite de mine, unde am stat în cele mai grele împrejurări ale vieţii mele zece ani neîntrerupţi "[45].

Desigur, o cauză a rupturii a fost de ordin financiar. Făcând investiţii multe - şi absolut necesare - şi încercând să ridice starea ţăranilor, E. Brote nu a putut realiza veniturile scontate de proprietar (în timp ce în contract se arăta că până la 80.000 lei anual se cuveneau lui D.A. Sturdza, în total acestuia i s-au plătit vreme de 10 ani, 316.000 lei, deci o medie anuală de aproximativ 32.000 lei, mai puţin de jumătate din cât sperase el). Principala cauză trebuie să fi fost însă de natură politică. E. Brote scria în toamna anului 1907 :

"Neînţelegerile şi răceala se manifestă pe terenul afacerilor, dar au netăgăduit un izvor politic "[46]. Prin concepţiile sale economice, sociale, E. Brote se apropia mai mult de generaţia tinerilor liberali decât de D.A. Sturdza. Răscoala din 1907, demonstrând necesitatea imperioasă a unor reforme, nu făcuse decât să adâncească neînţelegerea dintre cele două generaţii: stânga liberală îşi dădea seama că rezolvarea problemei ţărăneşti nu mai putea fi amânată. Nu putem trece însă nici peste faptul că încă din 1907 D.A. Sturdza începuse să dea semne de alienaţie mintală, amplificată în cursul anului 1908. Poate că fără această treptată slăbire şi dezorientare a inteligenţei şefului liberal, raporturile sale cu E. Brote nu ar fi ajuns aici.

Trist este însă faptul că sfârşitul legăturii cu D.A. Sturdza l-a rupt pe E. Brote şi de alţi prieteni, care ar fi putut să vadă mai clar şi mai departe în întreaga afacere. I. Bianu, partizan politic al lui D.A. Sturdza, rupe complet relaţiile cu el. Se pare că şi S. Albini încetează legăturile. Eşecul financiar de la Găiceana se completa astfel printr-un eşec încă mai grav: pierderea unor prieteni ele aproape o viaţă.

*

Retras la Găiceana, E. Brote a continuat să păstreze un strâns contact cu mişcarea naţională transil văneană. Nu a părăsit niciun moment acţiunea pentru reluarea activismului, pe care o iniţiase în anii

---

[44] Arhiva Roman Ciorogariu (Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 31 septembrie/13 octombrie 1907).

[45] *Ms. Găiceana.*

[46] Arhiva Roman Ciorogariu, Scrisoarea citată.

1895-1896. Desigur, aflat departe de câmpul ele luptă, nu poate da decât anumite indicaţii cu caracter general, dar acestea sunt în linii mari urmate de gruparea din jurul "Tribunei poporului". Se află în corespondenţă cu conducătorii acesteia de la Arad: I. Russu-Şirianu, V. Mangra şi R. Ciorogariu. Cu I. Russu-Şirianu se întâlneşte şi în România, în mai multe rânduri, căci ziaristul arădean petrecea în fiecare an câteva săptămâni peste munţi. Considerându-l în continuare conducătorul lor, cei de la "Tribuna poporului" îi cer adesea sfaturi: "...te rog - îi scrie I. Russu-Şirianu în ianuarie 1899 - ca să ne scrii cât mai des. Dacă nu poţi articole pentru ziar, ne prinde bine şi câte o scrisoare, în care, fie cât de scurt, dar să ne spui părerile d-tale asupra lucrurilor la ordinea zilei"[47].

Părerile asupra evoluţiei evenimentelor, E. Brote şi le-a exprimat destul de des, colaborând cu numeroase articole la "Tribuna poporului". În acelaşi timp, nu părăseşte ideea mai veche de a influenţa cercurile politice germane, în vederea acordării unui sprijin pentru rezolvarea problemei naţionale româneşti. Rodul acestei preocupări este lucrarea *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, pe care o publică la München, în 1899[48].

Bogată în date şi statistici, ca toate studiile sale, broşura amintită este o nouă ilustrare a situaţiei populaţiei române din Transilvania. Sunt prezentate, de pildă, detaliat, starea învăţământului în Ungaria (numai 14 şcoli medii nemaghiare: 7 germane, 6 române, 1 sârbă) şi procesele politice (363 români condamnaţi între 1886-1896).

Autorul îşi exprimă convingerea că nemulţumirea popoarelor asuprite - inclusiv a germanilor - slăbeşte Ungaria şi, implicit, întreaga monarhie habsburgică. De asemenea, se conturează tot mai clar tendinţa multor oameni politici maghiari de a despărţi ţara lor de Austria. Se adaugă şi nemulţumirea regatului român în faţa asupririi românilor din Transilvania, ceea ce duce, de asemenea, la slăbirea Triplei Alianţe, prin orientarea României spre alte state. Concluzia lucrării trebuia să dea de gândit oamenilor politici germani.

Desigur, încercarea lui E. Brote de a demonstra factorilor politici germani necesitatea rezolvării problemei naţionale în monarhia habsburgică, este meritorie. El spera că germanii vor fi suficient de lucizi pentru a înţelege că, dacă unul din statele Triplei Alianţe este măcinat de contradicţii interne, întregul bloc militar şi politic devine vulnerabil. Gândind astfel, a supraapreciat însă priceperea guvernului german.

Între timp, în Transilvania continua înfruntarea dintre activişti şi

---

[47] Arhiva B.C.S., doc. 4125 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 2/14 ianuarie 1899).
[48] *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, von Hungaricus (Eugen Brote), München, 1899, 61 p.

pasivişti. 1901 se anunţa ca un an important, având loc noi alegeri parlamentare. În iulie 1901 s-a ţinut o consfătuire comună a reprezentanţilor celor două curente, la Timişoara. O a doua conferinţă a avut loc la Cluj pentru a se stabili atitudinea în faţa alegerilor. Dar, nu s-a înregistrat nicio apropiere. "Tribuna'' a publicat un apel, chemând la continuarea politicii de pasivitate. Deşi se opuneau acestui program, cei din jurul "Tribunei poporului" nu au îndrăznit nici ei să părăsească pasivitatea, aşteptând un prilej mai favorabil. O scrisoare trimisă de V. Mangra lui E. Brote la sfârşitul anului 1901 ne lămureşte asupra tacticii activiştilor: "Astfel, arădanii n-au subscris apelul pentru pasivitate, rămânând consecventi programului «Tribunei poporului», dar nici n-au intrat în activitate, ca să nu li se poată imputa că ei strică "solidaritatea" şi mai ales că nu puteau lua răspunderea situaţiei şi riscul succesului, căci păşirea în activitate şi eventuala cădere la alegeri ne-ar fi nimicit tot prestigiul şi autoritatea de politicieni serioşi"[49].

Sub titlul *Puncte nouă de orientare*, E. Brote publică în "Tribuna poporului", la 20 octombrie/2 noiembrie 1901, un articol, cel puţin la fel de important ca *Punctele de orientare* din 1897. Acum el face un pas mare înainte, afirmând: "Trebuie să recunoaştem că politica de pasivitate n-a reuşit să atingă niciunul din scopurile propuse, dorite şi aşteptate", şi referindu-se la "curentul ce s-a creat de la 1894 încoace printre fruntaşii români pentru părăsirea politicii de pasivi tate". "Organizaţiunea noastră ultimă se întemeia pe ideea prezentării Memorandului. Această idee a fost realizată şi conducerea politicii noastre naţionale n-a ştiut să dea armatei disciplinate o altă direcţie politică. La început armata a stat pe loc, apoi s-a dezorganizat, fiindcă lipsea ideea politică". Această "idee politică", la care face aluzie E. Brote, este desigur activismul, şi la adoptarea lui se referă atunci când scrie că "un număr de fruntaşi români trebuie să stabilească în mod clar şi precis un program de acţiune"[50].

Articolul lui E. Brote a devenit un adevărat program pentru gruparea de la "Tribuna poporului". De acum înainte, lupta pentru noua orientare se poartă pe faţă, fără ascunzişuri şi subtilităţi tactice. "Articolul trimis, după cum ai văzut deja - îi scrie I. Russu-Şirianu - l-am considerat drept începutul, fixarea unei noi ere politice pentru noi. L-am publicat deci la loc de frunte şi aşa am şi hotărât, ca acţiunea noastră viitoare s-o pornim după cum ai indicat. Socotim că s-au copt deja lucrurile aşa fel, încât pe baza programului ce ai desfăşurat să luăm conducerea"[51].

---

[49] Ahiva B.C.S., doc. 4250 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26 decembrie 1901).
[50] E. Brote, *Puncte nouă de orientare*, în "Tribuna", V (1901), 20 octombrie/2 noiembrie.
[51] Arhiva B.C.S., doc. 4128 (Scrisoarea lui I. Russu-Ş irianu către E. Brote din 5

În ianuarie 1902, E. Brote scrie şi mai clar în "Tribuna poporului": "Rămâne deci o singură cale care ne poate duce lla scop: lupta constituţională. Nu ne facem iluziuni, ci ne dăm pe deplin seama, că va fi o luptă grea şi îndelungată, însă nu lipsită de orice şanse de izbândă. Presupunând o organizaţiune politică bine îngrijită, românii pot trimite un număr considerabil de deputaţi în Camera ungară"[52]. Paralel îndeamnă la o apropiere atât de naţionalităţile nemaghiare, cât şi de Curtea din Viena.

Poziţia "Tribunei poporului" devenise între timp puternică. "Politiceşte o ducem mai bine... Am făcut un pas mare înainte, suntem consideraţi în cercul unde înainte vreme n-aveam pe nimeni", scria I. Russu-Şirianu la începutul anului 1901[53]. În mai 1899, grupul de la "Tribuna poporului" reuşise să impună alegerea lui Iosif Goldiş ca episcop al Aradului. În schimb, noul episcop şi-a ajutat pe toate căile sprijinitorii.

Un nou pas s-a încercat în anul 1902. Murind Iosif Goldiş, cei de la "Tribuna poporului" îl susţin pe însuşi V. Mangra, în alegerea de episcop. În iunie 1902 V. Mangra este ales, dar guvernul îi refuză întărirea.

Cu tot acest eşec, interpretind după înclinaţiile sale programul "Tribunei poporului", mai corect spus programul lui E. Brote, V. Mangra adoptă o atitudine care nemulţumeşte sau nelinişteşte pe proprii săi prieteni. Încearcă şi reuşeşte, încă înainte de alegerea sa neizbutită, să stabilească relaţii personale cu oamenii politici maghiari şi cu membri ai guvernului. La 26 de cembrie 1901, îi scria lui E. Brote: " ...cultivarea relaţiunilor cu cercurile diriguitoare ni se impune ca o cerinţă neapărată, ceeea ce eu din a mea parte am şi urmat consecvent de când mă găsesc în demnitatea de vicar episcopesc şi şef al consistoriului, astfel căutând a-mi asigura încrederea lor, şi aceasta cred că mi-a şi succes. Fispanul (prefectul) comitatului Bihor mi-a declarat în faţă că dânsul este pe deplin mulţumit cu atitudinea mea şi are toată încrederea în mine... Tot asemenea şi căpeteniile guvernului până acum mi-au dat toată cuvenita atentiune. De la ministrul Wlassics, cât şi de la ministrul prezident Széll, am primit de anul nou 1902 felicitări autografe. Avem dară legături şi putem comunica direct cu cercurile conducătoare"[54]. Încrederea guvernanţilor în V. Mangra nu era însă deplină; numai astfel se explică faptul, şi aşa destul de paradoxal dacă ţinem seama de înaltele relaţii ale vicarului înşiruite

---

noiembrie 1901).

[52] E. Brote, *Reflexiuni politice*, în "Tribuna poporului", VI (1902), 8/21 ianuarie.

[53] Arhiva B.C.S., doc. 4127 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 9 februarie 1901).

[54] Arhiva B.C.S., doc. 2450 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26 decembrie 1901).

mai sus, că totuşi i-a fost respinsă în 1902 întărirea ca episcop.

Despre atitudinea lui V. Mangra îi scria lui E. Brote şi R. Ciorogariu: "Mangra, sub oroarea persecuţiei sale din Sibiu, a dezminţirilor mârşave şi a proceselor pierdute s-a încovoiat; anume, cearcă graţiile stăpânirii şi şi-a dat în petec cu ea... Noi tot îi zicem să rămână între limitele noastre, care sunt intenţia de a face pace şi a pregăti această pace prin convingerea maghiarilor despre lipsa unei păeci şi insuficienţa lor pentru a trăi fără de noi. Dânsul ne replică că noi nu ştim rostul politicii..."[55].

E. Brote a aprobat însă tratativele lui V. Mangra, deoarece corespundeau, cel puţin parţial, vederilor sale, şi în acelaşi timp vederilor guvernului României şi însuşi regelui. Această aprobare, E. Brote i-o transmite lui V. Mangra şi este evident că ea l-a determinat în mare măsură să meargă înainte pe calea aleasă. Îi comunică şi faptul că "până la cel mai suspus demersurile d-voastre pentru un modus vivendi află vii aprobări... M-am ţinut dator să comunic şi acestea şi înaintea Majestăţii Sale la Abbazia. Regele avea cunoştinţă de toate"[56].

De altfel, V. Mangra îi scria detaliat lui I. Bianu, probabil pentru ca ştirile trimise să ajungă îndată de la acesta la D.A. Sturdza, cu care I. Bianu era în strânse legături. Într-o măsură care nu este deloc neglijabilă, Partidul Naţional Liberal se află deci în spatele acţiunilor lui V. Mangra.

Paralel se desfăşoară lupta, care beneficiază însă de o bază mult mai largă, pentru reintrarea partidului în activitate. "Tribuna poporului" a fost, desigur, principala susţinătoare a noilor idei, prin articolele lui I. Russu-Şirianu, E. Brote, I. Slavici, V. Goldiş, V. Mangra, R. Ciorogariu etc. Dar nu a fost singură. Un loc important în lupta pentru triumful activismului îi revine gazetei "Libertatea" de la Orăştie. Apare la 1 ianuarie 1902, fiind întemeiată de un grup de tineri, printre care se remarcă Aurel Vlad şi Al. Vaida Voievod. În coloanele sale, activismul este susţinut fără rezerve, mai ales prin articolele lui Aurel Vlad, cel mai harnic dintre colaboratori. Cea mai mare senzaţie fac însă rândurile scrise de Ioan Mihu, o personalitate interesantă a vieţii politice transilvănene, aflat în afara grupărilor politice. În numărul din 23 februarie/8 martie 1902, I. Mihu cere revizuirea programului din 1881, prin eliminarea punctelor 1 şi 9 (autonomia Transilvaniei şi opoziţia faţă de dualism); în schimb, declară el, "programul trebuie întregit cu postulatele social-politice, agrare şi economice". Autorul nu se pronunţă pentru activism sau pasivism, dar cere o politică mai realistă

---

[55] Arhiva B.C.S., doc. 4194 (Scrisoarea lui R. Ciorogariu către E. Brote din 9 decembrie 1904).

[56] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 284 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/27 mai 1901). Nu cunoaştem, în rest, nimic despre călătoria lui E. Brote la Abbazia.

şi este evident că simpatizează activismul[57].

Lui I. Mihu îi răspunde E. Brote în "Tribuna poporului", expunându-şi punctul de vedere despre programul partidului. Deosebirea faţă de cererile lui I. Mihu este doar formală; în realitate şi el, în formă ocolită, cere revenirea la activism[58].

Activismul mai este sprijinit, în afara "Tribunei poporului" şi "Libertăţii", de "Telegraful român", organul Mitropoliei ortodoxe, redactat de T.V. Păcăţian. De asemenea, tot la Orăştie, mai apărea gazeta "Activitatea", cu titlu semnificativ.

În decembrie 1902 moare I. Raţiu, preşedintele Partidului Naţional. Noul preşedinte, ales tot de partizanii pasivismului, este G. Pop de Băseşti. După alegerea sa, în 1903 s-au reluat încercările de apropiere. Astfel, la 4 februarie 1903, I. Russu-Şirianu îi scria, exprimându-şi speranţa în restabilirea bunei înţelegeri: "Am un plan întreg în privinţa asta, pe care l-am comunicat astă-vară şi regretatului dr. I. Raţiu; el l-a aprobat... D-ta, şi prin trecutul şi prin poziţia d-tale, eşti menit să prezidezi la realizarea unei înţelegeri frăţeşti între luptătorii care aceeaşi ţintă urmărim"[59].

Poziţia activiştilor devine şi mai bună în urma sistării apariţiei "Tribunei" din Sibiu (la 16/29 aprilie 1903). "Tribuna" dispărea, după 19 ani de existenţă, în primul rând ca urmare a dificultăţilor financiare, dar desigur şi în urma alunecării terenului pe care se aflau pasiviştii. "Tribuna poporului" îşi schimbă, la începutul anului 1904, numele în "Tribuna"; cei din jurul "Tribunei" de la Arad se consideraseră de altfel, de la bun început, singurii continuatori ai mişcării tribuniste, inaugurată în 1884, printre alţii, de I. S1avici şi E. Brote.

Nici în anul 1903 activiştii nu au reuşit să îi atragă pe cei care nu se hotărau să renunţe la vechea tactică. Neluându-se nicio hotărâre, Aurel Vlad, profitând de o alegere parţială desfăşurată în cercul vacant Dobra (Hunedoara), a candidat, fără a mai cere învoirea comitetului naţional (declarând în programul său că renunţă la vechile puncte 1 şi 9) şi a fost ales la 24 mai/6 iunie 1903[60]. Efectul acestei victorii a fost remarcabil. S-a dovedit că, în ciuda sistemului electoral neechitabil şi modului cum se făceau alegerile, românii pot totuşi să intre în parlament. Până în iunie 1903 nu era încă pe deplin clar dacă vor avea câştig de cauză activiştii sau pasiviştii. Acum deznodământul devenise evident.

---

[57] Scrisoarea d-lui dr. I. Mihu adresată unui fondator al foii "Libertatea", în "Libertatea", I (1902), nr. 11 (23 februarie/8 martie).

[58] E. Brote, Revizuirea programului naţional din 1881, în "Tribuna poporului", VI (1902), nr. 46 (9/22 martie).

[59] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Pop de Băseşti, Corespondenţă, vol. III (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către G. Pop de Băseşti, din 4 februarie 1903).

[60] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, 1915, p. 106-107.

Desigur, "Tribuna poporului" a celebrat evenimentul: "Învingerea de la Dobra ne îndreptăţeşte a nădăjdui că la alegerile generale ne va succede a trimite în parlament cel puţin vreo 1 0-15 deputaţi naţionali"[61]. Iar, ceva mai târziu, I. Russu-Şirianu îi scria lui E. Brote despre o consfătuire care a avut loc la Sibiu, la 9 septembrie 1903, cu care ocazie "toţi cei buni şi în comun acord s-au decis a pune la cale - din Arad - o conferinţă naţională, care să proclame activitatea pe toată linia. După toate probabilităţile vom candida 40-45. Ne mulţumim să iasă a treia ori a patra parte"[62].

La rândul său, E. Brote a comentat victoria lui A. Vlad în articolul *Însemnătatea politică a alegerii de la Dobra*[63], arătând că îndelungata criză a Partidului Naţional Român a fost cauzată de neînţelegerea, de către unii, a necesităţii unei schimbări tactice, după anii mişcării memorandiste. Putea să declare cu satisfacţie: "După alegerea de la Dobra nimeni nu se mai poate îndoi că lupta detestabilă şi sălbatică contra noastră a fost o lucrare nepricepută, rea şi în detrimentul poporului român". Căci, victoria lui A. Vlad îl răzbuna şi pe E. Brote pentru acuzaţia de "trădare naţională" ce-i fusese adusă în 1896.

Evenimentele desfăşurându-se conform prevederi lor sale, E. Brote încearcă să se reîntoarcă în Transil vania. Într-adevăr, dacă ar fi revenit în 1904, dat fiind locul de frunte ocupat de " Tribuna" din Arad pe scena politică transilvăneană, ar fi putut juca din nou un rol de prim plan. Prietenii săi îl aşteptau cu nerăbdare. La 14/27 ianuarie 1904, sub titlul *Exilaţii noştri*, "Tribuna" anunţa că, dată fiind prescrierea sentintelor şi urmăririlor decretate de tribunalul din Cluj în 1894, cei trei exilaţi - E. Brote, A.C. Popovici, S. Albini - vor putea reveni. Autorul articolului - poate chiar I. Russu-Şirianu - îşi făcea mari speranţe mai ales în ce priveşte reîntoarcerea şefului tribuniştilor.

Ocazia era prea frumoasă pentru a nu profita de ea şi, într-adevăr, în primăvara anului 1904, E. Brote se prezintă la consulatul austro-ungar din Bucureşti, unde află însă că "eu, prin absenţa mea îndelungată din patrie, am încetat a fi cetăţean ungar "[64]. Îşi manifestă dorinţa de a-şi recâştiga drepturile. Cererea sa este predată de consulat vicecomitelui din Sibiu, acesta înaintând-o Ministerului de Interne din Budapesta. La sfârşitul lunii septembrie, era respinsă ("rezoluţia către vicecomitele sibian este semnată de însuşi contele Tisza", nota E. Brote). Refuzul i se

---

[61] *Biruinţa de la Dobra* în "Tribuna poporului", VII (1903), nr. 96 (28 mai/10 iunie).

[62] Arhiva B.C.S., d0c. 4134 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 24 septembrie 1903).

[63] "Tribuna", VII (1903), nr. 106 (11/24 iunie).

[64] Relatarea întregului demers pentru revenirea în Transilvania este făcută de E. Brote într-o scrisoare, din 12/25 decembrie 1904, către R. Ciorogariu (aflată în arhiva Roman Ciorogariu).

comunică prin vice-consulatul austro-ungar din Focşani, la 7 decembrie 1904. "Cred că Tisza - comenta E. Brote - a procedat faţă cu mine corect, deşi nu legal. Dacă el nu voieşte o înţelegere cu românii, este mai cu minte, ca să taie de la început orice drum...".

Neputând rămâne fără nicio cetăţenie, o cere pe cea română, iar "corpurile legiuitoare române au satisfăcut cu o grabă măgulitoare cererii mele". Într-adevăr, la 1/13 decembrie 1904 prezintă cererea, iar la 2/15 decembrie se aprobă de Camera Deputaţilor cu 49 voturi pentru şi 27 contra (ultimele sunt explicabile, căci le găturile sale cu D.A. Sturdza şi noua linie politică inaugurată în Transilvania îi aduseseră mai mulţi adversari); senatul votează la 3/16 decembrie, rezultatul fiind 43 voturi pentru şi 8 contra. Legea este promulgată la 9/22 decembrie, iar " diploma regală pentru Eugen Brote, comuna Găiceana, judeţul Tecuci, spre a se constata că domnia sa se poate bucura de toate drepturile civile şi politice de cetăţean român" este semnată la 16 decembrie 1904 de regele Carol I[65].

În felul acesta, E. Brote se vedea nevoit să renunţe sau să-şi amâne pe un termen nedefinit revenirea în fruntea mişcării naţionale transilvănene. Dar, un moment prielnic, ca cel din 1904, nu avea să mai gă găsească.

În Transilvania, evenimentele se precipitau. Încă din 1903, partizanii noii tactici insistaseră pentru convocarea conferinţei naţionale a partidului. În cursul anului 1904 ofensiva lor s-a intensificat, în timp ce pasiviştii se opuneau convocării, dându-şi seama că această conferinţă va impune noile idei. Până la urmă au fost ne voiţi totuşi să cedeze.

Conferinţa naţională s-a ţinut la Sibiu, la 10 ianuarie st. n. 1905. Trecuseră 12 ani de la ultima conferinţă naţională (iulie 1893), interval care se explică prin procesul Memorandumului, interzicerea activităţii Partidului Naţional Român (iunie 1 894) şi mai ales prin criza îndelungată. Au participat 97 de delegaţi, majoritatea din Transilvania propriu-zisă şi din părţile Aradului, mai puţini din Banat.

În urma unui raport prezentat de I. Suciu, conferinţa hotărăşte, cu 79 voturi contra 12, abandonarea pasivităţii, reluarea activităţii parlamentare. În vederea alegerilor sunt numiţi 26 de candidaţi oficiali, lăsându-se şi posibilitatea numirii altora, după împrejurări, în cercurile rămase vacante.

În ce priveşte programul partidului, pentru a nu se expune învinuirilor (nu trecuse prea mult de când E. Brote fusese acuzat de "trădare naţională"), conferinţa a declarat că îl lasă neatins, dar "admiţând în faţa evoluţiunilor actuale politice posibilitatea unei revizuiri în sens de dezvoltare şi amplificare"[66].

În realitate, pentru cine îl citeşte cu atenţie, este evident că

---

[65] Diploma se află în arhiva Ana Dogariu.

[66] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 169.

programul nu a rămas cel vechi. Punctele 1 şi 9, esenţiale în 1881, acum au dispărut. Acest fapt nu trebuie interpretat ca o concesie, ci doar ca o adaptare tactică. Combaterea dualismului şi a anexării Transilvaniei nu este însă uitată, ci doar amânată, în aşteptarea unor condiţii mai prielnice. Astfel, propunea lui I. Mihu şi E. Brote era acceptată (în locul vechiului articol 1 se revendică "recunoaşterea poporului român de individualitate politică alcătuitoare de stat şi asigurarea dezvoltării sale etnice şi constituţionale prin instituţiuni de drept public").

În schimb, cu mai multă hotărâre ca în 1881, programul cere votul universal şi secret, care dacă ar fi fost adoptat, mai mult decât desfiinţarea dualismului şi autonomia Transilvaniei, ar fi zdruncinat vechea Ungarie. Asupra acestui punct se putea realiza o alianţă cu socialiştii români transilvăneni, precum şi cu alte cercuri politice. Se cere, de asemenea, reglementarea prin lege a dreptului de întrunire şi asociere. În sfârşit, apar câteva revendicări social-economice, care lipseau în programul din 1881: reforma impozitelor, stabilirea impozitului progresiv, împroprietărirea ţăranilor prin vinderea în condiţii favorabile a moşiilor statului, în ce-i priveşte pe muncitori asigurări pentru boală şi bătrâneţe.

Tot acum este aleasă şi noua conducere a partidului, în frunte cu G. Pop de Băseşti; alături de el, printre alţii: T. Mihali, V. Lucaciu, Al. Vaida Voievod, A. Vlad, I. Suciu, Şt. Cicio Pop.

Rezultatul alegerilor (ianuarie-februarie 1905) a fost un succes pentru români, dacă ţinem seama de faptul că participau la o primă confruntare electorală după mulţi ani de pasivitate. Au reuşit 8 candidaţi: Nicolae Comşa, Vasile Dămian, Teodor Mihali, Aurel Novac, Aurel Vlad, Ştefan Cicio Pop, Ioan Russu-Şirianu, Ioan Suciu. De asemenea, a fost ales un deputat sârb şi unul slovac (Milan Hodza). Cei 10 vor forma în parlamentul din Budapesta, Clubul Naţionalităţilor, preşedinte fiind T. Mihali şi secretar M. Hodza. Odată cu reluarea activităţii parlamentare, alianta naţionalităţilor îşi începe, cu forţe noi, sub forme noi, lupta. Activismul triumfase. Într-o bună măsură, triumful său însemna şi o victorie a lui E. Brote.

Alegerile din anul următor - 1906 - nu fac decât să justifice reluarea activismului şi să dovedească posibilităţile reale ale acestei tactici. Reuşesc acum 15 deputaţi români, 8 slovaci şi 4 sârbi. Clubul naţionalităţilor din cadrul Parlamentului ungar devine astfel o forţă de care trebuia să se ţină seama.

Desigur însă că, pentru a se ajunge la ţel, nu era suficientă lupta în parlament. Trebuiau în continuare mobilizate masele populare şi, în acelaşi timp, iniţiată o apropiere de alte forţe politice din Ungaria care militau împotriva regimului existent. În aceşti ani se accentuează apropierea (vizibilă încă din 1903) între mişcarea naţională românească

şi socialişti. Cele două forţe politice se deosebeau, fireşte, în numeroase privinţe, baza lor socială şi scopurile finale ale luptei fiind în bună măsură diferite. Dar existau şi numeroase revendicări comune, tinzând la democratizarea vieţii politice din Ungaria, în primul rând cererea votului universal (care în 1907 se aplicase în Austria). "Socialiştii - se scrie în "Tribuna" la 11/24 septembrie 1905 - sunt foarte buni agitatori. În chestia votului universal am putea învăţa mult de la ei'"[67]. Într-un alt număr al ziarului, se arăta că socialiştii "au cuvânt bun pentru noi şi recunosc îndreptăţirea plângerilor noastre"[68].

Intensificarea activităţii în parlament, strângerea alianţei cu celelalte popoare din Ungaria, apropierea de socialiştii români din Transilvania, sunt fapte care demonstrează că mişcarea naţională românească, în anii ce au urmat conferinţei din 1905, îşi regăsise vigoarea din anii Memorandumului, reuşise să se adapteze noilor condiţii şi forme de luptă.

În faţa problemelor din ce în ce mai complexe care stăteau în faţa românilor, o consultare a lui E. Brote cu principalii săi partizani politici devenea tot mai necesară, corespondenţa sau discuţiile întâmplătoare, cu unul sau cu altul dintre aceştia, nefiind suficiente.

Planul unei consfătuiri este pus în aplicare la începutul lunii august 1907, când sosesc la Găiceana I. Slavici, V. Mangra şi R. Ciorogariu. Rezultatul discuţiilor este consemnat în aşa-numitul "Pact de la Găiceana", document de mare valoare pentru cunoaşterea liniilor directoare ale mişcării naţionale româneşti la începu tul secolului XX[69].

Cele 9 puncte ale întelegerii prevăd următoarele:

1. Semnatarii vor sprijini pe reprezentanţii români în Parlamentul din Budapesta, cât timp aceştia vor susţine programul naţional; vor încerca să intre în legătură mai ales cu Al. Vaida Voievod şi I. Maniu.

2. Vor încerca să stabilească un contact cu Partidul Social Democrat din Ungaria[70], îl vor susţine în ce priveşte punctele comune, acceptând chiar să colaboreze cu el.

3. Vor încerca să stabilească legături cu croaţii.

4. Se pronunţă contra oricărui conflict, pe motive confesionale, cu greco-catolicii.

5. Se vor păzi să intre în conflict cu vreunul din partidele din România.

---

[67] *Forţa socialistă*, în "Tribuna'', IX (1905), nr. 169 (11/24 septembrie).

[68] "Tribuna", X (1906), nr. 99 (25 mai/7 iunie).

[69] Miron Constantinescu, *Un document inconnu* (5-9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie, în "Revue roumaine d'histoire", nr. 3/1965, p. 571-576.

[70] Organizată în 1905, secţia română a Partidului Social Democrat din Ungaria îşi va aduce o contribuţie însemnată la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România.

6. Consideră că rezolvarea problemei agrare în România nu este o problemă de partid, ci îi priveşte pe toţi românii, aşadar vor insista şi vor lupta pentru soluţionarea ei.

7. Vor încerca să ţină pe rege la curent cu toate acţiunile lor, de asemenea pe D.A. Sturdza "dacă doreşte acest lucru" şi pe fraţii Brătianu şi colaboratorii lor.

8. Vor face abonamente în România pentru "Tribuna" şi, deşi nu cer, vor accepta, în cazul că li se oferă, ajutoare din partea guvernului.

9. Vor încerca să obţină un ajutor material pentru românii din dioceza Oradea Mare (unde era vicar V. Mangra), pe care o consideră cea mai expusă.

Planul alcătuit la Găiceana impresionează prin vastitatea şi justeţea concepţiei: activitate în parlament, colaborare cu alte forţe politice, inclusiv cu socialiştii, unitate în cadrul mişcării naţionale româneşti, permanentă legătură cu România - sunt idei de mare valoare care îşi găsesc locul aici, strânse într-un tot organic.

Remarcăm, în ce priveşte aportul lui E. Brote, punctul privind necesitatea rezolvării problemei agrare în România, probabil sugerat de el. Soarta ţăranului din statul român este prezentată ca o problemă ce priveşte pe toţi românii, deci şi pe transilvăneni. Mai observăm - lucru nou la E. Brote - o anumită detaşare de D.A. Sturdza (apăruseră primele semne ale neînţelegerii dintre ei) şi tendinţa de a-şi lărgi orientarea politică, până atunci prea legată de şeful Partidului Naţional Liberal.

Pentru urmărirea concepţiei politice a lui E. Brote după reluarea activismului, de mare folos sunt şi numeroasele articole pe care continuă să le publice în "Tribuna". Unele dintre ele tratează probleme economice, rămânând neştirbită la E. Brote ideea că, înainte de toate, pentru a fi puternic pe plan politic, poporul român trebuie să aibă o solidă bază economică. În suita de articole *Probleme nedezlegate*, publicată în decembrie 1905, îşi expune părerile în principalele probleme ce îi frământau pe românii transilvăneni. "Nu ca o imputare, ci ca o constatare - scrie el - trebuie să recunoaştem să ne-am obişnuit să dăm în viaţa noastră politică o mai mare atenţiune agitării politice decât muncii stăruitoare pentru progresul cultural şi general". Vede două mari slăbiciuni în activitatea românilor: "numărul mare de analfabeţi şi sărăcia"[71]. "Rezultatele instrucţiei primare sunt nu numai absolut şi relativ slabe, ci constituiesc astăzi o piedică reală în progresul politic al poporului" (la 1.000 de locuitori, românii din Transilvania aveau 856 analfabeţi)[72]. Cele 104 bănci româneşti - crede E. Brote - ar trebui să facă o anchetă economică, pe comune şi regiuni,

---

[71] E. Brote, *Probleme nedezlegate*, în "Tribuna", XI (1905), nr. 230 (11/24 decembrie).

[72] *Ibidem*, nr. 231 (13/26 decembrie).

pentru a se cunoaşte precis situaţia şi nevoile. În orice caz, trebuie să se înceapă cât mai grabnic "lucrarea sistematică în scopul îmbunătăţirii stării economice a poporului român"[73].

E. Brote este convins că poporul român va rezista tuturor încercărilor de deznaţionalizare. Situaţia demografică a Transilvaniei îl preocupă în mod deosebit. Încă din ianuarie 1904 îi scria lui D.A. Sturdza: "De prezent mă ocup de harta etnografică a românilor din regatul ungar, care îmi reuşeşte peste toate aşteptările de bine"[74]. Din ianuarie 1907 începe să publice în "Tribuna" o serie de foarte documentate Studii statistice (timp de doi ani vor apare peste 30 articole). Analizează foarte detaliat, pe regiuni, ţinând seama de fiecare comună, situaţia numerică a populaţiei româneşti, tendinţa ei de dezvoltare.

Dacă baza demografică este sănătoasă, dacă economia şi cultura se dezvoltă, E. Brote nu-şi face griji în ce priveşte viitorul politic al românilor. Nici măcar nu se revoltă, ca majoritatea oamenilor politici români din Transilvania, în faţa proiectului de vot "universal" din 1905, care, desfiinţând censul, ar fi exclus în acelaşi timp pe analfabeţi de la vot. Românii, în majoritate atât săraci, cât şi neştiutori de carte, nu ar fi câştigat nimic, poate ar fi pierdut un număr de voturi. E. Brote consideră însă că este "un câştig imens faţă cu legea feudală întortochiată de astăzi", depinzând de români să facă efortul necesar pentru a scădea numărul analfabeţilor[75].

Se pronunţă însă hotărât împotriva tendintelor kossuthiste, manifestate cu vigoare în aceeaşi vreme, de despărţire a Ungariei de Austria. Unii oameni politici români considerau că în conflictul dintre coroană şi cercurile politice maghiare, românii să păstreze neutralitatea. Ca vechi tribunist, E. Brote consideră că neutralitatea nu are sens, căci românii nu sunt atât de puternici încât să impună ambelor tabere fără luptă. Dimpotrivă, crede că trebuie combătut cu toată hotărârea kossuthismul[76]. Îşi făcea încă, la fel ca şi ceilalţi tribunişti, iluzii în sprijinul Vienei. Legătura cu Viena se completa, în concepţia sa, cu propaganda făcută în Germania şi, în cadrul Ungariei, cu o încercare de alianţă cu saşii.

Într-adevăr, ideea pe care o exprimase cu câţiva ani în urmă, de colaborare cu germanii din Transilvania şi Ungaria, o reia cu mai multă vigoare, prin câteva articole, în cursul anului 1906. Este firesc şi necesar - arată el - "ca românii şi germanii să se apropie unii de alţii, să se înţeleagă înainte de toate între dânşii". Această colaborare ar

---

[73] *Ibidem*, nr. 236 (20 decembrie/2 ianuarie 1906).

[74] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122.056 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 13/26 ianuarie 1904).

[75] E. Brote, *Sufragiul universal*, în "Tribuna", IX (1905), nr. 161 (31 august/13 septembrie).

[76] E. Brote, *Politica românilor*, în "Tribuna", IX (1905), nr. 133 (17/30 iulie).

contribui şi la alianţa cu popoarele slave: "Atât pentru slovaci, cât şi pentru sârbi, germanii ar fi mijlocitorii fireşti pentru a apropia şi aceste popoare de alianţa germano-română şi a le angaja la anumite acţiuni după timpuri şi împrejurări. Germanii ar fi veriga, care încheie lanţul jur-împrejur"[77]. Într-un alt articol, se referă la legătura ce trebuie să se stabilească între români şi saşi[78].

Desigur, prin alianţa cu germanii din Transilvania şi Ungaria, E. Brote ţintea mai departe şi anume la sprijinul Germaniei, pe care îl căuta de atâta vreme, pentru rezolvarea cerinţelor româneşti. Oricare ar fi fost însă planurile sale mai îndepărtate, merită totuşi a fi apreciat pozitiv efortul ce l-a depus pentru bună înţelegere şi colaborare cu germanii de pe pământul nostru.

După cum se vede, cei 10 ani petrecuţi la Găiceana, deşi închinaţi în primul rând administrării moşiei, nu au dus câtuşi de puţin la o izolare a lui E. Brote de mişcarea naţională a românilor transilvăneni. Prin corespondenţă, prin întâlniri cu diferiti conducători ai mişcării, prin numeroasele articole publicate, el a rămas în continuare un îndrumător, care a contribuit în chip real, deşi discret, la evoluţia luptei naţionale de peste munţi. Plecarea de la Găiceana, ruperea legăturilor cu D.A. Sturdza, îl puneau desigur într-o poziţie delicată, mai ales pe plan material; dar, lăsându-i mâi nile libere, îi dădeau posibilitatea să se consacre exclusiv mişcării naţionale. Acum, E. Brote îşi juca ultima şansă.

[77] E. Brote, *Românii şi germanii*, în "Tribuna", X (1906), nr. 63 (1/14 aprilie).
[78] E. Brote, *Românii şi saşii*, în "Tribuna", X (1906), nr. 90 (11/24 mai).

VI. Ultimii ani (1908-1912)

Nevoit să trăiască în sărăcie - ceea ce nu i se mai întâmplase - E. Brote se stabileşte la Bucureşti. Închiriază o locuinţă, pe bulevardul Pache Protopopescu. Pe băieţi îi trimite la Braşov, înscriindu-i la Liceul "Andrei Şaguna", iar pe Ana, în vârstă acum de 6 ani, o încredinţează unei mătuşi, la Sibiu. Cealaltă fiică, rămasă cu el, îşi va aminti mai târziu câte ceva din aceste zile triste: "Locuinţa noastră, împestriţată cu lăzi şi bagaje, făcea mai repede impresia unui hangar decât a unui cămin. Mama îşi instalase doar pianul şi restul rămase în plata domnului... În liniştea apăsătoare, tata şi-a aranjat cu sobrietate odaia lui. Biroul de stejar, lampa verde, biblioteca, otomana largă îmbrăcată în stofă persană de un roşu închis pe care dormea noaptea... Aici şi-a instalat hârtiile şi dis-de-dimineaţă scria şi fuma". În acest timp, numeroşi creditori" au cărat, încetul cu încetul, lăzile cu cristaluri şi argintărie, mobile de mătase, covoare şi ce mai era de vândut"[1].

Cum era şi natural, E. Brote îi intentează proces lui D.A. Sturdza, pentru suma de 130.000 lei, pe care considera că acesta i-o datorează[2]. (Se cuprindeau în ea suma investită iniţial de E. Brote la Găiceana, dobânzile cuvenite şi o parte din remuneraţia sa, pe care nu o încasase). Avocatul său este Emanoil Culoglu. La 29 octombrie, tribunalul hotărăşte efectuarea unei expertize. Până la urmă însă afacerea nu a fost judecată, exercitându-se probabil presiuni pentru a nu se ajunge la compromiterea unui om politic marcant. Aşa că, E. Brote nu şi-a putut recupera nimic din banii pierduţi.

Necazurile nu îl opresc să continue colaborarea la "Tribuna", să menţină legătura cu prietenii din Transilvania, insistând pentru transpunerea în practică a ideilor sale politice. În 1909, împlinindu-se 100 de ani de la naşterea lui A. Şaguna, se adânceşte în cercetarea activităţii acestuia. Acum, aflat în pragul bătrâneţii, este tot mai atras de figura celui care îi impresionase copilăria şi, direct sau prin discipolii săi, îi orientase primii paşi în arena politică.

Încă de la Găiceana, la 4/17 noiembrie 1907, îi scria lui V. Mangra, arătându-i că sărbătorirea lui A. Şaguna va trebui bine pregătită.[3] La 20 decembrie st. v. 1908 publică în "Tribuna" un articol elogios în memoria acestuia[4].

---

[1] L. Brote, *op. cit.*, p. 17-18.

[2] Cu toate cercetările întreprinse, nu am reuşit să găsesc dosarul procesului. Este de presupus că a dispărut. Ştiri se pot găsi în presă, mai ales în "Tribuna" (nr. 234 din 29 octombrie/11 noiembrie 1909).

[3] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 373.

[4] E. Brote, Andrei Şaguna, în "Tribuna", XXI (1908), nr. 283 (20 decembrie/2 ianuarie).

E. Brote intră în legătură cu istoricul Ioan Lupaş, care pregătea un volum comemorativ cu ocazia jubileului Şaguna, şi care îi scrisese la 4/17 decembrie 1908 să îi trimită, până la începutul lunii februarie 1909, materialul de care dispunc[5]. E. Brote redactează un studiu, *Şaguna şi Curtea imperială*, care, în februarie 1909, este examinat de o comisie a Consistoriului mitropolitan din Sibiu[6]; în cele din urmă este respins pe motiv că unele idei cuprinse aici ar putea duce la confiscarea cărţii sau la un proces de presă. În realitate, este de presupus că respingerea se leagă mai curând de neînţelegerile mai vechi dintre E. Brote şi consistoriu.

Neputând fi publicat în volum, studiul apare (fără a da naştere la vreun proces de presă) în mai multe numere din "Tribuna"[7]. Este o lucrare interesantă, bine documentată, scrisă într-un stil clar.

Colaborarea la gazeta arădeană se mai concre tizează, în 1909, prin continuarea suitei de Studii statistice (publică acum 20 de articole pe această temă), precum şi prin câteva alte articole, cu conţinut politic. În *Înţelegerea între maghiari şi români*, constatând că toate încercările făcute până atunci au rămas, din vina guvernelor, fără rezultat, îşi exprimă totuşi convingerea în rezolvarea finală a divergenţelor: "Noi românii suntem convinşi că soarta noastră este legată de soarta poporului maghiar şi că odată va trebui neapărat să ajungem la o înţelegere şi la o lucrare comună"[8]. Se opune însă cu hotărâre atunci când guvernul ia noi măsuri de deznaţionalizare prin intermediul şcolii[9].

În ce priveşte mişcarea naţională, preconizează, ca şi până acum, mai întâi întărirea bazei ei materiale. Consideră că ar fi bine ca românii, în loc să emigreze, să meargă la oraşe pentru a-şi spori ponderea acolo şi a consolida economia românească: "Nu e mai aproape oraşul decât ţările străine peste mări, pe cari în urma urmelor suntem siliţi să le căutăm tot pentru a scoate aur în împrejurări neasemănat mai grele decât în ora şele noastre?". Nici la ţară pământul nu este rău, dar roadele sunt puţine, căci se lucrează în condiţii de înapoiere: "Hrana e lângă noi, dar n-o vedem şi nu ştim... să ajungem la ea". În sfârşit, pentru îmbunătăţirea situaţiei face apel la masele populare să intre în lupta politică: "Se impune deci românilor săteni, cari se plâng de

---

[5] Arhiva B.C.S., doc. S II 2-58.

[6] Loc. cit., doc. S II 2-59.

[7] E. Brote, *Şaguna şi Curtea imperială* (iulie 1846 până la septembrie 1849), în "Tribuna", XIII (1909), nr. 212 (1/14 octombrie), 213 (2/15 octombrie), 214 (3/16 octombrie), 215 (4/17 octombrie), 216 (6/19 octombrie), 217 (7/20 octombrie), 218 (8/21 octombrie).

[8] E. Brote, *Înţelegerea între maghiari şi români*, în "Tribuna", XIII (1909), nr. 25 (4/1 7 februarie).

[9] E. Brote, *Ucazul religionar*, în • Tribuna", XIII (1909). nr. 181 (22 august/4 septembrie).

amarul vieţii, să nu stea indiferenţi faţă cu luptele politice, cari ele singure pot duce la o schimbare în cârmuirea ţării. Cel ce este mai tare se aşază în scaun... "[10]. Pe aceeaşi linie de preocupări se înscriu şi câteva articole referitoare la situaţia băncilor romă neşti.

Tot în 1909, E. Brote reia, referindu-se la Banat, problema alianţei naţionalităţilor[11]. Între mişcarea naţională română şi cea sârbă interveniseră unele neînţelegeri. El crede că deosebirile de păreri nu trebuie să ducă la destrămarea colaborării româno-sârbe: "Admiţând că nu ne putem înţelege cu niciun chip asupra chestiunilor de drept public, este exclus ca să nu ne putem înţelege asupra unor chestiuni practice de toate zilele... Să se caute numai firele menite a împreuna şi nu a despărţi popoarele avizate unul de altul". Reluând ideea sa mai veche, consideră că în alianţă ar putea fi atraşi şi germanii din Banat: "Noi n-avem decât un singur interes: ...să propagăm pacea între popoare şi să apărăm în comun cu ele cultura noastră şi a lor". Sunt cuvinte frumoase, aparţinând unui om care a făcut mult pentru apropierea dintre români şi naţionalităţile din Transilvania.

În sfârşit, în acelaşi an, ca o sinteză a preocupărilor sale economice, E. Brote publică şi studiul mai în tins, de 105 pagini, *Organizaţiunea creditului prin băncile româneşti*[12]. Este o analiză amănunţită a istoricului şi răspândirii băncilor, a organizării lor, a operaţiilor financiare pe care le întreprind. Mai interesante însă decât datele cifrice, care abundă - ca în orice lucrare a sa - sunt criticile aduse sistemului existent şi propunerile pentru viitor. Consideră că - majoritatea celor care se împrumută fiind ţărani - creditul agricol trebuie să aibă două însuşiri principale: "să fie dat pe termeni mai lungi şi să fie ieftin, adică cu o mică dobândă. Creditul ipotecar recere şi o a treia condiţiune: împrumutul să se amortizeze în anuităţi mici şi să fie nerambursabil. Numai astfel întocmit, creditul poate promova interesele ţăranului român şi poate ridica nivelul economic al poporului "[13].

Constatând că dobânzile sunt prea mari, arată că "vor trebui luate deci cele mai serioase măsuri, ca profitul băncilor să fie redus peste tot"[14]. Acelaşi lucru, în ce priveşte cheltuielile de administraţie exagerate: "Acest spirit boieresc trebuie să dispară în faţa greutăţilor mari, cu care se luptă ţărănimea şi cheltuielile trebuiesc reduse în mod

---

[10] E. Brote, *Griji mari casnice*, în "Tribuna", XIII (1909), nr. 37 (număr popular - 11/24 septembrie).

[11] E. Brote, *Politica sârbilor ungureni*, în "Tribuna", XIII (1900), nr. 220 (10/23 octombrie).

[12] E. Brote, *Organizaţiunea creditului prin băncile româneşti*, Arad, 1909.

[13] *Ibidem*, p. 56

[14] *Ibidem*, p. 60

însemnat"[15]. Schimbările trebuie făcute în interesul maselor populare, căci acesta este rostul băncilor româneşti din Transilvania: "Necesitatea acestor măsuri este constatată şi rezultă din promovarea intereselor mari economice ale poporului"[16]. În urma experienţei din România el insistă şi asupra necesităţii înfiinţării băncilor săteşti, afirmând, desigur exagerat, că "în România de, în decurs de câţiva ani, au schimbat cu desăvârşire raporturile ţărănimii"[17].

Anul 1909 se termină printr-o nouă lovitură pentru tribunişti. În decembrie încetează din viaţă, pe ne aşteptate, la Bucureşti, I. Russu-Şirianu, "cel mai fruntaş dintre gazetarii români", cum îl numeşte "Tribuna"[18], în vârstă de numai 45 de ani. Lăsa în urmă o importantă operă publicistică, răspândită în coloanele celor două "Tribune"; fusese timp de un deceniu sufletul "Tribunei" din Arad. Spre deosebire de alţi prieteni ai lui E. Brote, el i-a rămas până la moarte ataşat. La înmormântare, care are loc la 25 decembrie, iau parte, printre alţii, A.C. Popovici, I. Slavici, S. Albini, Ilarie Chendi, Simion Mândrescu, E. Brote; prieteni sau adversari, se întâlneau acum pentru a cinsti memoria uneia dintre cele mai luminoase figuri ale mişcării naţionale transilvănene.

Anul 1910 se anunţa ca foarte important pentru evoluţia politică a Ungariei. La 17 ianuarie se formează noul guvern Khuen-Hedervary, primul ministru fiind unul dintre partizanii lui Ştefan Tisza. Se credea că noua formaţie guvernamentală va căuta soluţionarea problemei naţionale. În acelaşi timp, contele Tisza reuşeşte să-i adune pe liberalii care se risipiseră în urma crizei politice din 1905-1906, refăcând partidul sub numele nou - şi demagogic - de Partidul Naţional al Muncii (19 februarie 1910). Deşi se mulţumeşte o vreme a fi preşedintele Camerei deputaţilor, el devine de fapt adevăratul conducător al politicii Ungariei.

Principala problemă politică o constituie alegerile parlamentare (ultimele din timpul regimului dualist), fixate pentru 1 iunie 1910. Pornind de la ideea că noul guvern avea să se arate mai concesiv fată de naţionalităţi, Partidul Naţional Român a stabilit contacte cu el, pentru a ajunge la o înţelegere care să-i permită alegerea unui număr de deputaţi.

Aceste aprecieri lipsite de o bază realistă - căci noul guvern nu era mai puţin reacţionar ca cel anterior - au constituit o eroare tactică a conducerii Partidului Naţional Român. În curând s-a dovedit că scopul partidului lui Tisza nu era de a trata cu un partid românesc, ci de a

[15] *Ibidem*, p. 62.
[16] *Ibidem*, p. 64-65.
[17] *Ibidem*, p. 66
[18] *Ioan Russu-Şirianu*, (necrolog), în "Tribuna", XIII (1909), nr. 272 (13/26 decembrie).

atrage pe unii reprezentanţi ai mişcării naţionale transilvănene. Acum dezertează V. Mangra, care îşi pregătise încă de mult această acţiune; socotind că a sosit momentul potrivit, candidează pentru un post de deputat, în circumscripţia Ceica, pe lista Partidului Naţional al Muncii; se declară de acord cu ideea "naţiunii ungare unitare şi indivizibile"[19].

Chiar admiţând că V. Mangra nu renunţase la idealurile luptei naţionale, trebuia să-şi dea însă seama că el singur nu va putea obţine ceea ce nu reuşise întregul Partid Naţional Român. Spera, desigur, să fie urmat şi de alţii, dar aici s-a înşelat. Şi-a asigurat, este drept, sprijinul preoţimii bihorene, compusă din subalterni ai săi. Nicio personalitate importantă din Transilvania nu l-a urmat însă. A primit în schimb sprijinul celor doi transilvăneni emigraţi în România: I. Slavici şi E. Brote; a reuşit să fie ales deputat.

Acum devine evidentă marea schimbare în activitatea politică a lui E. Brote. El crede că, guvernul pronunţându-se vag în favoarea rezolvării problemei naţionale, ar fi sosit momentul unei acţiuni decisive. Nereuşind să atragă întregul Partid Naţional Român în jurul ideilor sale, socotind de fapt - şi aici pe bună dreptate - că partidul este slab organizat şi fără o fermă orientare politică, aprobă trădarea lui V. Mangra. Se pare că nu a existat o înţelegere prealabilă cu acesta; cel puţin aşa i-au mărturisit şi E. Brote şi I. Slavici lui R. Ciorogariu, câteva luni mai târziu[20], şi nu există niciun document care să probeze contrariul.

Ideea unei înţelegeri, unor tratative cu cercurile politice maghiare, E. Brote o susţinea de ani îndelungaţi. Doar că, până acum, nu gândise niciun moment să o realizeze în afara partidului. Dimpotrivă, credea - cum era şi normal - că numai existenţa unei puternice şi unitare forte politice româneşti poate asigura succesul. Acum, dispreţuind partidul, socotindu-l pe nedrept incapabil, consideră că evoluţia trebuie şi poate fi forţată, grăbită, prin iniţiative izolate.

Din motive atât politice cât şi financiare, E. Brote şi I. Slavici încearcă să intemeieze o agenţie de presă, "Corespondenţa română", menită să furnizeze presei din România informaţii detaliate asupra vieţii politice din monarhia habsburgică. În mai 1910, I. Slavici merge la Budapesta, încercând aici să stabilească legături cu diferite organe de presă, cu ziarişti şi oameni politici.

Pe urmele lui I. Slavici, merge şi E. Brote la Budapesta, la sfârşitul lunii iunie şi începutul lui iulie 1910. Se pare că a reuşit să stabilească la rândul său unele legături utile; a avut, poate, o întrevedere şi cu primul ministru[21].

---

[19] *Vorbirea de program rostită în Ceica la 23 aprilie* (6 mai) 1910 de Vasile Mangra, Arad, 1910, p. 12-13.

[20] R. Ciorogariu, *Spre prăpastie*, Arad, 1911, p. 35.

[21] I. Maniu, *Tratativele noastre cu guvernul*, în "Tribuna", XIV (1910), nr. 183

Despre călătoria lui, nu avem decât informaţii indirecte, dintr-o scrisoare ce i-o adresează I. Slavici, la 6 iulie: "...trag concluziunea, că n-ai stat degeaba la Budapesta şi că e bună lucrarea pe care am săvârşit-o, bună însă pentru aşa-zisa " cauză", dar nu şi pentru noi îndeosebi "[22].

Într-adevăr, relaţiile stabilite în Ungaria nu le sunt de niciun folos, căci presa românească, aproape în totalitatea ei, începe să-i boicoteze, refuzând să le primească informaţiile, ceea ce însemna falimentul întregii acţiuni. Cei de la "Tribuna" nu i-au urmat pe dizidenţi şi s-au hotărât să îi combată cu înverşunare. Ultimul articol al lui I. Slavici apare aici la 7/20 februarie. Cu marea sa prudentă şi echivocul ce-i în conjura acţiunile, E. Brote reuşeşte să împingă colaborarea până la 13/26 iunie, deci, până în zilele când, plecând la Budapesta pe urmele lui I. Slavici, este la rândul său compromis. Până la această dată mai publi că 7 articole, pe teme demografice, culturale (vine cu propunerea realizării unui "fond cultural", prin taxe plătite de capitaliştii români, subliniind sacrificiile făcute de ţărani în acest domeniu), economice şi politice, în tonul său obişnuit, fără a-şi manifesta în vreun fel noua tactică. Mai mult chiar, sub semnătura "un vechi membru al Partidului Naţional Român", scrisese la 28 martie/10 aprilie împotriva concesiei făcută guvernului de conferinţa partidului, care se declarase "electorală", nu "naţională", şi eliminase cu totul din texte titulatura "Partidul Naţional Român"[23].

Pierzându-şi vechii susţinători şi colaboratori, "Tribuna" reuşeşte să-l atragă pe tânărul poet Octavian Goga. Primul său articol, intitulat *Un fals Coriolan*, este un act de acuzare la adresa lui V. Mangra. O. Goga pune în antiteză activitatea mai veche a lui V. Mangra şi trădarea sa. "Părintele Mangra - scria el - a fost ridicat de opinia noastră publică până la cea mai înaltă treaptă... După un sfert de veac de activitate, acest călugăr cu privirea vioaie, cu ocnii luminaţi de neastâmpărul inteligenţei, cu figura care trăda fineţe şi rafinerie lumească şi nicidecum urmele smereniei monahale, a câştigat simpatiile lumii noastre. Şi-a câştigat aceste simpatii, tocmai în urma atitudinilor sale politice". Apoi, trecând la partea a doua a antitezei, se re feră la "crima morală a părintelui Mangra, care din conducător fruntaş devine transfug" şi exclamă: " Sărmanul om, de ce n-a putut muri frumos ?"[24].

În urma trădării lui V. Mangra şi încercărilor guvernului de a atrage pe diferiţi fruntaşi români, urmărind să destrame mişcarea, Partidul

---

(28 august/10 septembrie).

[22] Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 52368 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote din 6 iulie 1910).

[23] *Unde mergem?*, în "Tribuna", XIV (1910), nr. 69 (28 martie/10 aprilie).

[24] Octavian Goga, *Un fals Coriolan*, în "Tribuna", XIV (1910), nr. 80 (10/23 aprilie).

Naţional Român se consideră din nou în opoziţie. Deşi înţelegerea cu guvernul nu a mai fost posibilă, românii au pus candidaţi în 36 de cercuri electorale[25].

Alegerile din iunie 1910 au constituit însă un dezastru pentru Partidul Naţional Român. Au reuşit doar 5 deputaţi români (faţă de 15 în 1906) şi 3 slovaci, în timp ce Partidul Naţional al Muncii obţinea majoritatea confortabilă de 258 mandate, asigurându-şi astfel guvernarea. Fără îndoială, o cauză a eşecului a constat în presiunile guvernamentale, dovedindu-se astfel inutilitatea tratativelor din primele luni ale anului. Această explicaţie nu este însă suficientă. Partidul a fost în frânt şi datorită faptului că nu era destul de bine organizat, că nu reuşise să mobilizeze masele. Conducerea P.N.R. se situa pe poziţii tot mai moderate şi dovedise în problema raporturilor cu noul guvern lipsă de orientare, de combativitate. O reorganizare a partidului pe principii mai radicale, mai ferme, era necesară.

Mersul înainte era deci condiţionat, în mare parte, de reînnoirea partidului, de radicalizarea sa. După alegeri, O. Goga continuă cu şi mai mare energie campania începută. După ce "Tribuna" îl condamnă şi pe I. Slavici, tot lui îi revine sarcina de a-l executa. Scrie acum articolul: *A murit un om: Ioan Slavici*. Pentru el, I. Slavici, aprobându-1 pe V. Mangra, este mort ca om politic.

Mai târziu, la 30 iulie/12 august, "Tribuna" vorbeşte şi despre "dezertarea d-lui Brote"[26], referindu-se la un articol publicat de el în "Telegraful român", intitulat *Înclinarea spre pace*[27]. E. Brote îndemna comitetul Partidului Naţional Român să acţioneze în vederea unei apropieri de cercurile guvernamentale. După cum se vede, nu urmărea să rămână permanent în afara partidului, dorind să îl atragă în acţiunea plănuită.

În sfârşit, la 20 august/2 septembrie, în articolul *Drumeţi întârziaţi*, O. Goga încheie socotelile cu întregul grup Brote - Slavici - Mangra. "Pe urma noului rătăcit - scrie el - se răsuflă mai uşor şi de aceea nimeni nu-l plânge. Iată d. Brote de pildă. Peste noapte s-a împărtăşit şi dânsul de taina noului botez şi a făcut saltul enorm de la "Tribuna" la "Telegraf". Deşi om cu trecut în valorile politicii noastre, trecerea d-sale a stârnit regrete foarte neînsemnate. Nici nu i-a fost dată măcar cinstea unei înmormântări mai pompoase... ". "D. Brote - continuă el - va rămânea ceea ce a fost totdeauna: un compilator rece, un tolerabil sofist, un bun împărţitor de cifre, care îşi va păstra încă abilităţile acelei inteligenţe speculative care l-a caracterizat, dar lipsit de o înţelegere

---

[25] *Lista definit ivă a candidatilor români*, în "Lupta", IV (1910), nr. 54 (28 martie/10 aprilie).

[26] *Articolul d-lui Brote*, în "Tribuna", XIV (1910), nr. 160 (30 iulie/12 august).

[27] E. Brote, *Înclinarea spre pace*, în "Telegraful român", LVIII (1910), nr. 80 (25 iulie/11 august).

superioară, de avântul şi de generozitatea firilor distinse, nu va putea niciodată să aibă un rol de conducător". Pe lângă exagerare, este şi mult adevăr în acest portret[28].

R. Ciorogariu, plecând la 14/27 iulie la Techirghiol, se opreşte şi la Bucureşti, pentru a clarifica anumite afaceri personale şi privind "Tribuna" cu I. Slavici şi E. Brote. Pe ultimul îl anunţă sistarea subvenţiei de 400 coroane lunar şi desfacerea legăturilor politice dintre ziar şi el. R. Ciorogariu este acum martorul ultimelor zile de existenţă ale "Corespondenţei române": "I-am aflat la "Agenţia română" într-un hal indescriptibil. "Agenţia română" era în agonie şi dânşii rămaşi fără strictul necesar al vieţii. Sub impresia aceasta grozavă spusei d-lui Marşieu ce am văzut şi că "ce trădătorii dracului sunt aceştia, cari n-au ce să mănânce..."[29]. Întorcându-se de la Techirghiol i-a mai vizitat o dată. E. Brote accentua acum că are drepturi asupra "Tribunei " şi este gata a veni la Arad, dar, "nu ca slugă, ci ca stăpân". În schimb, lui I. Slavici "nu-i mai era de politică, ci de pâinea de toate zilele a numeroasei sale familii şi de durerea ce i-a cauzat lovitura d-lui Goga..."[30].

Pretenţiile lui E. Brote în privinţa "Tribunei" nu sunt luate în consideraţie. Ca urmare, îi scrie, la 9/22 octombrie 1910, lui R. Ciorogariu, cerându-i înapoierea sumei de 5.250 florini, depuşi de el în 1897, drept cauţiune pentru "Tribuna"[31] (anexând şi copia unei scrisori a lui V. Mangra din 19 iunie 1897, prin care se recunoaşte plata acestei sume).

Răspunsul lui R. Ciorogariu, din 22 ootombrie/14 noiembrie 1910, este, negativ: " ..în administraţie nu se ştie nimic despre pretensiunea d-voastră de 5.250 fl. Părerea oamenilor de la ziar este că d-voastră nu puteţi avea niciun fel de pretentiune personală faţă de ziar"[32].

A doua jumătate a anului 1910 este marcată de acţiunea lui Ioan Mihu, care încearcă să mijlocească o înţelegere între guvernul maghiar şi conducerea Partidului Naţional Român. Nu s-a ajuns însă la niciun rezultat.

Pierderea alegerilor şi problema tratativelor cu guvernul au declanşat un conflict - care se va prelungi până la începutul anului 1912 - între "Tribuna" şi oamenii politici din fruntea P.N.R. Tribuniştii acuză conducerea partidului de lipsă de orientare, chiar de incapacitate, se opun ideii tratativelor şi cer adoptarea unei atitudini

---

[28] O. Goga, *Drumeţi întârziaţi*, în "Tribuna", XIV (1910), nr. 176 (20 august/2 septembrie).

[29] R. Ciorogariu, *op. cit .*, p. 35.

[30] *Ibidem*.

[31] Scrisoarea se află în arhiva Roman Ciorogariu; o copie se află în arhiva Ana Dogariu.

[32] Scrisoarea se află în arhiva Ana Dogariu.

mult mai ferme în problema naţionaiă[33].

În această vreme, E. Brote se stabileşte la Braşov. Nu cunoaştem data exactă, probabil că în cursul anului 1911. Motivele sunt nu atât politice, cât de natură financiară şi familială. Familia lui se afla în Transilvania, la Sibiu şi Braşov. În plus, în urma falimentului "Corespondenţei române" nu mai avea nicio sursă de venit la Bucureşti.

La Braşov trăieşte modest, împreună cu cei doi fii, elevi la Liceul "Andrei Şaguna", locuind câtva timp chiar într-o mansardă. Acum intră în legătură cu profesorul Arsenie Vlaicu, proprietarul gazetei săptămânale braşovene "Deşteptarea", care apărea din ianuarie 1905. E. Brote, V. Mangra şi A. Vlaicu semnează la 22 de cembrie 1911 un " act de învoială" pentru susţinerea publicaţiei. Era un mijloc de a pune un organ de presă - acum, când mai toate le refuzau articolele – sub controlul lor, dar, în acelaşi timp, şi o sursă de ajutor financiar pentru E. Brote. Câteva luni mai târziu, el avea să-i amintească, într-o scrisoare, lui V. Mangra: " ...situaţiunea financiară, în care am fost împins prin ne-norocita tovărăşie cu dl. Sturdza, ne-au silit să privim în "Deşteptarea" şi un mijloc de ajutor pentru mine"[34].

Până la sfârşitul anului 1911, gazeta avusese mai mult un caracter local, în special social-economic. Acum urma să capete un conţinut mai general, cu o coloratură politică mai accentuată. E. Brote considera că noul program trebuie, "să rămână larg, să cuprindă numai principii generale şi să nu fie condensat în anumite puncte... Ţin mai departe ca punctul de vedere naţional românesc pe care stăm să fie accentuat în termeni calzi, cu avânt şi la toate ocaziile... Partidul naţional românesc să nu fie luat la ochi nici direct nici indirect... Nu provocăm lupta astăzi, când n-avem nicio forţă decât pana. Rezerva în care ne punem ne creează încă de la început poziţiune tare. Programul larg şi rezervat ne conservă libertatea discuţiunii şi faţă cu politica de stat şi faţă cu actele guvernului. Combatem tot din punct de vedere patriotic ce jigneşte interesele poporului român"[35].

După cum se vede, E. Brote intenţiona, cu prudenta sa obişnuită, cât timp situaţia nu se limpezise, să adopte o atitudine de expectativă. Cu toată eroarea sa fundamentală, era sincer convins că stă ferm pe poziţii patriotice şi nu pierduse nădejdea într-o reconciliere cu conducerea Partidului Naţional.

În noua formă, "Deşteptarea" apare la 5/18 ianuarie 1912, având în frunte un articol către cititori, semnat de A. Vlaicu. După cum sugerase

---

[33] Asupra mişcării naţionale în această perioadă, vezi Lucian Boia, *Contribuţii privind mişcarea naţionald a românilor din Transilvania în anii 1910-1914*, în "Studii", nr. 4/1972, p. 783-803.

[34] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 398 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 25 iunie 1912).

[35] Arhiva B.C.S., doc. S II 2-84 (Concept de scrisoare din 6 noiembrie 1911).

E. Brote, săptămânalul se proclamă independent, cu dorinţa de a fi o "Tribună liberă"; afirmă că stă în serviciul cauzei naţionale româneşti[36].

În fond, urmărind articolele publicate, - unele din ele scrise, desigur, de E. Brote, dar fără semnătură - constatăm că se urmează o linie politică foarte moderată, de concesii în faţa guvernului şi regimului dualist în general. Aceasta nu înseamnă că nu apar şi unele materiale de valoare. Astfel, I. Slavici publică o nuvelă (Sac şi petec), iar E. Brote continuă seria studiilor cu caracter demografic, foarte documentate.

Dacă " Deşteptarea" a reuşit să devină, din păcate, o oglindă fidelă a noii orientări politice, preconizată de cei trei vechi tribunişti, ea nu a putut totuşi să ajungă şi o afacere rentabilă. Anii dinaintea primului război mondial se caracterizează printr-o radicalizare a mentalităţii maselor româneşti din Transilvania, aşa că prea puţini oameni se interesau de articolele "Deşteptării". La 25 iunie 1912, E. Brote îi comunica lui V. Mangra că foaia se expediază în numai 600 de exemplare. Din acest număr însă, doar câteva abonamente erau plătite[37].

Falimentul apărea şi aici la orizont. Mai amintim că, atunci când câţiva prieteni politici ai lui V. Mangra plănuiesc să editeze un ziar la Budapesta, E. Brote - deşi nu aprobă întrutotul ideea - le scrie că este gata să-şi dea concursul, trimiţând săptămânal un articol, pentru o remuneraţie de 30 coroane. În plus, le comunică: "dacă veţi apela la timpul său la mine pentru a conduce foaia, sunt gata să primesc şi această sarcină în condiţiuni convenabile"[38].

În 1911 şi la începutul anului 1912 continuă disputa dintre "Tribuna" şi conducerea Partidului Naţional. Conflictul s-a încheiat la 5 martie 1912, în urma mediaţiei lui Constantin Stere, reprezentant al cercurilor politice din România, care doreau să aibă la dispoziţie peste munţi, o mişcare naţională unitară. Se hotăra acum ca "Tribuna" să fuzioneze cu "Românul", ziarul Partidului Naţional Român. În realitate ea dispărea, lăsând loc "Românului".

Se încheia astfel, după o acţiune de 28 de ani, mişcarea tribunistă. Tinerii tribunişti, grupaţi în jurul lui O. Goga - oricare ar fi fost neînţelegerile lor cu vechea generaţie tribunistă - s-au dovedit totuşi partizanii unor idei asemănătoare. Şi unii şi alţii au luptat, la vremea lor, contra formelor goale, pentru o mişcare cu un real conţinut economic şi politic, pusă în slujba maselor, pentru o legătură cât mai strânsă cu România. De la I. Slavici şi E. Brote, până la O. Goga, tribuniştii au constituit, timp de trei decenii, elementul cel mai dinamic din mişcarea naţională transilvăneană. Tânăra generaţie aducea însă în plus credinţa vie într-o apropiată unire a Transilvaniei cu România. Reprezen tanţii săi erau animaţi de un romantism revoluţionar, fiind

---

[36] "Deşteptarea". VIII (1912), nr. 1 (5/18 ianuarie).

[37] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc 398.

[38] Arhiva B.C.S., doc. S II 2-85.

mai puţin sceptici ca vechii tribunişti.

Restabilirea înţelegerii în partid făcea posibilă reluarea tratativelor cu guvernul. În afara oamenilor politici transilvăneni, cercurile politice din Bucureşti, Budapesta şi Viena, alarmate de încordarea internaţională crescândă, căutau să aplaneze vechile neînţelegeri. Începutul unei acţiuni concrete se face prin convorbirile purtate la Budapesta, între omul politic liberal din România Alexandru Constantinescu şi contele Tisza, la 21 şi 22 noiembrie 1912[39]. Urmează, în decembrie, o primă discuţie între Ştefan Tisza şi T. Mihali.

Pregătirea tratativelor dovedea că din nou Partidul Naţional Român se afla pe una din căile sugerate de E. Brote, încă de multă vreme. În aceste condiţii, era normal ca E. Brote să încerce o reapropiere de partid, o revenire în arena politică. Considerându-1 pe I. Mihu mai puţin atins de pasiunile politice ale ultimilor ani, îi scrie la 13 noiembrie 1912, cerându-i o întrevedere. Crede că este de datoria lui "a nu sta cu mâna în sân şi a privi la o stare de lucruri care la fiecare din noi trebuie să ne sporească grijile mari pentru viitor. Atitudinea d-voastră politică, liniştită, obiectivă şi totuşi însufleţită de văpaie naţională mă îndeamnă a înnoda legăturile noastre vechi şi întrerupte prin detaşarea mea, adresându-vă prin aceste şire amicale rugămintea a-mi da prilejul unui schimb de vederi cu d-voastră"[40]. Nu ştim d'acă I. Mihu a răspuns sau nu.

Retragerea sa politică din ultima vreme ar presupune, mai curând, un refuz. De fapt, răspunsul nu mai prezenta nicio importanţă. E. Brote nu avea cum să ştie că, în momentul când se pregătea să reia lupta politică, sfârşitul era aproape.

O presimţire totuşi avusese. Era bolnav de inimă, boală moştenită de la tatăl său. La 7/20 decembrie 1911 îşi notase "ultima dorinţă" pe o bucată de hârtie: "...trupul să-mi fie înmormântat - scria el - cât se poate de simplu, în tăcere, cu un singur preot, fără cântări, fără coroane, fără muzici, fără alai şi aşezat în cripta familială din Răşinari"[41]. Acum, vorbele se împlineau, pe neaşteptate, exact după un an.

A murit la 5/18 decembrie 1912, dimineaţa, într-o clipă, în timp ce scria la masa lui de lucru. De la Braşov a fost dus la Răşinari, unde a fost înmormântat la 7/20 decembrie, la orele 4 după-amiază, în cripta familiei, precum dorise.

Pe piatra de mormânt, sub numele lui Ioan Brote, al Anei Brote, născută Popovici-Barcianu şi al lui Agnes[42] Brote, s-a adăugat încă un

---

[39] Arhiva Istorică Centrală a Statului, Fond Casa rega!ă, doc. 30/1912.

[40] Ioan Mihu, *Spicuiri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938, p. 343-344.

[41] Eugen Brote (necrolog) în "Deşteptarea", VIII (1912), nr. 49 (6/19 decembrie).

[42] Ana, prima sa soţie.

nume şi două date: Eugen Brote. 1850-1912.

Încheiere

La capătul expunerii noastre, este firesc sa încercăm un bilanţ. Personalitatea unui om, atât de complexă, nu poate fi prinsă într-o singură formulă, pozitivă sau negativă. Ceea ce este valabil pentru toată lumea se potriveşte cu atât mai mult lui E. Brote, fire contradictorie, greu de descifrat, animată de bune intenţii, dar şi de regretabile rătăciri. A fost, fără nicio îndoială, un om inteligent, cu o minte limpede, având o cultură solidă şi darul de a-şi expune - în vorbă sau scris - ideile în chip clar, pe înţelesul oricui. A fost, fără îndoială, un bun propagandist al cauzei naţionale, un şef care ştia să atragă, să mobilizeze, să organizeze.

A fost însă - oricât ar părea de paradoxal - şi o fire complicată, adept nu neapărat al intrigilor, dar al politicii elaborate cu uşile închise, al drumurilor tainice, ocolite; un om cu puţini prieteni, incapabil să se apropie de alţii peste o anumită limită. Rigid şi rece în aparenţă, era în fond un entuziast, şi nu o dată, s-a lăsat condus de patimă. Greşelile lui pot fi, credem, măcar parţial, răscumpărate de o deplină onestitate. A fost un om care a crezut în idei - bune sau rele - şi nu a încercat nimic altceva, toată viaţa, decât realizarea acestora, în niciun caz strictul avantaj material. Eşecurile lui financiare, moartea în sărăcie, sunt o dovadă clară.

Mai mult însă decât calităţile şi defectele personale, credem că prezintă importanţă rezultatele concrete ale activităţii sale. Un om care a jucat un rol - mai mare sau mai mic - în istorie nu este atât bun sau rău în sine, cât bun sau rău prin influenţa pe care a exercitat-o asupra societăţii, prin realizările sau eşecurile lui. Pornind de la această bază, intrăm într-un domeniu mai concret şi putem mai uşor aprecia ce a înfăptuit şi ce nu a putut înfăptui sau a greşit E. Brote.

Primii ani ai activităţii sale sunt dominaţi de preocupări culturale, în bună parte sub influenţa curentu lui junimist din România. În critica "formelor fără fond" transilvănene, E. Brote a dovedit, deşi foarte tânăr, că ştie să adapteze perfect la condiţiile locale doctrina maioresciană. A fost unul din cei nu prea mulţi care au contribuit, în deceniul al VIII-lea al secolului trecut, la purificarea culturii transilvănene, la mai strânsa ei legare de popor şi apropierea ei de viaţa intelectuală din statul român. Deşi împrejurările ulterioare şi propria-i vocaţie l-au îndepărtat mai târziu de activitatea culturală propriu-zisă, ceea ce a realizat timp de câţiva ani, în tinereţe, merită a fi amintit la partea pozitivă a bilanţului nostru.

Desigur, adevărata vocaţie a lui E. Brote a fost cea de economist. Niciodată, chiar atunci când se ocupă de cultură sau face politică, el nu se rupe complet de preocupările economice şi sociale. Agronom cu

studii temeinice, a practicat şi meseria în sine, dar principalele preocupări şi le-a îndreptat spre reformele de structură necesare în economia agricolă şi viaţa la sate. A avut principalul rol în înfiinţarea şi primii ani de funcţionare a Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului, societate care-şi propunea ridicarea materială a ţărănimii, prin însuşirea unor mai bune procedee agricole. A realizat mult pentru ţărănimea transilvăneană, căutând să facă din ea o forţă activă şi conştientă în viaţa economică şi politică.

Acţiunea începută în Transilvania a continuat-o, pe o scară mai mică, dar cu o experienţă superioară şi energie sporită, la Găiceana, în vechea Românie. El credea că ridicarea economică şi culturală a satului românesc era, în vremea aceea, cerinţa fundamentală a dezvoltării societăţii noastre. Pe ţăran îl considera "talpa ţării ", de sporirea ponderii sale economice şi politice socotind că depinde viitorul întregii naţiuni. Principalul mijloc preconizat era însoţirea ţăranilor, cooperativizarea; în acest domeniu, este un precursor. Asupra limitelor concepţiei sale nu mai insistăm, căci sunt clare: E. Brote a supraapreciat rolul ţărănimii, neintuind ridicarea noilor forţe revoluţionare, iar pe de altă parte nu a înţeles că întărirea acesteia nu se poate realiza decât printr-o reformă economică şi socială radicală, prin exproprierea moşiilor, prin desfiinţarea moşierimii ca clasă. Oricare ar fi limitele, activitatea sa atât de entuziastă şi dezinteresată în folosul ţărănimii merită a fi subliniată şi apreciată pozitiv.

Se adaugă, tot la sfera preocupărilor economice, administrarea, timp de mai mulţi ani, cu pricepere, a fondurilor Astrei şi Mitropoliei din Sibiu. Consolidarea financiară a acestor instituţii a servit cauza românilor din Transilvania, în primul rând menţinerea şi dezvoltarea învăţământului românesc. De asemenea, nu trebuie uitat nici rolul lui E. Brote în pregătirea şi buna desfăşurare a expoziţiei industriale de la Sibiu, din anul 1881. În sfârşit, prin numeroase articole şi studii, el a insistat în permanenţă pentru dezvoltarea unei trainice economii româneşti.

De fapt, activitatea economică, socială şi culturală a lui E. Brote a căpătat, cu unele excepţii, aprecieri în general favorabile. Principalele deosebiri de păreri apar însă când trecem la sfera activităţii politice.

Mai întâi, trebuie făcută o precizare. Politica nu poate fi privită izolat; ea însumează, de fapt, şi realizările de natură economică sau culturală. Atunci când E. Brote şi tovarăşii săi introduc la "Telegraful român" ortografia fonetică, ei intreprind, desigur, o operă culturală, dar în acelaşi timp, facilitând astfel răspândirea presei şi literaturii în popor şi apropiind ortografia transilvăneană de cea din România, subliniind deci u nitatea de limbă şi cultură a românilor, acţionează, fireşte, şi în domeniul politic. La fel, atunci când E. Brote afirmă răspicat că fără o bază economică serioasă nu poate exista o adevărată mişcare

naţională românească, atunci când face tot ce-i stă în putinţă pentru consolidarea economică a românilor, el ne apare atât ca economist, cât şi ca om politic. Din acest punct de vedere, a fost un om politic modern, înţelegând foarte bine că simpla propagandă, cuvintele mari, dacă nu sunt sprijinite pe fapte, dacă nu au o bază materială, nu valorează nimic.

Dar, deşi nu putem delimita o activitate politică pură, ruptă de alte preocupări, vom aminti totuşi acele acţiuni, unde factorul politic este mai pregnant. Ast fel, în primul rând, cronologic, dar şi ca semnificaţie, apare întemeierea "Tribunei", în 1884, la înfăptuirea căreia E. Brote, alături de I. Slavici, a avut rolul principal. Oricare ar fi limitele şi chiar greşelile ziarului şi grupării din jurul său - pe care le-am analizat detaliat în cuprinsul lucrării - un fapt este sigur: timp de aproape trei decenii tribuniştii au reprezentat factorul cel mai activ din mişcarea naţională; ziarul lor a fost cea mai bună şcoală politică pentru numeroşi români transilvăneni.

Dacă "Tribuna" are multe merite, cel mai de seamă rămâne totuşi impunerea acţiunii memorandiste; în declanşarea şi în desfăşurarea ei iniţială, în atragerea maselor în jurul ideilor memorandiste, E. Brote care, după 1890, rămâne principalul conducător al grupării tribuniste, are un rol însemnat. În acelaşi timp, el a avut meritul de a fi înţeles că mişcarea nu se poate desfăşura izolat; de aici, eforturile lui pentru realiza rea unei alianţe cu slovacii şi sârbii din Ungaria - E. Brote fiind un precursor şi în istoria relaţiilor celor trei popoare - şi mai ales pentru o cât mai strânsă legătură cu România. În problema relaţiilor dintre popoarele român şi maghiar, el a văzut just, nemanifestând nicicând şovinism, afirmând cu tărie necesitatea unei apropieri. Are, de asemenea, meritul de a fi insistat - de-a lungul multor ani - pentru realizarea unei colaborări între români şi germanii care trăiesc alături de ei.

După 1893, retrăgându-se la Bucureşti, E. Brote a depus o intensă muncă propagandistică, atât pe plan intern cât şi pe plan extern, pentru lămurirea opiniei publice europene asupra problemei naţionale româneşti.

Cartea sa, *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, a constituit timp de mulţi ani principalul mijloc de informare a oamenilor politici europeni în ce priveşte revendicările româneşti; chiar şi astăzi, ea nu poate fi ignorată de istoric.

Încă o latură a activităţii lui E. Brote care nu poate fi apreciată decât pozitiv este publicistica. Numeroasele articole publicate din tinereţe până la sfârşitul vieţii, alături de cele câteva volume şi broşuri, ne pun în faţa unui remarcabil gazetar şi scriitor politic. Principalele caracteristici sunt stilul sobru, de o mare limpezime şi puterea de sistematizare a materialului. După vechea generaţie a ziariştilor

transilvăneni, posesorii unui stil greoi şi unor idei nu întotdeauna clare, E. Brote şi alţi câţiva colaboratori ai "Telegrafului român" şi ai "Tribunei" aduc în gazetăria ardeleană un spirit nou, mai limpede, o preocupare superioară atât pentru formă, cât şi pentru fond. Chiar comparat cu I. Slavici - desigur gazetarul, nu scriitorul - E. Brote apare superior, prin claritate, care este una din însuşirile cele mai preţioase ale unui ziarist.

Prin sublinierea atâtor realizări nu urmărim să ascundem partea negativă sau discutabilă a activităţii lui E. Brote. Burghez prin naştere, prin educaţie şi prin fire, el a fost un spirit legalist şi iubitor de ordine. Partizan al reformelor, nu a avut nicio înţelegere pentru acţiunea revoluţionară. Ca şi I. Slavici, el a crezut în necesitatea istorică a imperiului habsburgic sau, cel puţin, în imposibilitatea distrugerii lui. Din această credinţă constantă derivă şi greşelile celor doi prieteni politici. Dacă monarhia austro-ungară avea să se menţină, românii din Transilvania trebuiau să accepte până la urmă o rezolvare doar parţială a cererilor lor, în cadrul acestui stat. E. Brote s-a orientat iniţial spre Viena, iar apoi, când eşecul Memorandumului a dovedit că cercurile politice din Viena nu vor sau nu pot să îi ajute pe români, a preconizat şi a pus în aplicare treptat, până la moarte, ideea unor tratative, pentru găsirea unui compromis cu guvernul ungar. Iar în 1910, considerând că Partidul Naţional Român nu merge suficient de repede pe calea indicată de el, a comis eroarea fundamentală: separarea de partid, ca şi cum, fără o solidă organizaţie politică, românii ar fi putut trata cu guvernul. Dacă ideea tratativelor în sine era o iluzie - mai uşor de criticat astăzi decât atunci - dezertarea finală a fost desigur o greşeală, care nu se poate justifica.

Dacă E. Brote nu a intuit iminenţa destrămării monarhiei habsburgice, apropierea ceasului când problema naţională românească avea să-şi găsească rezol varea, aceasta nu înseamnă că, prin întreaga sa activitate, nu a contribuit la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România. Dimpotrivă, după cum am arătat, el a făcut mult pentru consolidarea relaţiilor dintre transilvăneni şi statul român.

O altă eroare a lui E. Brote, care l-a costat scump, a fost legătura prea strânsă, aproape exclusivă, cu Partidul Naţional Liberal din România. Desigur, nu trebuie supraapreciată influenţa lui D.A. Sturdza asupra concepţiei şi acţiunilor sale; cei doi s-au apropiat tocmai fiindcă aveau, de la început, unele idei, precum şi unele trăsături de educaţie şi caracter comune. De fapt, după separarea de D.A. Sturdza, E. Brote şi-a continuat netulburat, fără schimbări, linia politică. Totuşi, apropierea exagerată de liberali nu a făcut bine nici cauzei naţionale - care era deseori folosită ca armă de partid - nici lui E. Brote, silit până la urmă să părăsească Găiceana în condiţiile pe care le cunoaştem, pierzându-şi averea, partizanii politici şi chiar unii prieteni personali.

Dar, chiar înainte, nepopularitatea crescândă care îl înconjura pe şeful liberalilor nu a putut decât să îi dăuneze şi lui. Tot prin legăturile cu liberalii se explică - cel puţin parţial - trecerea lui în România, în 1893, un pas care l-a costat pierderea multor simpatii şi îndepărtarea, izolarea treptată, de masele transilvănene, de forţa vie a mişcării naţionale.

Dacă la greşelile politice amintite, adăugăm şi stilul de muncă al lui E. Brote, ascuns, uneori neînţeles chiar de proprii partizani, putem înţelege numeroasele atacuri a căror victimă a fost mai ales în timpul vieţii, căci după moarte a avut parte mai curând de uitare.

Interesantă prin culmile şi prăbuşirile ei, viaţa lui E. Brote nu este totuşi istoria unui ratat, unui om care a încercat să înainteze împotriva curentului; este istoria unor eşecuri, dar şi a unor împliniri, a unor realizări, care îşi au locul lor în istoria noastră modernă.

În ciuda limitelor şi greşelilor, el rămâne o personalitate însemnată a mişcării naţionale transilvănene de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru.

Abstract

Very little bas been written about the Romanian Transylvanian politician Eugen Brote, although his life is interesting enough to deserve a deeper and more detailed presentation. Basing myself especially on unpublished archival material and on the press of his day, I have tried to reconstruct both his political career, as well as certain aspects of the Transylvanian Romanian national movement în the late XIXth and early XXth century.

Eugen Brote was born on the 29th November/11th December 1850 in Răşinari, a village near Sibiu. He went to elementary school at Răşinari, continued his schooling at the Evangelic (German) Gymnasium of Sibiu between 1860-1864 and at the German State Secondary school at Sibiu between 1864-1868. During the years 1868-1870, he studied at the agricultural Academy from Magyaróvár (Ungarisch Altenburg), a little town în the west of Hungary.

During this period, the Austro-Hungarian Dualist accord was concluded in 1867; Transylvania was annexed to Hungary and the status of the Transylvanian Romanians sharply deteriorated.

While still a young agronomist, E. Brote joined the national movement of the Transylvanian Romanians directed against the dualist accord and its anti-Romanian discrimination.

As of 1873, E. Brote contributed to the newspaper "Economul", appearing at Blaj; then, during the years 1876-1877, he contributed to the "Foişoara Telegrafului român", a supplement of "Telegraful român" în Sibiu. Though still very young, he wrote some resounding articles against the "empty forms" of Transylvanian culture; at the same time he proclaimed the role of criticism: he demanded a better organization of the national movement and a more realistic policy.

He obtained his first political position în the leadership of Astra (the Transylvanian Association for Romanian literature and culture), being elected as a supervisor în 1877; he became cashier în 1883 and simultaneously was also elected as an alternate member of the Central Committee by Astra; he remained with Astra until 1888. Between 1879-1888 E. Brote was also a member of the Consistory of the Orthodox Metropolitan Seat în Sibiu, în which capacity, he dealt with financial problems. By his activity he contributed a great deal to increasing the funds of both these institutions.

At the July 1878 conference of the Transylvanian Romanian National Party, E. Brote was elected a member of the Central Committee. But he was not reelected în 1881; that was the year when the National Party of Transylvania fused with that of the Banat and Hungary and thus constituted a single Romanian National Party. The tactics of the new

party would become "passivism" - the non-participationi Hungarian political life, especially in parliamentary elections.

În April 1884 E. Brote, together wilh Ioan Slavici and other representatives of his generation, established în Sibiu the newspaper "Tribuna". For many years "Tribuna" would represent the most active element of the Romanian national movement. They demanded a closer relationship with Romania, rapprochement with the political circles of Viena, and collaboration with the other oppressed peoples of Hungary. As for political tactics, they would have liked from the beginning (even though they did not admit it openly) to have left "passivism" and entered active parliamentary life. "Tribuna" looked for and found a strong support in the peasant masses. To E. Brote the peasantry was the basis of the country. To help these masses, he created în February 1888 în the county of Sibiu "The Romanian union for agriculture" and published booklets to popularize agricultural knowledge.

Though they were not supported by the leaders of the national movement, the tribunists gradually succeeded în imposing themselves. În May 1887 they were elected to the Central Committee of the Romanian National Party: I. Slavici as secretary and E. Brote as cashier. 1887 was the year when the tactics of "passivism" were generalized and when in fact began the Memorandist campaign. Certain Romanian politicians wanted to present to the Crown a memorandum reflecting the difficult situation of the Romanian population. Against the supporters of the Memorandum (led by the Tribunists), other leaders of the national movement considered the moment as inopportune.

During the years 1887-1892 occurred the strife between the adherents and opponents of the Memorandum movement. E. Brote, after I. Slavici's departure to Bucharest, remained the manager of the "Tribuna" and în 1890 was elected vice-president of the Romanian National Party. He was one of the most active supporters of the Memorandum. At the national conference of Ja nuary 8/20 1892, when the decisive fight took place between E. Brote and the anti-memorandist A. Mocioni, E. Brote's partisans gained the day. A new Party leadership was elected with Ioan Raţiu as president, G. Pop de Băseşti and E. Brote as first and second vice-presidents respectively, and V. Lucaciu as general secretary.

The Hungarian and German translation of the Memorandum was entrusted to E. Brote; so was its printing - at the "Printing Institute" in Sibiu, whose owner had become E. Brote. He was also responsible for having organized the arrival in Vienna on the 28th of May 1892 of an imposing Romanian delegation of 300 persons. In spite of all steps taken the Memorandum was not received by the Emperor. But the action did not stop here. The increase of the revolutionary spirit în the masses, the solidarity of public opinion în Romania, the attention of all

Europe toward the Transylvanian problem and finally the trial which took place (May 1894), all contributed to make out of this Memorandum the starting point of such events which were to shake the dualistic structure.

In September and October 1892, E. Brote went to Martin, capital of the Slovakian national movement, to Zagreb, capital of Croatia and to Novi Sad, the main centre of the Serbs în Hungary. The activity which he initiated would lead to the conclusion of the Romano-Slovak-Serb Alliance of 1895.

Threatened with a series of political law suits, E. Brote left Hungary în the Summer of 1893 and established himself in Bucharest. Here he began an intense activity to popularize the Romanian national cause. The most important result was his work *Die Rumänische Frage în Siebenbürgen und Ungarn. Eine polilische Denkschrift*, published in 1895 in Berlin and translated the same year into Romanian and în 1896 into Italian.

Summarizing what was in fact already an idea of the Tribunists and asserting that the tactics of "passivism" had not brought any betterment în the Romanians' situation, E. Brote and his partisans from Transylvania began to declare themselves ready for adopting again a policy of "activism". The confrontation between the sustainers of both tactics engendered a long crisis în the national movement, which would hardly come to an end even in 1905, when "activism" was finally generally accepted. E. Brote's supporters lost control of "Tribuna" and instead founded în Arad, at the end of 1896, a new paper "Tribuna Poporului", which would adopt the name "Tribuna" în 1904, when the original "Tribuna" of Sibiu ceased publication.

Remaining în Bucharest without a financial base, E. Brote accepted the proposal of his political friend, the Liberal prime minister Dimitrie A. Sturdza, to settle down on Sturdza's estate Găiceana (in Moldavia) and cultivate it in partnership. As long as he remained there, between 1898-1908, E. Brote was very active, trying to modernize the estate which was under his management and at the same time to improve the life of the peasants. Thanks to his care, a Popular Bank was founded în Găiceana in 1902, and in 1907, the first federated network of Popular Banks in Romania. But în 1908 he had a conflict with D.A. Sturdza and was obliged to leave the estate, losing all the money he had invested in it.

Even while retired at Găiceana, E. Brote kept constantly în close contact with the Transylvanian national movement. He sustained the policy of "activism" în numerous articles în the news papers. He published în 1899, în Munich, his work *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, where he tried to draw Germany's attention to the Romanian national problem. He pronounced himself for the

collaboration between Romanians and Germans in Hungary.

The main political demands of E. Brote after 1895 were the resumption of Transylvanian Romanian parliamentary activity, as well as achievement of an understanding with the Hungarians; the Romanians were to make some concessions and in exchange they would obtain an improvement în their political, cultural and legal status. În 1910, when, under the leadership of Count Tisza, the Party of National Labour came into power, E. Brote felt that the time had come for decisive action. His friend Vasile Mangra stood as a candidate sponsored by the governement and was elected a deputy. În 1911 E. Brote went back to Transylvania, settling down în Braşov, where he wrote în the local gazette "Deşteptarea". But his political activity of the years 1910-1912 ended în failure. He died unexpectedly on the 5/18th December 1912 and was buried on the 7/20th December in Răşinari.

Indice de persoane

C u p r i n s

"Om foarte cult, cu un iînsemnat talent la scris, minte capabilă de a stoarce faptelor concluzii nouă".

NICOLAE IORGA

"A fost un om. Nu un om dintre cei de toate zilele, ci dintre cei puţini şi tari, cari înţeleg viaţa, cari nu se lasă conduşi de ea, ci o conduc".

OCTAVIAN TASLAUANU

"Eugen Brote... a avut un destin straniu, ingrat, sorbind cu egală intensitate atât din paharul măreţiei, cât şi din cupa decadenţei".

VASILE NETEA